

Notlar

15

**BİLİM
VE
SANAT
VAKFI**

TÜRKİYE
ARAŞTIRMALARI
MERKEZİ 10

Osmanlı'da Nüfus ve İskân Politikaları

Gülfettin Çelik
Yunus Koç
Tufan Gündüz
Suraiya Faroqhi
Kemal Karpat

OSMANLI'DA NÜFUS VE İSKÂN
POLİTİKALARI

Ekim 2005-Haziran 2006

Sunum

Gülfettin Çelik
Yunus Koç
Tufan Gündüz
Suraiya Faroqhi
Kemal Karpat

Hazırlayan

Kazım Baycar

Redaksiyon

N. Bilge Özel
Serhat Aslaner

**BİLİM
VE
SANAT
VAKFI**

Türkiye
Araştırmaları
Merkezi

BİLİM VE SANAT VAKFI

Türkiye Araştırmaları Merkezi 10

NOTLAR 15

Osmanlı'da Nüfus ve İskân Politikaları

Mart 2009

Vefa Cad. No. 56 34134 Vefa İstanbul

Tel 0212. 528 22 22 pbx

Faks 0212. 513 32 20

e-mail bisav@bisav.org.tr

www.bisav.org.tr

Türkiye Araştırmaları Merkezi

e-mail tam@bisav.org

Sunuş

Nüfus ve iskân meselesi, Osmanlı tarihinin en önemli konularından biridir. Özellikle imparatorluğun kurucu unsurunun Anadolu topraklarına göç ettiği gerçeği ve yeni gelenlerin nereye nasıl yerleştirileceği meselesinin devletin yüzyıllar boyunca en önemli gündem maddelerinden birini teşkil ettiği düşünüldüğünde iskân, nüfus ve göç konularının Osmanlı tarihi için çok kritik bir öneme sahip olduğu sonucuna rahatlıkla varılabilir.

İskan meselesinin Osmanlı tarihindeki bu yadsınamaz önemi ne mukabil henüz konuyla ilgili nitelik ve nicelik bakımından yeterli çalışma yapıldığını söylemek mümkün değildir. Bu bağlamda biz de, Türkiye Araştırmaları Merkezi olarak, konunun önemine ve bu alanda yapılan çalışmaların yetersizliğine binaen alana ilişkin mevcut çalışmaların mercek altına alarak konuya mütevazi bir katkı sağlamayı amaçladık ve Tarih Okumaları başlıklı tartışma programımızın üçüncü serisini Osmanlı'da Nüfus ve İskân Politikalarına ayırdık.

Her biri kendi dönemlerinde son derece önemli çalışmalara imza atan, sahaya ilişkin tartışmayı şekillendiren metin ve kişiler üzerinden yürüttüğümüz toplantı serisinin ilkinde konumuz olan Gülfettin Çelik, Osmanlı'nın nüfus politikaları çalışmalarında, esas alınabilecek kaynaklar ve teorik çerçeve bağlamında giriş mahiyetinde bir sunum yaptı. İkinci toplantımızda, Yunus Koç, Osmanlı Devleti'nin kuruluş dönemi iskân politikaları üzerine eserler kaleme alan ve bu alanda en nitelikli çalışmaları ortaya koyan Ömer Lütfi Barkan'ın eserlerinde yer alan Osmanlı iskân politikalarını anlattı. Üçüncü konuşmacımız, Tufan Gündüz ise bu alanda bir başka önemli isim olan Cengiz Orhonlu'nun çalışması üzerinden Osmanlı'nın

aşiretleri iskân politikalarını değerlendirdi. Dördüncü toplantıda Suraiya Faroqhi, “Osmanlı’da İskân ve Nüfus Politikası” başlıklı sunumunda Osmanlı arşiv kaynakları ışığında erken-modern dönem Osmanlı iskân politikalarının genel bir panoramasını çizdi. Son konuşmacımız Kemal Karpat ise, ondokuzuncu yüzyılda Osmanlı topraklarına yapılan ana göç akımlarını, devletin bu göçlere karşı tutumunu ve göçlerin sosyal, etnik ve politik sonuçlarını mercek altına aldı.

Elinizdeki kitapçık yukarıda kısaca başlıklarını zikrettiğimiz bu beş toplantının gözden geçirilmiş metinlerini içermektedir. Türkiye Araştırmaları Merkezi, Tarih Okumaları dizisine erken dönem Osmanlı tarihini, Bizans kaynakları temelinde ele alacağımız Bizans Kronikleri serisi ile devam edecektir.

Yine birbirinden önemli konuların tartışıldığı yeni toplantılarda görüşmek ümidi ile...

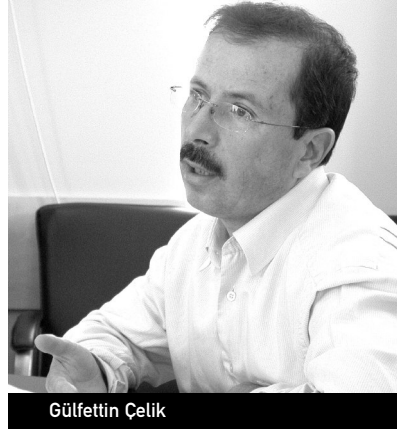
Osmanlı'da İskân Tarihi ve Ömer L. Barkan'ın Eserlerine Giriş

Gülfettin ÇELİK*

Hepiniz hoş geldiniz. Tarih Okumaları dizisinin bu döneminde Osmanlı nüfus ve iskân politikası üzerine bir dizi seminer programı gerçekleştireceğiz. İlk sunumu Gülfettin Çelik yapacak. Gülfettin Çelik Marmara Üniversitesi İktisat Tarihi'nde öğretim üyesi. Kendisi bize Osmanlı iskân politikalarının çerçevesi üzerine bir sunum yapacak.

Bana çizilen çerçeve genel olarak Osmanlı nüfus politikaları ve bu politikalara ilişkin bizim esas alabileceğimiz kaynaklardır. Bu çerçevede konuşmamda Ömer Lütfi Barkan'ın çalışmalarına da gönderme yapacak bir çerçeve oluşturmaya, buna uygun düşen genellemeler yapmaya çalışacağım.

Aslında yeryüzünde bütün toplumsal sistemler ortak fonksiyonlar icra ediyorlar. Dolayısıyla Osmanlı toplumsal sisteminin de ana hatlarıyla diğer toplumsal sistemlere, mekanizmalara benzediğini söyleyebiliriz. Ancak ben konu başlığımız olan nüfus politikalarının yerli yerince anlaşılabilmesi için Osmanlı toplumsal sistemini ortaya çıkaran şartları ve temel kabulleri irdelemek gerektiği kanaatindeyim. Toplumsal sistemler, sosyal gruplar, daha ötede sosyal sınıflar üzerine bina edilir-

Gülfettin Çelik

* Prof. Dr., Marmara Üniversitesi İktisat Tarihi

ler. Her sosyal grubun ya da sosyal sınıfın diğer sosyal gruplara/sınıflara göre öncelikli olduğu yönleri vardır. Zira aynı amaç uğruna aynı hedefleri gözeten insanların birliktelikleri sonucu ortaya çıkmışlardır. Ve bu hayatın belki tamamını kuşatacak kadar geniş bir yelpazeye yayılmıştır. İktisadi alandan tutunuz sosyal, siyasal alanın tamamını kuşatacak kadar hayatta belki boşluk bırakmayacak düzeyde birliktelikler ortaya çıkar. Her sosyal grup bu noktada özellikle kendi grubunun ihtiyacını karşılayacak politikalar, yaklaşımlar, kabuller sergiler. Bu grupların nasıl ortaya çıktıkları yanında birbirleriyle temasları belki toplumdan topluma farklılıklar arz eder. Ancak bir araya gelişlerindeki amaç tatmini ve bütünleşme işlevi zaman içinde toplumun diğer gruplarıyla da ilişkiyi geliştirir. Ve bu ilişki daha büyük toplulukları bir araya getirir. Örneğin bu ilişkide değerler ortaya çıkar. İyi, kötü, güzel, doğru, yanlış, anlamlı, anlamsız değer yargılarıyla ilişkiler örülür. Bir sonraki aşamada bu ilişkilerde sistematige olan ihtiyaç kurumsal mekanizmaları ortaya çıkartır. Bu kurumsal mekanizmalar artık ihtiyaçların tatmin edilme usul ve yolları anlamına gelen, sosyal grupların kendi grup ihtiyaçlarını teminde bazı yollar elde ettikleri alanlar haline gelmişlerdir.

Elbette, sosyal grupları oluşturan ilk unsurlar da bireylerdir. Ve bununla ilintili olarak sosyal gruplar öncelikle bireylerin ihtiyaçlarını bir araya getiren, onları çözümleyen, karşılayan birliktelikler olarak ortaya çıkarlar. Ancak sosyal grupların ortaya çıkışı bireyleri aşan bir durumla bizi karşı karşıya bırakır. Yani bireylerin artık kendi ihtiyaçları hakkında belki çok rahatlıkla karar vermeyecekleri bir aşamaya ulaşmıştı bu birliktelik. Hele değerler ve sonrasında kurumlar ortaya çıkmışsa artık ferdi aşan bir yön vardır.

Sosyal grupların bir arada var olma ihtiyacı da bir üst aşamada ortaya çıkan yeni bir durum olarak devreye girer. Bu noktada ferdi aşan yön yanında sosyal grupları aşan boyutlar da ortaya çıkar. Üst kurumların oluşumu gibi. Bu kurumların ortaya çıkışıyla bazı ihtiyaçlar, örneğin sosyal grupların ihtiyaçları, daha arka planlarda kalabilir, buna mukabil bazıları öne çıkmaya başlayabilir. Çünkü her sosyal grup öncelikle kendi ihtiyacını karşılama hedefindedir. Kurumların ortaya çıkışı aslında daha üstteki birlikteliklerin de bir zemini olur. Adına sistem adını verdiğimiz birlikler ortaya çıkar. Örneğin eğitim sistemi bu çerçevede ele alınabilir. Eğitim sistemini oluşturan bir sürü alt kurum vardır. Türkiye'deki eğitim sistemi dediğimizde aile kurumu da bunun içinde yer

alır, yerine göre bir mahalle örgütlenmesi de bunun içinde yer alır. Bu çerçevede ilköğretim, ortaöğretim, yükseköğretim kurumlarının her biri eğitim sisteminin içinde yer alırlar. İhtiyaçları tatmin yolu olarak sistemler ortaya çıktıktan sonra sosyal grupların evveliyatları, varlıkları da bir bakıma artık göz ardı edilebilir noktaya varmıştır. Artık kurumlar ve sistemler daha ön plandadırlar. İnsanın kendi ihtiyaçları için oluşturduğu birlikler belli bir zaman sonrasında insanı aşan bir boyut arz ederler. İnsan bu noktada artık arka planda kalabilir.

Sistemleri belki temelde üç ana başlık altında toplayabiliriz. Sosyal sistem, siyasal sistem ve ekonomik sistem. Kurumlar bu üç sistemin altında, bir şekilde, yer alırlar. Bazıları iç içedir bunların. Birbirleriyle temas halindedirler. Belki birini diğerinin içine de rahatlıkla koyabilirsiniz. Sistemlerin beraberliğiyle de sonuçta bizim toplumsal sistem adını verdiğimiz bütüncül mekanizma ortaya çıkar. Bu bütüncül mekanizma hangi şartla ortaya çıkarsa çıksın sonuçta bir defa oluştu mu kendisini oluşturan sosyal grupların çok üzerinde olan bir mekanizmadır. İşleyişi, dönüşümü ya da dönüşmezliği artık başka bazı şartlara bağlı olarak gelişir. Bu noktada bu mekanizmanın ilk kuruluşu için gerekli olan amaç tatmini ve bütünlüşme yanında sistem ortaya çıktıktan sonra artık devrede olması gereken üçüncü bir nokta daha vardır o da algılama problemi. Zira sistem, insan unsuru nedeniyle canlı bir varlık gibi çalışır. Zaman içinde sosyal grupların, onların ötesinde kurumların; o mekanizmalarda, sistemlerde olan değişimi de algılayabilen, o değişimi dikkate alan çözümler üretebilen bir mekanizma haline dönüşmesi gerekir. Burada da dördüncü husus devreye girer: değişim problemi. Bu son durum sistemin kendini dönüştürebilme, yenileyebilme meselesidir.

Biz Osmanlı sistemini ele alacak olursak bütün bu unsurları ana hatlarıyla içerdiğini söyleyebiliriz. Osmanlı'da da sosyal gruplar var, bu gruplarla ortaya çıkan değerler var, bunlara bağlı olarak oluşan kurumlar var, bu kurumların oluşturduğu sistemler var ve daha üstte bir toplumsal sistem var. Ana hatlarıyla dönemin diğer sistemleriyle benzeşmektedir Osmanlı sistemi. Ancak Osmanlı'yı bu noktada farklı kılan bazı hususlar da var. Onu vurgulamakta yarar var. Bu bizim biraz sonra ele alacağımız nüfus ve iskân politikalarında da çok belirleyici olacak olan hususlardır. Bir defa Osmanlı sistemi bazı temel kabuller yanında o dönemin icbar ettiği, zorunlu bazı şartlarla ortaya çıkmıştır. Bu kabulere bakarsak temelde Osmanlı sistemi belli kültürel unsurları, belli kültürel özellikleri olan gruplar üzerine bina edilmiş, onlar eliyle oluş-

utulmuş bir mekanizma. Bu noktada onların temel yön vericiliği baştan kabul edilmeli diye düşünüyorum.

Osmanlı sistemi, belki temelde birçok unsur var olmakla beraber, dört ana faktörle belirlenmiştir denebilir. Bunun bir tanesi Osmanlıların Orta Asya'dan getirmiş oldukları kültürdür. Eski Türk Kültürü diyebiliriz buna. Bu kültürün Osmanlı sistemi üzerindeki belirleyiciliği aşikar. Asırlara yayılan bir etkisi var. Oradan buraya Anadolu'ya gelen bazı özellikler asırlarca belki törpülenememiş. İkinci önemli faktör İslâm'ın öğretisi, Osmanlı'nın doğrudan doğruya İslâm öğretisinden elde etmiş olduğu sonuçlar ve buna bağlı olarak o döneme kadar ortaya çıkmış olan, başka bazı devletlerdeki, İslâm uygulamaları. Üçüncüsü ise Anadolu'da bulunan mirastır. Bu daha önceki medeniyetlerin, toplumların Anadolu'da bıraktıkları ve Anadolu'nun doğrudan doğruya Osmanlı'ya icbar ettiği şartlar. Dördüncü bir faktör de çağın, dönemin koşulları, gerekleri. Osmanlı en temeldeki kabulleriyle beraber bu temel zorlayıcı şartlarla kendi sistemini, mekanizmasını kurmaya çalıştı. Kendisini bir araya getiren sosyal grupların ihtiyaçlarına cevap verecek mekanizmalar oluştururken de bazı kurumlar ortaya çıkardı. Biz bu kurumları, belki geçişleri olmasına rağmen, üç temel grupta toparlayabiliriz: Siyasal kurumlar, ekonomik kurumlar ve sosyal kurumlar. Siyasal anlamda Osmanlı devleti, her ne kadar tabii voyvodalıklar ve krallıklar varsa da, merkezî üniter bir yapıya sahiptir. Bunları gerçi kendi içinde salyaneli ve salyanesiz eyaletler olarak ayırabilirsiniz. Ama sonuçta yine mekanizma merkezî üniterdir. Ancak bu merkezî üniter yapı bugünkünden farklılıklar arz etmekte. Dönüştürmeye imkan olmayan bir takım koşulları da Osmanlı bir şekilde içselleştirebilmiştir siyasal yapı bağlamında. İkinci ana alan sosyal alan. Osmanlı devleti burada sosyal işleyişi, mekanizmayı şekillendiren/yönlendiren, arka planda kontrol eden tarzda örgütlenmektedir. Üçüncü alan ekonomik alandır. Ekonomik alanda da özel teşebbüs öncelikli, devletin de yönlendirici olduğu, denetlediği bir sistem olarak ortaya çıkar. Bu üç alanda, bu temel çerçevenin altında bazı kurumlar da ortaya koymuştur Osmanlı. Örneğin ekonomik alanda, tarımda tımar sistemi vardır, sanayide lonca sistemi/düzeni vardır, ticarete genel bir merkezî kurum olmamasına rağmen asırlara yayılmış teamüllerle oluşan ilan edilmemiş bir mekanizma vardır. Bunların ekonomik alandaki temel kurumlar olduğu söylenebilir. Bunların yanında bu ekonomik alanı düzenleyen tâlî başka bazı müesseseler de vardır. Örneğin vakıflar ve

ihtisap kurumu ekonomik boyutu da olan müesseselerdir. Yine tarikatlar ve hatta aşiretler. Bunların hepsi o ekonomik mekanizmanın, sistemin yan destekleyici politikalarını uygulamada kullanılan araç kurumlar olarak devrededir bu dönemde. Bunların yanısıra başlangıçta siyasal yapının temel kurumları arasında yer alan kadılık kurumu ayrıca zikredilmeye değer. Kadılık kurumu, pek çok alanın yanı sıra, ekonomik alanda da etkin olan bir kurum. Örneğin salınan vergileri toplayan, merkeze ulaştıran bir kurum olarak devrede. Bu saymış olduğum kurumların ekonomik işlevleri yanında sosyal ve siyasal işlevlerinin de var olduğunu ayrıca vurgulamalıyız. Mesela kadılık müessesesi, vakıf kurumu ya da tarikatlar gibi bazılarında bu çok belirgin durumdadır.

Çok farklı sosyal grupların ihtiyaçlarını karşılayan kurumlar olarak belirteceğimiz bu kurumlardan da biraz önce anlatmaya çalıştığım gibi kurulduktan sonra insan unsuruna hitap etmelerinden dolayı zaman içinde dönüşüm ihtiyaçları söz konusu olmuştur. Osmanlı Devleti'nin, kuruluşundan çöküşüne kadarki süreçte başta kuruluş aşamasında, sonra mekanizmanın kurulup işleyişi aşamasında ve en son da dönüşüm ya da çözümlenme aşamasında bu kurumlar aracılığıyla bu sosyal grupların ihtiyaçlarını bir şekilde karşılamaya çalıştığını söyleyebiliriz. Burada temel kabullere değinmek gerekirse yani "bu kurumlar hangi politikaların aracı olarak varlar" noktasına değinmek gerekirse başlangıçta Osmanlı sisteminin sınıf esaslı olmadığına değinmek gerekir. Mekanizma sınıf esaslı olmayan bir mekanizmadır. Sosyal grupların tamamını içine alma hedefinde olan bir mekanizmadır. Müslim - gayrimüslim ayrımı yapmaz örneğin. Kültür ayrımı yapmaz o anlamda. Hukuki olarak bu ayrımlar vardır ancak sistemde ihtiyaçlarını karşılama noktasında bunlar arasında bir ayrım gözlenmez. Bu yönüyle Osmanlı, çağının diğer alternatif olabilecek toplumsal sistemlerinden farklılık arz eder.

Bütün sosyal grupların ihtiyaçlarını dikkate alması mekanizmanın önemli bir özelliğidir dedik. Bu, örneğin devletin kuruluş aşamasında görülebilir. Osmanlı sistemi, kurulduğu aşamadan itibaren her üç alanda da sosyal grupların varlığını devam ettirmeyi hedeflemiş olan bir mekanizmadır. Yani bir sosyal grubu diğer sosyal grupların yok oluşuna neden olacak bir ilişki ağı oluşturmadan öncelemiştir. Var olan bütün gruplar Osmanlı'nın çöküşüne kadar varlıklarını devam ettirmişlerdir bu anlamda. Yine Osmanlı sisteminde diğer mekanizmalarda olduğu gibi sosyal grupları aşan bir yön vardır. Gerçi Osmanlı için bu daha baştan

itibaren söz konusudur. Zira Osmanlı mekanizmasında, daha Anadolu'ya girişten itibaren, devlet bir kurum olarak çok ağırlıklı olarak etkenidir. Belki bunun önemli bir nedeni, Anadolu'ya girişte var olan "mülk" devlet anlayışıdır. Ama bu anlayış, bütün sosyal grupları aşan bir özellik arz eder. Fatih'e kadar bu anlayış çok fazla değişmeden gelir. Fatih'le beraber, uzunca bir zaman mülk devlet anlayışı ile birlikte gelişecek olan bürokratik devlet anlayışı etkin olmaya başlar. Mekanizmada sosyal grupların bir ehemmiyeti var ise de, devlet kurumunun altta kalan bütün kurumların en üst düzey temsilcisi olduğu kabulü nedeniyle, ihtiyaçları onun gerisindedir. Bu yönüyle Osmanlı'da devlet mekanizması baştan sona kadar hep önemli bir ağırlık arz etmiştir. Devlet ile sosyal gruplar arasındaki ilişki tam bir bütünlük arz etmediği gibi Batı'daki gibi bir kopukluk da göstermez. Zira Batı dünyasında daha kurulma aşamasından itibaren sınıf esasından ileri gelen bir nedenle devlet ile sosyal gruplar ilişkisinde belli bazı sosyal grupların lehine olmak kaydıyla sınıf ilişkileri düzeyinde sürekli bir takım problemler yaşanmıştır. Osmanlı'da böylesi bir açıklık yoktur. Sadece askeri zümre ile reaya arasında devlet örgütlenmesinden ileri gelen bir ihtiyaca bağlı olarak bir grup ayırımı olduğu iddia edilebilir. O da sadece devletin varlığı noktasında ihtiyacın getirdiği bir ilişkidir, bir zorunluluktur. Yoksa bu, sınıf esasına dayanan bir bakış açısı değildir. Bu yönüyle Osmanlı devletinin, daha kuruluş aşamasından itibaren uyguladığı nüfus politikalarını değerlendirirken (döneminin diğer devletleriyle ortak yönleri var dediyseniz), kayda değer farklı kabullerle hareket ettiğini baştan görmeliyiz.

Osmanlı Devleti nüfus ve iskân politikasını üç farklı döneme ayrılacak tarzda uygulamıştır diyebiliriz. Birincisini kuruluş dönemi iskân politikaları olarak isimlendiriyoruz. İkincisi mekanizmanın, sistemin işleyişinin öncelik taşıdığı dönemdeki uygulamalardır. Üçüncüsü de dönüşüm probleminin sistemde dönüşümü gerekli kıldığı, sistemin dönüşme-dönüşmeme problemi içine girdiği döneme ilişkin politikalar. Örneğin kuruluş aşamasına ilişkin politikalar incelenirse, siyasal noktada temel hedefin sistemin kurulması ve yeni katılan bölgelere sürekli olarak sistemin ihracı olarak özetlenebilir.

Sistemin kurulmasında siyasal alandaki belki temel hedef otoritenin teminidir. Zira Osmanlı sisteminde siyasal otoritenin egemenliği çok açıktır, aşıkardır. Ve bu her alana taşınmak istenmektedir. Merkezde olduğu gibi yeni fethedilen bütün mekanlarda öncelikle bu hedef ön

plandadır. Otoritenin temini noktasında, uygulamada askeri ihtiyaçlar da bir hedef olarak gösterilebilir. Yine Osmanlı mekanizması oluşturulurken/kurulurken, askeri ihtiyaçlar dikkate alınarak nüfus ve iskân politikaları uygulanır. Bu askeri yarar hem yeni feth olunan mekanın sistemle bütünleştirilmesi hem de buradaki unsurların dönüştürülmesini hedefler. Ekonomik noktadaki hedef belki mali imkanların artırılmasıdır. Bu noktada yeni vergi kaynaklarının oluşturulması önem taşır. Yeni üretim alanlarının ortaya çıkarılmasıyla vergi elde edilmesi hedeflerden bir tanesidir. Siyasal ve ekonomik alandaki bu saymış olduğum beklentiler doğrudan doğruya devletle alakalı beklentilerdir. Yani devlet kurumunun bu politikada elde etmek istemiş olduğu yararı ifade eden beklentilerdir. Arka planda daha alt düzeyde sosyal grupları doğrudan doğruya hedefleyen beklentiler de vardır. Daha genelde sistemin kendi hedefi olarak ifade etmek gerekirse, İslâmlaştırmayı da iskân ve nüfus politikalarının temel hedefi olarak sayabiliriz. Osmanlı'nın uyguladığı bu politikaları ifade noktasında öncelikle sosyal sınıf esaslı olmayışını söylemiştik. Bu bağlamda "eğer sınıf esaslı değilse sosyal gruplaşmayı, sosyal tabakalaşmayı nasıl organize ediyor" noktasına değinmekte yarar var. Osmanlı devletinde sosyal tabakalaşmada hukuki bakımdan bir ayırım vardır: Hür ve köle. Yerleşim bakımından bir ayırım vardır: Kentliler, köylüler ve göçebeler yani yarı yerleşikler. Dini bakımdan bir ayırım vardır: Müslüman ve gayrimüslim. Yönetim bakımından ise askeri ve reaya ayırımı vardır. Bu ayrımların tamamı geçişliliğe engel olmayacak tarzda organize edilmiştir. Müslim - gayrimüslim geçişi mümkündür. Hukuki anlamda mümkündür. Reaya askeri ayırımında, geçiş mümkündür. İşte Osmanlı devleti bu saymış olduğum tabakalaşma esasları dahilinde kendi devlet hedeflerini sağlayacak politikalar uygulamıştır. Örneğin bu noktada nüfusun göçünü gerekli görüyorsa Müslim ile gayrimüslim arasında bir ayırım görmemiştir. Mesela İstanbul feth olunduğunda Anadolu'nun çeşitli vilayetlerinden bu bölgeye nüfus iskân edilirken illa Müslim ya da gayrimüslim nüfusun buraya taşınması zarureti yoktur. Osmanlı'nın böyle bir şartı yoktur. Osmanlı bu noktada bir İslâm şehri, her şeyiyle sadece Müslümanların barındığı bir İslâm şehri oluşturma derdinde değildir. Daha önce saydığımız o dört temel şart, dört temel belirleyici etken çerçevesinde Osmanlı sistemi kuşatıcı bir mekanizmadır. Eski Türk örf âdetinden buraya taşırken, İslâm öğretisinden esinlenirken, istifade ederken, Anadolu coğrafyasını dikkate

almıştır. Burada kalan unsurları içselleştirmiştir. Dünya şartlarını dikkate almıştır. Örneğin Osmanlı bir Roma iddiasındadır bu noktada. Ama Roma'nın ne anlama geldiğini de bilmektedir. Bununla bütün sosyal grupları içine alması gerektiğinin de farkındadır. Bu yönüyle Müslim - gayrimüslim ayrımı bir reddi ifade etmez. Mekanizmanın içine hepsini katar. Yine bu yönüyle örneğin Mora fethedildiğinde, buradan önemli miktarda nüfusu İstanbul'a getirmiştir. Kırım feth olunduğunda oradan önemli bir miktar nüfusu yine İstanbul'a getirmiştir ve bunları mekanizma içine katmıştır. İstanbul'un örneğin o dönemde, Fatih döneminde var olan 160 küsur köyün, 100 küsur köyünü bunlardan oluşturmuştur. Belki bunların hukuki statüleri tartışılabilir. Ancak onların da birkaç nesil sonra sistemle bütünleştiği göz önüne alınırsa mekanizmanın sınırı esaslı olmadığı ve Müslim gayrimüslim ayrımı yapmadığı açıkça görülür. Yine bu dönemde uygulanan politikalarda hukuki bakımdan da bir dışlama gözetilmez. Sadece hürlerin yer aldığı bir sistem oluşturmaz Osmanlı. Köleleri de, esirleri de bu noktada mekanizmaya katar. Katar ama özgürlüklerini elde edecek tarzda onlarla ilişkide bulunur. Nüfus politikalarına da bu yansımıştır aslında. Yine mekanizma yerleşik, yerleşik olmayan ayrımında yerleşik olanı tercih eden ancak yerleşik olmayana da dışlamayan bir sistem üretir. Bu yönüyle örneğin Rumeli'nin fethi sürecinde, o bölgeye çok sayıda aşiret göçürülürken aynı zamanda Anadolu'daki birçok aşiretin asırlar boyu ayakta kalmasını sağlayacak tedbirler de alır. Örneğin Güneydoğu Anadolu bölgesinde Suriye'ye kadar uzanan, yaylakları olan aşiretlerin Osmanlı ekonomisinde çok önemli bir ihtiyacı karşıladığı göz önüne alınarak asırlar boyu bunların varlığını temin edecek tedbirler alınmıştır.

Denetleme sorunundan da bahsedilebilir mi?

Elbette denetlemenin getirdiği bir sınırlama da var. Ancak burada dikkate alınması gereken sonuç; esas yaklaşım bu aşiretlerin sisteme destek olmalarının sağlanması çabası ve buna uygun politikalar olduğudur.

Kontrol edemediği için de özerklik vermiş, olamaz mı?

Elbette. Aslında tam bir kontrol yok. Bu nedenle örneğin gezici kadıklar oluşturmaktadır, gezici üretim mekanizmaları oluşturmaktadır. Dilediği gibi kontrol edememektedir. Bu kabulü onları mekanizmasının

içine katmıştır. Yani tamamen dışta bırakmamıştır ya da tamamen icbar edici, zorlayıcı bir uygulamada da bulunmamıştır. Bu kabullerle Osmanlı devleti herhangi bir net sosyal grup ayırımına varmadan sistemi neyi gerekli kılıyorsa, ihtiyacı neyse ona uygun iskân ve nüfus politikaları üretmiş, feth olunan bölge neresiyse onun ihtiyacını dikkate almıştır. O ihtiyaca göre gerekli olan nüfus o bölgeye taşınmış bir şekilde. Örneğin İstanbul alındığında nüfus azdır. 70 bin civarında nüfusa sahip olduğu söylenir. İlk başta duyurulan, İstanbul'a yerleşen herkese vergi muafiyetleri, barınma imkanları sağlanacağı şeklindeki artılardır. Bazı bölgelerde doğrudan doğruya kendisi nüfusu göçürmüştür. Benzer şekilde örneğin Rumeli'de kurulan köyler ve şehirler de de benzer bir uygulama söz konusu olmuştur. Mesela Hasköy ve Tırnova aynı modelin uygulandığı mekanlardır. Bu tür bölgelere nasıl insanlar, ne tür insanlar iskân edilmiştir diye bakılırsa; sosyal hayatın ihtiyacı olan her çeşit insanın varlığından söz edebiliriz. Örneğin yönetimi güçlü kılacak olan insanlar burada yer almışlardır. Mesleklerin icra edilmesine imkan verecek olan esnaf grupları burada yer almıştır. Sosyal ilişkileri geliştirecek olan, örneğin bazı tarikat ileri gelenleri, dervişler burada yer almışlardır. Belki biz bunu iki başlıkta toplayabiliriz. Birinci başlık önemli kişiler. Bu noktada alimler, bürokratlar, tüccarlar, nüfus sahibi insanlar sayılabilir. Bunun kuruluş aşamasında örnekleri verilebilir. Örneğin Fatih'in, fethetmiş olduğu yerlerdeki alimleri toplayıp İstanbul'a getirmesi gibi, ya da Yavuz Sultan Selim'in Mısır'dan getirmesi gibi. Bazı topluluklar bu noktada iskâna konu olmuş. Örneğin esirler, gayrimüslim halk toplu halde iskân edilmişlerdir. Ve aşiretler de iskâna tâbi olmuşlar. Ancak bunu kuruluş aşamasının bir özelliği olarak zikredebiliriz. Bu daha sonraki dönemde değişecektir. Topluluklar bu ilk aşamada genelde gruplar halinde/birlike iskân edilmişlerdir. Parçalayarak iskân söz konusu değildir. Çünkü sistem henüz kuruluş aşamasındadır. Sosyal grupları dönüştürebilecek mekanizma henüz söz konusu değildir. Bu yönüyle de var olan bir mekanizmayla değil yeni bir mekanizma oluşturarak o nüfus iskân edildiğinden, grupların tepki göstermeleri, sistemi zorlayıcı olmaları istenmemiş. İskân yapılırken her bölgeye iskân söz konusu olmamış. Osmanlı bu noktada sistemini güçlendirecek mekânları tercih etmiş. Yeni fethedilen yerler ve daha verimli araziler örneğin. Ya da ulaşımı kolaylaştıracak, ulaşım sistemini güçlendirecek ulaşım yolları üzerindeki yerleşim alanları. Veya tımar sisteminin uygu-

lanabileceği alanlar seçilmiş. İskân yapılırken de demin saymış olduğum zümreler gönderilirken iki usul uygulanmış. Serbest göç yanında sürgünler de yapılmış. Bu uygulamada devlet hangi bölgeye ne kadarlık bir nüfusun gideceğini belirlemektedir. Feth olunan yerde ilk önce bir tahrir yapılmakta, o bölgenin bütün kaynakları tespit edilmekte, insan kaynakları, hayvan varlığı, arazi varlığı, o arazinin verimliliği bütün bunlar tespit edilmekte, ihtiyaç olan nüfus belirlenip bu bölgeye gönderilmektedir. Hangi bölgenin ne kadar nüfusu vereceği baştan planlanmaktadır. Ne kadar kasap gidecektir, ne kadar nalbant vb. gidecektir bunların hepsi planlanmaktadır. Kuruluş aşaması iskânlarında, devlet merkezde zorluk ve problem çıkaran bazı unsurları bu bölgelere kolaylıkla yollama tercihinde bulunmuş. Örneğin yerleşik hayata geçmekte direnen bir aşiret rahatlıkla yeni feth olunan bir bölgeye yollanmış. Oradaki şartları bir bakıma kendisinin de kurması beklenmiş. Mesela Karamanoğulları'ndan bazı beyler Rumeli'ye yollanmışlar. Orada nüfuzunu taşıyıp yeni topraklar elde etmesi, bir bakıma Osmanlı merkeziyle bir tampon bölge oluşturması hedeflenmiş.

İkinci dönem göçler; mekanizmanın kurulduğu, sistemin işlediği döneme ait göçler ya da iskânlardır. Bu dönemde artık Osmanlı devleti sistemini kurmuştur. Sistem ihracı ihtiyacı yoktur. Ancak istisnai bazı zaruretlemlerle yeniden iskânlar söz konusudur. Örneğin Kıbrıs 1571'de feth olununca, bölge nüfus aktarımına konu olmuş, bu noktada seçilmiş olan bazı zümreler Kıbrıs'a yollanmak istenmiştir. Bunları başlıklandıracak olursak örneğin mevcut olan tımar sisteminde ekecek arazisi olmayan insanlar, eşkıyalık yapanlar, tahrirlerde kayıtları olmayanlar, başka yerlerden gelenler, kirayla ziraat yapanlar, aralarında arazi davaları olanlar, şehirlere göç edenler, işsiz olup da leventlik yapanlar, faizcilik yapanlar ve belli bazı meslek sahipleri Kıbrıs'ta iskân edilmek istenmişler. Burada dikkati çeken bir nokta; Kıbrıs yeni feth olunan bir bölge olarak, mekanizmanın aktarılmak istendiği yer olarak görülürken, aynı zamanda da mevcut sistemde problem ve zorluklar çıkardığı varsayılan insanların da taşındığı bir yer olarak düşünülmesidir. Bir bakıma iskân mekanizmayı rahatlatan bir tedbir olarak da uygulanmakta idi.

Tarihsel olarak kabaca bir ayrım yapabilir misiniz?

16. yüzyıldan itibaren 19. yüzyıla kadar denebilir ana hatlarıyla. Bu dönemde en belirgin göç problemi Celalî isyanlarıyla ortaya çıkmış. Bu nüfus hareketi olayı, Osmanlı'nın bir bakıma mecburen kabul etmiş ol-

duğu bir uygulama olmuş. Gelişmeyi tersine almak için asırlara varan direnmeler göstermiş. Ancak bu dönemde, Osmanlı'nın sisteminde dönüşümü gerektiren bazı gelişmeler vardır. Nedir bunlar? Mesela siyasal otoritenin kullanımında bir zorunluluk vardır. Merkezî otoritenin taşranın önemli bir kısmında etkisinin artık eskisi gibi geçerli olmadığı bir döneme girilmiştir. Bu yönüyle taşra kontrol edilememektedir. Bu kontrol edilemeyişin ortaya çıkardığı problemler, örneğin güvenlik problemi, nüfusun hareketlenmesine yol açmış, Osmanlı bu noktada bu nüfusu kendisi yönlendirmeye, hareket etmemesini sağlamaya gayret etmiştir. Ancak bu bir yere kadar mümkün olmuştur. Bu dönemde Anadolu nüfusunda özellikle ulaşım yolları üzerindeki mekanlarda çok ciddi bir boşalma yaşandığını söyleyebiliriz. Nüfus; daha kırsal, rahatlıkla ulaşamayacak mekanlara veya insanların toplu halde yaşadığı, nispeten korunmuş olan, güvenli bölgelere göç etme eğilimine girmiştir. Osmanlı'da Celâlî İsyanları/Büyük Kaçkın adı verilen bu dönem, fazla uzun sürmemiş olsa dahi 1600'lerden 1900'lere kadar yaklaşık 300 yıla ulaşan bir dönemi etkilemiştir denebilir. Bu dönemde nüfus hareketlerine Osmanlı kendisi müdahil olmuştur. Örneğin bazı sınırlamalar getirmektedir. Deftere kayıtlı olduğu bölgeyi terk eden nüfusun başta 10 yıl, daha sonra 15 yıl müddetince tespit edilip yakalandığında geri dönmelerini sağlamak istemiştir. Ancak bu da bir tedbir olarak yeterli olmamıştır. Bu dönemde Osmanlı'nın bu nüfusa ilişkin, iskâna ilişkin politikalarında değişime gitmesine yol açacak icbarî başka bazı zorlukları da olmuştur. Örneğin sadece siyasal otoritenin gücünün ya da niteliğinin değişmesi değil, aynı zamanda siyasal coğrafyanın değişmesi de önem taşır. Karlofça'dan bu yana siyasî sınırlar değişmektedir. Önceden sistem ihraç etme hedefinde olan Osmanlı bu aşamada artık sistemini değiştirmeden, dönüştürmeden belki ayakta tutma gayretindedir. İstila edilen bölgelerden göçen nüfusu mekanizmayı bozmayacak tarzda iskâna tâbi kılma amacındadır. Örneğin Kırım'ın elden çıkışıyla beraber o bölgeden kaçan, göç eden nüfusun öncelikle Balkanlar'da, Rumeli'de iskân edilmesi gibi. Bu dönemde sadece siyasal coğrafyanın daralması değil aynı zamanda mekanizmada ortaya çıkan değişikliklerin getirdiği zorluklar da vardır. Örneğin askeri örgütlenme bu dönemde değişmektedir. Dünya ölçeğinde değişmektedir. Tımar sisteminin esas olduğu yapı artık dönüşmeye muhtaçtır. Merkezî orduların ağırlık taşıdığı yeni bir döneme girilmiştir. Tımar sistemine olan ihtiyacın azalması, kırsal

bölgedeki nüfusun yerleşimini de etkilemektedir. Zira devlet bundan sonra merkezî orduya verilen ağırlıktan dolayı gittikçe daha fazla geliri merkeze aktarma ihtiyacındadır. Dolayısıyla tımar kesimine verilen değer gittikçe azalmaktadır. Örneğin tımarlı sipahinin ya da vüzeranın bu bölgeden elde edeceği gelir artık gittikçe azalma eğilimindedir. Bu ise o bölgelerdeki sosyal grup ilişkilerini, örneğin kadı ile reaya arasındaki ilişkiyi, sipahi ile reaya arasındaki ilişkiyi, etkileyecektir. Siyasal otoritenin kontrolünün de azalması nedeniyle bu bölgelerde köylünün bölgeyi terk etmesine yol açacak, baskı anlamında bir takım uygulamalar olmuştur. Yeni vergi türü ödemeler nedeniyle köylü şehre kaçma ya da kendisine ulaşamayacak bir yere gitme hedefindedir.

19. yüzyıla doğru Osmanlı'yı da gittikçe etkileyecek başka bazı gelişmeler yaşanmıştır. O da Yeni Dünyanın keşfiyle beraber klasik dünyanın artık anlamını değiştirmiş olmasıdır. Osmanlı da artık bu klasik dünya üzerindeki konumunda bir farklılık taşımaktadır. Örneğin artık Afrika'ya, Hindistan'a başka yollarla ulaşılmaktadır. Dolayısıyla Osmanlı'nın transit ticaret bölgesi olması hasebiyle elde etmiş olduğu konum bir değişim içindedir. Bu da Osmanlı'nın nüfus politikasını değiştirmesini gerektirmiştir. Örneğin bu dönemde artık klasik ticaret yolları gittikçe önem kaybetmiştir. Tokat ve Erzurum devamlı nüfus kaybetmektedir. Bu noktada her ne kadar Osmanlı yer değiştiren nüfusu durdurma tedbirleri almaya çalışsa da artık bu noktada çaresizdir. Nüfus genel hatları ile yer değiştirme eğilimindedir. Belgeleri incelediğimizde görürüz ki Marmara bölgesi sürekli olarak İstanbul'a doğru akan bir yerleşime konu olmuş. Mesela 1530'lardaki tahrirlere bakılırsa köyler küçüktür ve çok ağırlıklı olarak iskân mahalleri ulaşım alanları üzerindedir, sahil kıyılarıdır ve bu bölgelerde de çok ağırlıklı olarak gayrimüslim nüfus vardır. Hereke örneğin. Darıca ya da Tuzla. Bunlar hep gayrimüslim nüfusun ağırlıklı olduğu mekanlardır ve o bölgenin en büyük köyleridir. Ama daha karasal alana çıktığınızda çok az köy vardır ve hane sayıları da çok küçüktür. 40-50 hanelik köylerdir. Dönem ilerleyince örneğin 17. ve 18. yüzyılda köylerin kırsalın daha uzak bölgelerini de içine alacak şekilde yayıldığını görürsünüz. Çok sayıda köy ortaya çıkmıştır bu dönemlerde. Mesela sadece İzmit ve çevresinde 100 civarında köy vardır. Haritalara bakarsanız Anadolu'nun klasik dönemindekinden çok daha farklı bir yerleşim yolunu görürsünüz burada. Yerleşim gittikçe köylerde yoğunlaşmaktadır. Tabii bu devletin bir bakıma mecburen ka-

bul ettiği bir açılmıdır. Dikkati çekmesi gereken nokta, bu yeni durumda meskun ahalinin ihtiyacı olanı devletin ifa etmekteki becerisidir. Temel ihtiyaçların karşılanmasındaki başarı, nüfus hareketlerine rağmen sağlanabilmiştir. Bu durumun köy yerleşiminde nisbeten kolay olduğu, esas göstergenin şehirler olduğu iddia olunacak olsa da şehirlerde de insanların gıda, erzak, barınma ve giyim ihtiyaçlarını karşılayacak mekanizmanın olduğu veya devam ettiği görülür bu dönemde. Örneğin İstanbul çok daha büyük bir nüfusu barındırabilecek uygulamalara imkan vermektedir. İstanbul bazı bölgelerin ürettiği zahirenin aktarım mahallidir. Tahsislerle böyle bir uygulama söz konusudur. Osmanlı'nın daha yoğun bir nüfusu şehirlerde barındırabilme becerikliliği, özelliği diyelim, kırsal kesimden şehirlere yoğun bir nüfus akımını sürekli kılmıştır. Ne kadar önlemeye çalışsa da imkanın var oluşu buna bir yol olmuştur aynı zamanda. Nitekim demin söylediğim gibi Marmara bölgesindeki bu yoğunlaşma 19. yüzyıl ortalarına kadar hep varolmuştur. Gelen nüfus sadece Müslümanlar değildir, gayrimüslim nüfus da bir akış içindedir. Örneğin Hereke 1530'lardaki tahrirlerde gayrimüslim yerleşimine sahiptir. Çok az miktarda Müslim hane vardır Hereke'de. Darıca'da da benzer şekildedir. Aynı tarihlerde Tuzla nüfusunun tamamı gayrimüslimdir.. Ama zaman içinde Hereke'deki Müslüman nüfusun arttığı, mesela önce üçte birine ulaştığı, sonraki asırlarda yarı yarıya ulaştığı, 19. yüzyılda da çoğunluğu elde ettiğini görürsünüz. Benzer durum Darıca için de geçerlidir. Darıca'da da başlangıçta gayrimüslim nüfus vardır ama özellikle 18. yüzyılda Anadolu'da o kaçkın hareketinden beri ortaya çıkan o boşalma nedeniyle sürekli Müslim nüfus artmaktadır. Hatta 19. yüzyılda temettuat kayıtlarında görülür bu. Tuzla'daki nüfus üçte iki oranında gayrimüslim, üçte bir oranında Müslimdir nüfustur. Yani Müslüman nüfusu batıya doğru sürekli artış göstermektedir, bir kayış vardır. Ama bu arada gayrimüslim nüfus da daha merkeze aktmaktadır. Yani İstanbul'un merkezine toplanmaktadır gayrimüslim nüfus da. Nitekim son dönem sayımlarında İzmit de, İstanbul da aynı şekildedir. Her ikisi de gayrimüslim nüfusun dikkat çektiği bölgelerdir artık. İmparatorluk genelinde gayrimüslim nüfusunun yoğunluğu ortalama % 40'tır. Fakat İstanbul'da bu farklıdır. İstanbul'da yarı yarıyadır. Hatta daha fazladır gayrimüslim nüfus. Bu da aslında bize Osmanlı'nın sınıf esaslı olmayan, bütünü kapsamış olan, grupları içine alan, onların ihtiyaçlarını dikkate alan bir mekanizma olduğunu da gösterir. Zaman

içinde Osmanlı'nın nüfus politikalarına ilişkin yaklaşımını değiştirecek başka gelişmeler de olmuştur. Örneğin teknolojik değişim. Mesela olan klasik ulaşım sistemi değişmeye başlamıştır. Kara ticaret yollarının egemen olduğu bu yapı ve buna bağlı olarak gelişen yerleşim mekanizması düzeni örneğin 19. yüzyıldan itibaren değişmeye başlamış. Gemiciliğin yaygınlaşması, buhar gemilerinin ve demiryollarının devreye girmesi Osmanlı'daki ulaşım sistemini değiştirmeye başlamış ve bu yerleşime de etki etmiştir. Bu dönemde örneğin daha önce söylediğim gibi ana klasik ulaşım ağı üzerindeki Tokat-Erzurum yolu o noktada çok daha hızlı bir ufalma yaşamaya başlamış, yine bu döneme kadar hiçbir önemi olmayan bazı ulaşım mekanları da bu dönemde büyümüştür. Mesela Mersin. Mersin limanı bu dönemde devreye girmiş ve küçücük bir köy iken koca bir şehir hüviyetine ulaşmıştır. Nedeni de Osmanlı'nın bu dönemde dünya ile olan bağının artması, güçlenmesidir. Osmanlı artık bir bakıma dış dünyanın hammadde ve ara mamul ihtiyacının temin alanıdır. Ve yerleşim mekanları da buna göre şekillenmektedir. Batı dünyasının hammadde ve yarı mamul temin alanları olan demiryolu güzergahı da çevresi bu bölgedeki iskânı değiştirmiştir. Yine Osmanlı'nın bu işleyişi aşamasında iskân politikalarında değişime yol açan bir başka gelişme de Osmanlı'nın bütün bunların birikimiyle içine girmiş olduğu mali zorluklardır. Devlet, harcamaları sürekli artan ama gelir alanları daralan bir durumdadır. Örneğin Eflak'la Boğdan'ın devreden çıkması sadece parasal bir sıkıntıyı değil, aynı zamanda zahire ihtiyacının karşılanması gibi temel asli bazı ihtiyaçların karşılanma problemini artırmıştır. Osmanlı devleti bunun karşısında yeni üretim alanları geliştirme ihtiyacını duymuştur. Örneğin Aydın bölgesinde zirai üretimi artırma çabaları bunun sonuçlarından biridir. Bütün bunların sonucunda bu dönem iskân politikalarında Osmanlı devletini ayakta tutacak bir politikanın uygulandığını söyleyebiliriz. Devlet kesin çözüm getirememekte, bunları zoraki kabullenmektedir. İstanbul'un durumu buna iyi bir örnektir. Bu dönemde önemli miktarda kayıtlı olmayan bir nüfus barındırmaktadır. Patrona Halil isyanının bu durum ile ilişkisi vardır. İstanbul'a mürrer uygulaması devam etmektedir ancak kontrol edilememektedir. Ve devlet sürekli olarak iradeler, hükümler çıkartmaktadır. Mesela İstanbul'da su kullanımında sınırlamalar getirmeye çalışmaktadır. Gayrimüslim nüfusa su satımını sınırlamaya çalışmaktadır. Onlara belirli bölgelerde iskân imkanı vermemeye çalışmaktadır. Ama buna

rağmen artık nüfusu kontrol edememektedir. Bu süreçle Osmanlı devleti artık dönüşümün kaçınılmaz olduğu üçüncü aşamaya ulaştı.

Bu yeni dönem Osmanlı devletine dış göçlerin çok yoğun olarak yaşandığı bir dönemdir. Binler ya da onbinler değildir artık söz konusu olan, yüz binlerdir hatta milyonlardır. Çok kısa zaman aralıklarında Osmanlı devleti nüfus miktarında çok önemli bir değişime uğramıştır. Örneğin 1828-29 Osmanlı Rus harbinden itibaren Kırım savaşı, 93 Harbi, Balkan savaşına kadarki sürede Osmanlı devleti belki toplamda 5 milyonluk bir nüfus hareketine konu olmuş. 3,5 milyon civarında bir nüfus Osmanlı merkez bünyesine dahil olmuştur. Bu Rumeli'den, Kafkasya'dan, Girit'ten gelen bir nüfustur. 3,5 milyonluk bir nüfus ise bu dönemin Osmanlı'sı için % 30'ları ifade eder. Yani Osmanlı yarım asırlık bir dönemde % 30'luk bir nüfus dönüşümü gerçekleştirmiştir. Aslında mekanizmaların, toplumsal sistemlerin başarısı belki bu tür olaylarla test edilebiliyor. Bana göre Osmanlı sistemi bu dönüşüm aşamasında, bazılarına göre çöküş aşamasında bile, ya da yenileşme aşaması diyelim artık ne dersiniz, hakikaten güçlü olan bir mekanizmadır. Osmanlı mesele Kırım harbinde, 93 harbinde askere giden nüfusun ancak onda üçünün geriye dönebildiği bir kayıp yaşamış, buna rağmen yeni gelen unsurları, bir zaafa uğramadan, sistemle bütünleştirebilmiştir. Bu, bu dönemde sadece Osmanlı'yla başarılacak olan bir özelliktir diye düşünüyorum. Bunun en önemli nedeni belki Osmanlı'nın o temel kabulleridir, dünya algısıdır. Herhangi bir sınıfa dayalı olmayan yaklaşımıdır. "Biz Müslümanız, Müslümanları dikkate alırız, gayrimüslimi dikkate almazız" demeyişidir belki.

Zaafa uğramama nedir burada. Açar mısınız? Ciddi oranda bir nüfus kaybı var. İçeriye nüfus geliyor. Sistem sanki eskisi gibi işliyor gibi. Bir takım mekanizmalarda çok hızlı değişimler, dönüşümler oluyor. Ruhsal yapıda da bir takım değişimler, dönüşümler oluyor. Ama siz zaafa uğramıyor diyorsunuz.

Zaafa uğramadı diyorum. Nedir konu? Bu dönem aslında Avrupa'nın ya da daha genelde Batı'nın diyelim, dışta kalan dünyaya, yani diğer dünyaya hakikaten çok ciddi yüklendiği bir dönem. Yine bu dönem dünyanın işgal edildiği bir dönemdir. Yeni Dünyanın, Afrika'nın, Uzak Doğu'nun, her tarafının işgal edildiği ve sömürüldüğü bir dönemdir Ancak Osmanlı bütün bu yüklenilmeye rağmen asırlardır var olan o ağır

ağır dönüşme zorluklarına rağmen, -tmar sistemi değimi, mali anlamda problemler var, siyasal coğrafya sürekli azalıyor, küçülüyor, siyasal otoritenin kullanımında ciddi problemler var, i problemler var, bir Jn Türk hareketi doğmuş, İttihat ve Terakkiye giden bir süreç var. Yani padiahn otoritesinin alanları bile daralm, Babiali'nin getirdiği bir ölçüde, o da tartılabilir, mekanizmasını iletebiliyor. Yani belki siyasal otoritede zafiyet var. Örneğin, padişah veya saray otoritesini kullanmada zorlanıyor belki. Ekonomik alanda problem var. Üretim daralm belki. Avrupa'nn birçok mal ve ürünü bazı bölgelere girmi. Bu durum ipekiliği, ipek dokumaclğını, daha genelde kumaş dokumaclğını çok ciddi probleme uğratm. Birçok sanat krelme aşamasına varm, Osmanlı mali probleminden dolayı Avrupa'ya mali anlamda bağımlı hale gelmi. nemli miktarda gayrimüslim nüfus ayrılm Osmanlı'dan. Rumlar gitmi, Srplar gitmi, Romenler ayrılm. Bulgarlar ayrılma derdinde. Ermeniler ayrılma çabasında. İ karıklık çıkartıyorlar. Ve siz nfusunuzun asli unsurlarını da sürekli kaybediyorsunuz savaslarda. Buna rağmen mekanizma ilemitir. Bu bana göre Osmanlı'yla baarlabilecek olan bir zellik. Bir başka mekanizma olsaydı o dönüşümü gerekletiremez, okerdi.

Bir devamlılık görüyoruz, Osmanlı Devleti yaıyor bir biçimde. Ancak farzedelim, 1850'de yaşayan bir devlet görevlisi için ya da 1800'de yaşayan bir devlet görevlisi için çok ciddi zaaflar var. Mekanizma çok ciddi zaaflara uğramtır. Biz sonuca bakınca  sene daha belki fazladan yaıyor diye alglıyoruz devleti. Ve böyle olunca bir zaaf görmüyoruz gibiyiz ama aslında çok ciddi zaaf var.

Konumamda sistemin devam için, algılama ve dönüşümün şart olduğunu ifade etmiştim. Osmanlı'nn o noktada algılama konusunda bir problemi var. Ama daha önemli problem dönüşümü problemi. Zira aslında devletler ya da toplumsal sistemler de canlı organizmalar gibiler. Bir yere kadar dnrebilirsiniz. Örneğin Şu bölgede iklim değise insanların önemli bir kısmı etkilenecektir. Alkanlıklar, bağımlılıklar var o noktada. Hele sosyal grup ilişkilerinde, grup atmalarnda, grup ıkarlarındaki atma ortamlarında siz alglanz bile dönüşümü çok kolay gerekletirezemezsiniz. Bir rnek verelim; 1980'lerdeydi, yan olmasın, Nurettin Szen döneminde bir hızlı tramvay uygulamasına geçilmesi mevzu olmuştu. Ulaımda teknolojik bir scrama. İstanbul ulaşımı için

hakikaten önemli bir adım. Milyonların yaşadığı bir merkezde sadece minibüslerle, taksilerle, belediye otobüsleriyle ulaşım yapmak ne kadar verimli tartışılır bir durumdu. Çözüm olarak o zaman belediye meclisi karar aldı ve İstanbul'da hızlı tramvayı devreye sokmak istedi. Uygulamada minibüsler Topkapı'ya kadar girecekler, insanlar ondan sonrasını tramvayla devam edeceklerdi. Herkesin son derece olumlu bulduğu, insanların hava temizlenir, İstanbul trafiği rahatlar, gürültüden kurtuluruz dediği bir ortamda minibüsçüler çok ciddi bir direniş gösterdiler. Aylara yayılan bir direniş gösterdiler. Mevcut hatlarda işi yavaşlatma eylemi yaptılar, on dakikalık bir yolu yarım saatte aldılar. Durakta beklediler. Gün oldu yolu tıkadılar. Sonuçta meclisin kararı uygulandı tabii. Çünkü mekanizma güçlüydü. Bir alt sosyal grup kendi ihtiyacını, kendi önceliğini oraya empoze edebilecek güce sahip değildi. Ama burada dikkati çekmesi gereken nedir? Bir sosyal grubun, diğer sosyal grupların ya da toplumun tamamının çıkarına olmasına rağmen kendi çıkarı uğruna karşı koyuşuydu. Osmanlı'da grup öncelikleri konusunda ağırlıklı olarak bir oydaşma var. Yani birine rağmen diğerinin varlığı ya da birinin yokluğu dikkate alınıp diğerinin varlığı kabullenilmemiş. Bu sadece devlet politikası değil, temel kabuller dedim ya o temel kabullerle böyle şekillenmiş. Örneğin cizyesini veren masumdur. O noktada korunur. Kişinin Kipti olması, başka bir etnik gruptan olması hiç önemli değil o noktada. Herhangi bir meslek de o anlamda bir ayrıcalık taşıyor mekanizmada. Örneğin siyasi kurum Jön Türk hareketinin kontrolünde zorlanmaktadır. İttihat ve Terakki'ye engel olamamıştır. Yani onun karşısında, çabalamasına rağmen cevap üretememiştir. Bunun yanında İttihat ve Terakki'nin iktidarı ele geçişi sistemin tamamında bir dönüşümü gerektirmemiş, gerçekleştirememiş. Meşrutiyetin ilanı o noktada mekanizmayı dönüştürmemiş. Yani ortaya çıkan her adımın etki alanı dardır Osmanlı'da. Çünkü mekanizma hakikaten çok güçlüdür. Benzer şekilde, vakıflar Osmanlı'nın bu nüfus hareketinde çok zorlanmasının önünde çok ciddi geçici bir çözüm olmuşlardır. İnsanlar bağını, bahçesini terk etmekte, İstanbul'a gelmektedirler. Arazi alamamaktadır İstanbul'da. Çünkü deftere kaydedilmemektedir. Esnaf olamaz. Esnaf olmanın sınırları vardır. Ne yapar? Seyyar satıcılık yapabilir kaçak olarak orada. Barınabileceği mekanlar da vardır. Bunların içinde vakıflar, tekkeler, zaviyeler de vardır. İşte bu, Osmanlı'nın daha uç noktalarda zorlanmasını da önlemiş. Son dönem vakıf kayıtlarına bakarsanız vakıflarda çalışan in-

sanların sayısı çok ciddi şekilde artmıştır. Benim yaptığım bir tespitte örneğin Gebze Koca Mustafa Paşa Vakfı'nda, Eskişehir'deki birimleri de katabiliriz, şehir merkezinde bir vakıf ortamında 300'e yakın eleman istihdam edilmektedir. Örneğin camideki namaz vaktindeki bir ibadetin bile birçok vazifelisi vardır. Yani ezanı okuyan başkasıdır, kandili yakan başkasıdır, Fatıha'yı okuyan başkasıdır, duayı yapan başkasıdır, o kadar çoktur ki bunun sayısı. Bunun nedeni nedir? İhtiyacı olan sosyal gruplar mevcut olan kurumlarda, bu vakıf olur başkası olur, bir şekilde kendi ihtiyacını karşılayabilecek yeni bir ortam elde etmiştir. Yani devlet bu köylünün yeterli gelir elde etmesini temin edememektedir bu dönemde. Eşkıya vardır, zorbalara vardır, ayan devrededir, ağalar ortaya çıkmaya başlamıştır, bazıların iddia ettiği yarı feodal gibi derebeyi uygulamaları vardır. Burada barınamayan, aç kalan insanlar başka bir takım ortamlarda barınma imkanı elde etmekte. Sonuç olarak, Osmanlı mekanizmasının gücü daha doğrusu sadece devlet eliyle kurulmayan, toplumun tamamının sahiplendiği o güç Osmanlı'nın 19. yüzyıldaki bütün o zorluklara rağmen ayakta kalışına çok ciddi bir etkidir. Bu koşullarda Osmanlı devleti 3,5 milyonluk bir nüfusu yaklaşık yarım asırlık bir süreçte sisteme katabilmiştir. Örneğin 93 Harbinde on yıllık bir süreç içinde 1,5 milyon bir nüfus Osmanlıya akmıştır. Kırım Harbi sonrasında bazı iddialara göre 1 milyona yakın, biraz daha gerçekçi rakamlarla 600 bine yakın nüfus vardır Anadolu'ya giren. Tabii bunların bir o kadarı yollarda ölmüştür. 600 bini ulaşmış, 600 bini yollarda ölmüştür. Ama bu 600 binlik nüfusu Osmanlı bir şekilde sistemle bütünleştirebilmiştir. Yani 1,5 milyonluk 93 Harbi nüfusunu sistemle bütünleştirebilmiştir. Nasıl bütünleştirmiş? Örneğin gelen insanları köylere serpiştirmiştir. Üçer hane, beşer hane, onar hane yerleştirmiştir. Ve bu kış mevsiminde olmuştur. Yani bu dönemde Anadolu'ya gelip de aklıktan ölen insan yoktur. Anadolu'ya ulaşınca kadar ölümler olmuştur. Ama Anadolu'da yoktur. Anadolu'da köye gittiğinde, o insanlar barınmıştır orada. Kendileri üretici oluncaya kadarki süreçte beslenmişlerdir o insanlar. Gerçi zaman içerisinde belgelere de yansıyan bir kısım şeyler görmekteyiz. Örneğin yerli ahalile muhacirler arasında bir takım çatışmalar vardır. Ama bu birbirlerini yok edecek düzeyde değildir. İlk aşamada iç içe bir yaşayış vardır. Sonraki yıllarda, ikinci, üçüncü, dördüncü yılda daha sonraki göçlerde örneğin, diyelim Avusturya'nın Bosna Hersek'i işgaliyle beraber, oradan gelen Boşnaklar için yapılan uygulamada olduğu gibi çok özenle beze-

nile ciddi tahrirlerle iskânlar ortaya çıkmış. Bu aşamada Osmanlı devleti kurumsal anlamda da bu muhacerette bir dönüşüm de yaşamaktadır. Örneğin Muhacirîn ve İskân komisyonları oluşturulmakta, bu dönemde kurumsal örgütlenmesi bu yeni durumu da dikkate alarak geliştirilmektedir. Devlet kendisi muhacirleri nasıl karşılayacağı, nasıl kaydedeceği, nereye nasıl yollayacağı noktasında bir bürokratik mekanizma kurmaktadır. Ama Osmanlı'yı daha güçlü kılan, işi çözüme kavuşturan bu değildir aslında. Az önce bahsetmiş olduğum arka plandaki o toplumsal güçtür. Asırlardır var olan diğer kurumların gücüdür. Osmanlı devleti bu toplu göçlerin çıktığı bu dönemde muhâcerete ilişkin politikalarında bazı temel kabullerle davranmış. Nedir onlar? Gelen nüfusun kendi sisteminde yapmak istediği dönüşümü gerçekleştirecek araç olmalarını istemiş örneğin. Mesela O dönemde İstanbul-Ankara demiryolu hattı inşa halindedir. Gelen muhacirlerin önemli bir kısmı o demiryolu hattının güzergahına yerleştirilmiş. Bu onların iâşe ve ibade ihtiyaçlarını karşılayacak bir zemin olmuştur. Ama başka bir faydası da şudur: Bu dönemde Almanya'nın özellikle Osmanlı devletindeki nüfuzunu artırma çabası vardır. Almanya 7B planına da uygun düşecek şekilde Anadolu'ya gittikçe daha fazla yayılmaktadır. Mesela belgelere yansımış olan fakat Osmanlıda resmen istenmeyen bir husus vardır. O da Anadolu demiryolu hattı güzergahına Alman kolonilerinin yerleştirilmesidir. Almanya bunu düşünmüştür ancak uygulamaya koyamamıştır. Osmanlı tedbir olarak bu noktada demiryolu hattına çok yoğun nüfus yerleştirmiştir. Yine Osmanlı Devleti gelen muhaciri yaşamış olduğu bölgelerdeki iktisadi faaliyet türlerine göre tasnif etmeye çalışmıştır. Örneğin köylüleri köylere iskân etmiş. Belli bir mesleği olanları ayırt etmiş, onları kasabalara yollamaya çalışmış. Oralara yerleştirirken de, mümkünse eğer, ayrı mahalleler oluşturmuş onlara. Yani yerli halkla bir problem yaşanmasını istemiştir. Mesela Eskişehir'de bir Tatar mahallesi böyle oluşmuş. Ankara'da ve Afyon'da da buna benzer mahalleler var. İskân mahalleleri, ek mahaller olarak oluşmuşlardır. İlk aşamada kış sebebiyle yerli köyler arasında nüfus serpiştirilirken, sonraki yıllarda yeni köyler oluşturmuş onlara. Arazi tahrirlerini hemen yapmış. Belgelere yansımış bu. Anadolu'nun çok geniş bir muhitine arazi tahriri yaptırmış Osmanlı. Bakir kalan, henüz daha tarıma açılmamış arazileri keşfetmiş ve muhacirleri buralara yerleştirmiş. Yine bu döneme ilişkin bir uygulama olarak Anadolu'ya gelen nüfusu da Osmanlı hemen ilk anda kabul etmemeye gay-

ret etmektedir. Savaş yenilgisini o bölgeden çekilmenin gerekçesi olarak kabul etmemiştir. Bu doğrultuda 93 Harbi'nde akmaya başlayan nüfusu Osmanlı ilk başta kabul etmeyerek terk edilen bölgelerde onları tekrar yerleşime tâbi tutmak istemiştir. Bu konudaki direnci işgal ordusunun Ayastefanos'a kadar ilerlemesine kadar devam etmiştir. Ancak ondan sonra gelen muhacirleri İstanbul'a kadarki bölgeye kabul etmeye başladı. Fakat bu alışında da onları Marmara'nın doğusuna taşımadı. Denizden beriye geçişe razı olmadı. İlk önce Rumeli'de, Edirne'den İstanbul'a kadar olan bölgede tutmaya çalıştı onları. Anlaşma imzalandıktan sonra mecburen artık o aşamada Anadolu'ya aktarmaya başladı. Hatta Şarkî Rumeli vilayetinin kurulması aşamasında önemli miktarda bir nüfusu tekrar geri yollamaya başladı. Kaybetmiş olduğu coğrafyayı da birden kaybeden bir devlet olmama gayretindeydi. O bölgedeki Müslüman nüfusunu politikasının bir aracı olarak kullanmak istedi. Ancak bunda da çok fazla muvaffak olduğunu söylemek yanlış olur. Bir başka hedef daha güttü bu dönemde. Marmara ve Ege bölgesine doğru gayrimüslim nüfustaki asırlara yayılan artış eğilimine karşı bir tedbir alma fırsatı olarak gördü nüfus hareketini. Belgelere yansımış olduğu üzere Osmanlı Devleti aslında 19. yüzyılın özellikle son döneminde İstanbul'daki ve Ege bölgesindeki gayrimüslim nüfustan endişe duymaktadır. Hatta bu konuda tedbir alınması gerektiğine dair yaklaşımlar da ortaya çıkmış durumdadır. Gayrimüslim nüfusun bu bölgelerdeki artışının endişeye neden oluşu, bu içinde bulunduğumuz dönemde olduğu gibi Avrupa'nın şark meselesi bahanesiyle Osmanlıya müdahale etmek istemesidir. Bu yönüyle Osmanlı Devleti'nin sadece Rumeli muhacirlerini değil aynı zamanda doğudan, Kafkasya üzerinden gelen muhacirleri de bu gayrimüslim nüfusun yoğun olduğu bölgelere taşıdığını, aktardığını görüyoruz. Mesela Çanakkale, Biga, Balıkesir, Aydın, İzmir, Antalya'ya varan o bölgede çok ciddi bir nüfus taşıması vardır. Bütün Anadolu'yu dolaşan ya da deniz yoluyla buraya gelen insanların bu bölgelere iskânları var. Tabii bu yapılırken bölge insanının rahatsız olmayacağı bir tedbiri alma çabasında Osmanlı. Kültürel uyumsuzlukları dikkate almaya çalışmıştır. Çarlık Rusya'sının da baskısı vardır ama, Anadolu'ya gelen Çerkezlerin iskânında Osmanlı Devleti, onların biraz kendilerine buyruk yaşamalarını, silahlı oluşlarını gözeterek yerli halklarla bütünleşmedeki problemlerini, zorluklarını da dikkate alarak daha uzak bölgelere iskân etmiştir. Mesela bugün Ürdün'e kadar varan bölgede bunların eser-

leri vardır. O bölgelerde hâlâ Çerkez muhacirlerin devamları vardır. Suriye’de mesela önemli miktarda Türk vardır. Bunların bir kısmı bu muhaceretle giden insanlardan kalıntılardır. Açıkçası, kültürel uyuma meselesini Osmanlı bu dönemde dikkate almaktadır. Daha önceki uygulamasında olduğu gibi kültürel bir kaynaşmayı hedeflemektedir. Muvaffakiyetini sorgulayacak olursak ana hatlarıyla başarılı olduğunu söyledim. Fakat başarısının göstergelerini ele alacak olursak hakikaten bu dönemde küçük bazı sürtüşmelerin ötesinde köylüler düzeyinde bile Osmanlıda, muhaceretten ileri gelen ciddi bir çatışmanın olmadığını görürsünüz. Bir problem yok. Esnaf örgütlerinin ,örneğin, bu konuda bir olumsuz bir duruşu yoktur. Mülk haline gelmiş, tımar sisteminin bakiyesi olan arazilerde nüfusun iskânı ile ortaya çıkmış, kalıcı problem niteliğinde bir durum ortaya çıkmamıştır. Hatta tam tersine hem tarımda, hem sanayide genel gidişin tam tersine Osmanlıda bu dönemdeki yeniden yapılanma yaklaşımını kolaylaştıracak bir ortam oluşmaya başlamıştır. Yüzyılın sonuna doğru da ve özellikle 20. yüzyılın başlarında tarım ekonomisinde görülen büyüme bunun önemli bir göstergesidir. Bazılarının iddia ettiği gibi aslında Osmanlı devleti ekonomik anlamda, tarımsal üretim anlamında net bir çöküş yaşamaz. Tam tersine dünya ekonomisinde yeni bir konum elde etme, bir alternatif geliştirme çabasıdır Osmanlı sistemi. Nüfusun yer değiştirmesi ve iskânı, bu çabayı kolaylaştıran önemli etkenlerden birisidir. Böylece Celâlî İsyanlarından beri boşalan Anadolu köyleri ve bakir kalan birçok tarımsal alan yeniden üretime katılmaya başlamıştır. Ancak üretime katılmada da Osmanlı Devleti’nin bir farklı yönlendirmesi vardır. Örneğin klasik hayvancılık yerine bitkisel üretim özendirilmekte, bitkisel üretimden de sanayi ürünleri alanlarında üretim teşvik edilmektedir. Bu dönemde tarım aynı zamanda Osmanlı sanayiine de bir zemin oluşturmaktadır. Bitirirken söylenmesi gereken bir diğer önemli husus da bu dönemde uygulanan nüfus politikalarının etkisi ile Osmanlı Devleti belki daha sonra yaşayacağı bazı zorlukları aşma imkanı elde etmiştir. Ortaya çıkan yoğun savaş ortamı sadece Müslim değil gayrimüslim nüfusun da yer değişimini ortaya çıkarmıştır. Örneğin bu dönemde Bulgarlar, Ermeniler, Rumlar hareket halindedirler. Rakamlayacak olursak: 1885 yılında Osmanlı Anadolu’sunda, şu anki Türkiye sınırları dahilinde toplam 12,2 milyon nüfus var. Bunun 9 milyonu Müslüman, 3,1 milyonu da gayrimüslim nüfus. 1885 yılına ait verilerdir bunlar. İstanbul’da ve İzmit’te % 40’tan faz-

lası gayrimüslim. 1914'te hemen savaş öncesinde nüfus 16 milyondur. Ki Kurtuluş savaşı sonrasında 13 milyon olduğunu da hatırlayın. Yani toplamda 3 milyonluk bir kayıp vardır. Bu 16 milyonun da 13,6 milyonu Müslüman nüfustur, 2,3 milyonu gayrimüslim nüfustur. Demek ki 1885'ten 1914'e kadar yaklaşık olarak 3,5 milyon net bir nüfus artışı vardır Müslümanlarda. Gayrimüslim nüfusta da bu arada 1914'e kadar 1 milyon kadar azalma vardır. Yani Osmanlı, 20. yüzyılda millî devlete, belli bir etnisiteye dayalı devlet yapılanmasına gittikçe daha fazla kaymaktadır. Nüfusun yapısı itibarıyla daha türdeş bir özelliğe dönüşmektedir. Bu da aslında Cumhuriyet dönemindeki bir takım uygulamaları kolaylaştıran bir zemindir aynı zamanda.

İskân politikaları anlamında tehcir nereye oturuyor?

Bana göre Osmanlı devleti tehciri şöyle uygulamıştır. Osmanlı'nın temel kabullerinden bahsettim. O alanları açmadık. Belki soru gelseydi açılabilirdi ama en temelde Osmanlı'nın Anadolu'ya getirdiği kültürde şöyle bir kabul var. Mülk yani vatan hakanındır. İdarecinindir. Siyasal otoriteye aittir. Köyüyle, köylüsüyle, hayvanıyla, bağıyla, her şeyiyle onun mülküdür. Bu anlayışla Osmanlı Anadolu'ya gelmiştir. Asırlar boyunca bu mülk anlayışı devam etmiştir. Yani o muhacerette, iskânda, insanların oradan oraya göçürülmesinde, o aşiretlerin, köylülerin alınıp oradan oraya belki binlerce km ötelere taşınmasında bu anlayış vardır. Yani "hepsi benim ahalimdir, reayamdır, nerede gerekli görürsem sistemi ayakta tutacak, güçlü kılacak, tedbirler alırım" anlayışı vardır. Tabii zaman içinde bürokratik devlet anlayışına dönüş vardır. Yani mülk devlet anlayışından bürokratik devlet anlayışına dönüşüm vardır. Ama her şeye rağmen son asra kadar, son döneme kadar da bu anlayış adım adım hissedilir. Bu yapıda her şeyiyle devlet babadır. Herkesi, her topluluğu, her grubu içine alır. Dolayısıyla Anadolu'dan Ermeni nüfusun sürülmesinde artık onu sistemin bir unsuru olarak görmeme vardır. Onu tamamen sistemin dışına atma amacı vardır.

Aslında Osmanlı, güvenini tehdit eden unsuru, etnik menşei ne olursa olsun, tasfiye ediyor.

Aynen öyle. Mesela I. Çelebi Sultan Mehmet zamanında buna benzer bir uygulama var. Sultan Mehmet Ankara civarında Ordu-yu Hümayun'la bir yerden bir yere giderken bir köyün yakınından geçiyor. Bakı-

yor ki köyden sesler geliyor. Dügün alayı var. O zaman “Çağırın, getirin huzurumuza” deniyor. Apar topar getiriyorlar. “Niye gelmediniz? Bilmiyor musunuz ki sultanınız geçiyor buradan” denilerek ceza olarak Rumeli’ye sürülüyorlar. Yani kim olursa olsun aynı muameleye tâbi tutulmuştur. Mekanizmanın, toplumsal sistemin kendisidir önemli olan. Hatta bu nedenle Osmanlı evlat katline bile cevaz vermektedir. Mekanizmayı sarsacak her gelişme durdurulmak istenmektedir. Ermenilerin tehcirine de bu noktadan yaklaşılmalıdır diye düşünüyorum. Yani onlar gayrimüslimdir ya da onlar bilmem nedir tarzında değil, mekanizmayı yıkan bir unsur olarak görülmüşler, o yüzden dışta bırakılmışlardır. Yine benzer şekilde, mesela 93 Harbi’nin sonrasında bölgeyi terk eden Bulgarlardan önemli miktarlarda gayrimenkul kalmıştır geriye. Ta ki anlaşmalarla onların artık gelmeyeceği kesinleşene kadar Osmanlı Devleti o bölgeye Müslüman nüfus yerleştirmemiştir. Onlar geriye gelirler beklentisi içindedir.

Kuruluş aşamasında şehirler kurulurken çeşitli mesleklerden insanlar da gönderildi dediniz. Bunun bir standardı var mı?

Rakamsal standardını koyamam ama

Esnaf çeşidi olarak sormuştum daha çok.

Bölgenin ihtiyacına göre mesela bir ulaşım yolu üzerindeyse ayrı, kırsal bölgedeyse ayrı, liman şehriyse ayrı. Bölgenin özelliğine göre yerleşim politikası uygulanmış. Örneğin ticaret yolu üzerindeyse o bölgelere tüccar esnaf yerleştirilmeye çalışılmış. Orada diyelim ki lonca düzeni evveliyetle kurulmak istenmiş. Bunlar planlanmış aslında. Mesela daha sonra Ömer Lütfi Barkan’ın belki daha sonra girilebilecek olan o alanda ifade edildiği üzere Osmanlı devleti ne gerekiyorsa hepsini planlı yapma gayretinde/derdinde olan bir devlet olmuş. Hatta Barkan bile o noktada daha sonraki uygulamaları, 20. yüzyıl uygulamalarını eleştirir.

Barkan’ın üç makalesini de şöyle bir değerlendirir misiniz? Eleştirel olarak.

Zaten bütün bu anlatılanlar, en azından klasik dönemin genel yapısı için geçerli olan durumlar, Ömer Lütfi Barkan’ın çalışmalarının daha yerinde değerlendirilebilmesi için yapılmış açıklamalar olarak kabul edilmeli. Barkan, Osmanlı nüfus politikalarını iyi anlamış bir ilim ada-

mı. Belki bunun nedenlerinden bir tanesi daha erken bir dönemde yaşamış olması. Osmanlı'nın son döneminin kalıntılarını belki elde etmiş olması. Bizim Osmanlı ile olan mesafemizin fazlalığı onu anlamamıza bir engel. Bu nedenle bütün bu açıklamaların yapılması bir zaruret. Kendisi Osmanlı'nın zihniyetini kavramada daha büyük bir şansa sahip diye düşünüyorum. Dünya algısı, insan algısı, devlet algısını yakalamış Barkan o noktada. Barkan'la ilgili olarak söylenebilecek ikinci önemli husus Barkan'ın toplumsal örgütlenmeye, toplumsal sisteme dair kabulünün bakışının getirdiği bir artıdır. Devleti daha etkin kabul eden bir bakış açısına sahip oluşu, Osmanlı Devleti'nin uygulamalarını daha iyi anlamasına imkan olmuştur diye düşünüyorum. İçinde bulunduğumuz yeni dönem kapitalizmin bir uygulama aşaması olan piyasa mekanizmasının egemen olduğu bir dönem. Bu itibarla, Osmanlı'yı ele almada, onu anlamlandırmada yeni nesillerin bir zaafı vardır. Barkan'ın çalışmaları bunu aşmaya bir imkandır. Barkan'ın eserlerinde devleti etkin kabul eden, onun ihtiyaçlarının öncelendiği bir model tasviri var. Ömer Lütfi Barkan'ın çalışmalarına dair yapılabilecek bir diğer tespit de kendisine kaynaklık edecek bir geniş bir bakış açısını da elde etmiş olmasıdır. Toplumsal tarih anlayışının bir uzantısı olan yaklaşımı önemlidir. Yani salt iktisadi yöne bakarak yaklaşmamıştır olaylara. Sosyal ihtiyaçları, siyasal zaruretleri de dikkate alabilmiş birisi. Ayrıca Barkan'ın önünde çok geniş bir arşiv malzemesi var olmuş. Bakir bir arşiv zenginliğini iyi kullanmış. Yine Barkan, çevresinde bulunan çok önemli bir insan grubunu da kendi çalışmalarında kullanabilmiş. Onun becerisi biraz da ekipleri, daha doğrusu yakın çevresini çalışmalarına katabilmesidir derler. Barkan'ın Osmanlı nüfus ve iskân politikasına ilişkin tespitleri ağırlıklı olarak doğrudur. Bu yönüyle de Barkan'sız bir Osmanlı nüfus ve iskân politikası anlaşılabilir. "Bu anlatılanları daha detayda ele almak gerektiğinde söylenebilecek olan nedir" dersiniz, Barkan devlet ve sistem gereklerini yakalamaya çalışmıştır. Sürgün, kulluk uygulamalarına dair yaklaşımında bunlar görülür. Nüfus ve iskân politikasına devlet açısından yaklaştığından, devletin ihtiyacı olan her alanı bulmaya çalışmış Barkan. Bu çerçevede mesela, Fatih'le yeni bir evreye giren kulluk sistemini ele alırken, hangi zarurete binaen bunun geliştirildiğini açıklamakta aslında, O bakış açısını da iyi doldurmuştur diye düşünüyorum.

Bu anlatımlardan şöyle bir sonuç çıkardım: Osmanlı'nın başından beri ideolojik olmaktan ziyade günübürlük bir yaklaşım var. Devleti yöneten zümrenin beklentileri doğrultusunda şekillenmiş bir ekip var. Dolayısıyla bir sistem ihracı problemi yok. Bugün için, Batı'dan etkilenmiş, coğrafya olarak Batı'nın dışında ama Batılı gibi olmuş bir dünya var. Osmanlı coğrafyasının dışında Osmanlı gibi olmuş bir dünya var mı? Yani sistem ihraç edememek aynı zamanda üretmemek manasına gelir. Dolayısıyla Osmanlı'nın bütün bu ideolojik merkezli bir dini devlet sistemi içerisinde devlet nerededir, din nerededir? Yani sistem üretmek bir, ideolojik davranmak iki, bunları nereye koyacağız, nasıl değerlendireceğiz?

Osmanlı'nın kendine özgü ürettiği bir sistem var. Evet, birçok yönü ile kendisinden öncekilere, kendi döneminin diğer sistemlerine benzer belki ama önemli farklılıkları olan bir sistem bu. Ve bunu da elde ettiği yeni bölgelere taşıma derdi var. Onu sınırlayan unsurlar dahilinde; nüfus miktarı gibi. Simdi, siz bir sistem üretirsiniz ama zaman içinde karşıdaki diğer sistemler de ona cevap niteliğinde alanlar, yapılar geliştirirler. Hiçbir toplumsal sistem alternatifi olmadan var olmaz. Zaman içinde o alternatif de gelişmeye başlar. Dolayısıyla Osmanlı sisteminin ihracında başta var olan bazı kolaylıklar zaman içinde ortadan kalkmıştır. Mesela diyelim ki Bizans dönemindeki refah düzeyinde var olan daralma, Osmanlı'nın ilerlemesini kolaylaştırmıştır. Osmanlı, Bizans döneminden kalan gruplara bir refah sunabilmiştir. Ama sonrasında, 15. yüzyıldan itibaren özellikle Batı dünyasında, millî devletlerle beraber ortaya çıkan yeni dünyada, da o bölge insanına alternatif bir refah ortamı sunabilecek bir uygulamalar devreye girmeye başlamış. Bu sadece iktisadi anlamda değil, dini anlamda da böyledir. Farklı görüşlerin yansıması anlamında da böyledir. Yani bu millî devletler de o noktada daha küçük ölçeklerde farklı düşüncelerin yaşam alanı olarak ortaya çıkabilmiş.

Yani şöyle desek: Osmanlı'nın yaşadığı dönemde aslında dünyada çok ciddi bir fikir hareketliliği de pek gözüküyordu. Osmanlı çok kolay, sanki bir boşluk içerisinde bir fırsat yakalamış. Yunan medeniyeti mesela, yani Osmanlı'nın karşısında düşünce hareketi olarak, güçlü bir düşüncedir. Abbasi dönemindeki toparlanmadan sonra Batı dünyasındaki, Doğu dünyasındaki düşünce hareketlerinde ciddi bir hareketlilik söz konusudur. Batı'da Rönesans hareketleri ile

1500'ler, 1600'lerden sonra Osmanlı karşısında düşünce hareketleri çıktıkça Osmanlı geri kalmaya başlamış gibi bir görüntü var.

Behlül Bey'in o söylediği önemli ama Osmanlı'nın bir boşluk içinde büyüdüğü yaklaşımı çok doğru değil. Zira karşıdaki siyasi otoritenin yok edilişi, bölgenin sistemle bütünleşmesi için yeterli değil. Osmanlı elde ettiği bölgeyi sosyo-kültürel olarak kendisi ile bütünleştirebilmiştir. Bu her yönü ile bir alternatif geliştirebilmekle mümkün olan bir şey. O mekanizma her boyutuyla var ama. Osmanlı'nın bu çağlarda düşünce alanında yeni bir anlam geliştirme zarureti yoktur. Bu durum sadece kendi sistemi ile ilgili bir durum değil, aynı zamanda genel düşünce açısından da böyle. Düşünce alanının esasları, düşünce alanındaki problematik Osmanlıya kadarki İslâm dünyasında genel hatları ile çözüme kavuşmuş durumda zaten.

Tarihin sonu gibi bir nokta yakalamış yani.

Öyle hissediyor Osmanlı. Yani Osmanlı kendi mekanizmasını, kendi kurduğu sistemi ilelebet gidecek olan ideal mekanizma olarak görüyor. Batı karşısındaki ilgisizliği, oradaki gelişmeleri küçümser görüşü bundan. Var olan kendi problemlerini de o noktada hep kanun-ı kadîme atıfta bulunarak çözmek ister. Çünkü ideal bir döneme ulaşmıştır. Düşünce problemi yoktur Osmanlı'da. Batı'da başka problem vardır. Örneğin insanların ittifak ettiği genel bir çözüm mekanizması yoktur uzun bir dönem. O yüzden düşünce de sürekli ortadadır. Bu aslında hakikaten uzun bir konu.

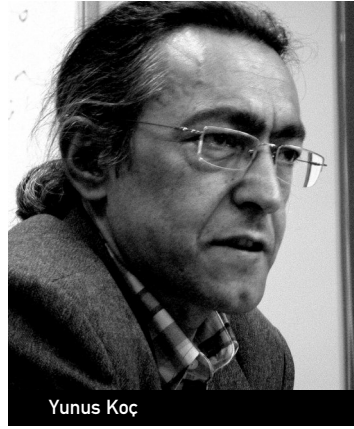
Ömer L. Barkan ve Osmanlı İskân Tarihine İlişkin Çalışmaları

Yunus KOÇ*

Hepiniz hoş geldiniz. Bu, Osmanlı'da nüfus ve iskân politikalarıyla ilgili ikinci oturum. Hocamız bize ilk dönem Osmanlı'da iskân politikasıyla ilgili İnalçık ve Barkan'ın makalelerini merkeze alarak bir sunum yapacak. Kendilerine teşekkür ediyoruz. Buyurun hocam.

Ben de böyle bir davette bulunduğu için başta Yunus Bey ve Samime Hanım olmak üzere tüm Bilim ve Sanat Vakfı yetkililerine teşekkür ederim. Bizim için değişik bir fırsat oldu. Hem birlikte bir takım şeyleri yapabileme adına hem de İstanbul'u görme adına. Onun için ben mutluyum. Teşekkür

ediyorum. Tarih Okumaları adı altında düzenlenen daha önceki programları keşke takip etme, katılma imkanım olsaydı. Ama olmuyor şu ya da bu şekilde. Ben bu programa, karşılıklı tartışma halinde yürüdüğünü tasavvur ederek, düşünerek, böyle bir yaklaşımla geldim. Onun için zaman zaman tartışmakta da fayda var diye düşünüyorum. Tarih Okumaları derken bana göre Barkan olsun, İslâm tarihiyle ilgili diğer araştırmacılar olsun Türkiye'deki özellikle bir iki noktayı belirlemeden önce metodolojik olarak neyin ne şekilde yapıldığına biraz bakmak gerekiyor. Biraz haddim olmayarak belki de bölümde tarih metodolojisi, sosyal tarih gibi biraz değişik derslere girerken okuduğum şeylerden hareketle

Yunus Koç

* Doç. Dr., Hacettepe Üniversitesi Tarih Bölümü.

iki türlü çalışmadan bahsetmek mümkün oluyor diye düşünüyorum. Genel tarih çalışmalarında ki buna iskân tarihi de dahildir, bir belge eksenli çalışmalar bir de sorun eksenli çalışmalar var. Belge eksenliler büyük ölçüde değişik dönemlere ait belgelerin esas alındığı, dayanak olarak onlar üzerine oturan, onun etrafında kurgunun, örüntünün ve tarih tasarımının yapıldığı bir yaklaşımdır. Daha çok son zamanlarda şehir sicili, tahrir defteri üzerinden yapılan çalışmaları buna koyuyoruz. Bunlar içerisinde kısmen sorunlar tartışılır ama ekseninde belge var. Bir de sorun eksenliler var. Biraz daha böyle İktisat, Sosyoloji, Kamu Yönetimi, Mimarlık da dahil olmak üzere Tarihin dışından gelen ve alanın sorunlarıyla döneme bakmaya çalışan insanların yapmış olduğu çalışmalar var. Barkan bunların arasında Türkiye’de belki 1940’lı yılların getirmiş olduğu sorunlardan da hareket ederek her ikisini birlikte yürüten ender tarihçilerden bir tanesi işin doğrusu. Belge-yoğun ama onun ötesinde hem yorum hem sorunlara belli açılımlar getirmeye çalışan bir yaklaşımı var. Bu açıdan yöntemini takip etmemizi kolaylaştıracak veriler var. Yani Barkan’ın uyguladığı yöntem neydi? diye sordüğümüzde alabileceğimiz cevaplar var. Hem de belgeleri var beraberinde. Barkan buna devam da etti zaten. 1980’li yıllarda zannedirim, tahrir defterleri büyük bir çalışma halinde yayınlandı.

İkincisi de çıkıyor.

İkincisinde biraz sorun vardı Tarih Kurumu’yla, ne yaptılar ne ettiler bilmiyorum. Sanıyorum telif sorunu vardı. Onu hallettiler o zaman. Dolayısıyla belge, geçmişte olup bitmişlikleri bugünün kafasıyla ve gözüyle tanıklıklar aracılığıyla yakalamaya çalışmak adına gereklidir. Zaten tarihin ana tanımı, olup bitmiş olaylar manzumesini neden sonuç ilişkisi içinde tanıklıklar aracılığıyla bulmaya çalışmaktır. Barkan’da hem tanıklığı göreceğiz hem de yöntem olarak da bir takım sorunları göreceğiz. Bu sorunların başında göze ilk çarpan Barkan’ın kendisinin daha baştan itibaren hem *Vakıflar Dergisi*’nde çıkan çalışmada, hem de daha sonra *İktisat Fakültesi Mecmuası*’nda çıkan çalışmalarda öne sürdüğü bir takım fikirlerdir. Bu öne sürme sürecinde özellikle o dönemde Fransa’daki *Annales* ekolü çalışmalarının etkisi var. Daha da önemlisi daha da etkili olan bir başka faktör var. O da Gibbons, Wittek ve diğer Batılı tarihçilerin, özellikle Osmanlı devletinin kuruluşuna yönelik tespitlerine cevap arama çabasıdır. O zaman bir taraf oluyorsunuz. İster is-

temez bir yerde görüyor kendisini Barkan. Ve bu gördüğü yerden hareketle bir cevap bulma endişesinden hareketle geçmişi yakaladığı belgelerden hareketle kurgulamaya çalışıyor. Fransa'dan ne olup bittiğine baktığımızda tabii o dönemde en belirgin faktör tarih araştırmalarına coğrafyanın eklenmesiydi. Bu Analles ekolünün temsilcileri Marc Bloch, Fernand Braudel, Lucien Febure'in, Ortaçağ'ın geç dönemlerine ait çalışmalarında coğrafya çok etkin bir konumdaydı ve deyim yerindeyse insan ve coğrafyanın bütünleşmesinin nasıl olacağına dair ilk somut ve güzel örnekler dünya piyasasına çıkıyordu ve bir ekol oluşturuyordu. Barkan tabii burayla da temas halinde. Bunu hem biyografisinde görmek mümkün hem de yaptığı çalışmalardan dolayı görmek mümkün. Dolayısıyla bir etkilenme var. Bir taraftan dünyada olup bitenlerden doğrudan ve yakinen etkilenme ve yakinen takip etme, bir yandan da birilerinin görüşlerine karşı cevap verme zarureti hissi var. Onun için bu iki eksen hem iskân çalışmalarında, iskânla ilgili değişik türden yaklaşımlarını sergilediği notlarda, *Vakıflar Dergisi*'nin 2. sayısında ve diğer çalışmalarda hem de daha sonraki çalışmalarda görmek mümkün. Daha sonra tabii, cevap, bir takım görüşleri tevil ya da reddetme ya da onlara karşı argüman üretme şeklindeki kendisini savunmaya yönelik bir yaklaşımdan biraz daha uzaklaşacak. Daha oturmuş bir Barkan göreceğiz. Çünkü o başka bir şeydir 60'lı, 70'li yıllardan itibaren. Burada temel vurgu coğrafyanın tarih çalışmalarına şiddetli bir şekilde dahil olması, Fransa'da Braudel ekolünün yaratmış olduğu açılımın Türkiye'ye intikali, daha da önemlisi bir başka vurgu vardır Barkan'da. Hemen hemen o dönemdeki ilk çalışmalarında bariz bir şekilde karşımıza çıkan zannederim Türkiye'nin 1940'lı yıllarıyla alakalı bir genel ortam var. Çünkü siyasetçiler gibi bilim adamları da içinde buldukları toplumsal, siyasi koşullardan etkileniyorlar. Çok doğaldır bu da. Sonuçta II. Dünya Savaşı arifesine tekabül eden yıllarda dünyadan birçok taleplerin geldiği, Türkiye hakkında bir takım senaryoların yeniden üretilmeye başlandığı bir dönemde Barkan esas vurgu olarak devleti ön plana çıkartacaktır. Birincisi Analles ekolu kanadı var, bilimsel olarak yürüyen ve yeni açılımlara giren; ikincisi bir yerlere cevap verme, üçüncüsü de devlet olgusu. Devlet, çünkü görüldüğü kadarıyla o dönem bilim adamlarının hepsinde olmasa bile ekseriyetinde; devlet hakikaten bu toplumu ayakta tutan en önemli örgütlerden bir tanesidir, mayadır, bileşendir. Bunda bazen aşırıya kaçıldığı yerler olacak. Onu tartışacağız biraz.

VAKIFLAR DERGİSİ

Metinden hariç 370 Resim, 37 Plân, 13 Tablo ve 1 tane büyük kıf'ada renkli Tablo'yu hâvidir.

SAYI: II

ANKARA - 1942

Onun için bu üçlü ekseninde bir tek Gibbons'ın çalışmalarına cevaben Köprülü'yü destekler. Çünkü Köprülü onlara cevap vermiştir. Arkasından da ana açılım olarak Köprülü'nün belki dışarıda bıraktığı, zamanının yetmediği toprak ve insanı bir arada tutan iskân faktörüne ağırlıklı bir şekilde vurgu yapar. Bir de bunu çeviren olarak devleti ön planda tutar. Onun için bu üçlü süzgeci, üçlü ana faktörü, ana unsuru Barkan'ın hemen hemen bu ilk çalışmalarının tamamında görmemiz mümkündür. Çünkü açarsınız *Vakıflar Dergisi*'ndeki çalışmasında olsun, *İktisat Fakültesi Mecmuası*'ndaki çalışmada olsun daha ilk başta, uzun uzun cümlelerle devletin nasıl çekip çevrildiği ve ne menem bir şey olduğuna dair çok sağlam, aynı za-

manda çok tarafgir ve biraz da yüceltmeye yönelik bir yaklaşım vardır. Devletin bir anlamda yüceltilmesi söz konusudur. Bunlar belki ilk söylenecek şeydir temelde. Ama bunun arkasından değerlendirme yaparken var olanların yanında olmayanlara da bakmamız lazım. Bir defa Barkan, Türkiye'de ilk defa iskân tarihinden bahseden kişidir. O zamana kadar siyaset, toplum vs. gibi bazı konular belki işlenmiş, incelenmiştir. Ama Türkiye'nin varlığı ya da yokluğu sorunuyla bağlantılı olarak Balkanlara tutunup tutunamamanın da bir muhasebesini yapan Barkan, ilk defa Türk tarihçiliğinde iskân ve nüfus problemlerini ortaya koyan insandır. Bunu da diğer noktaların hemen yanına koymakta fayda var. Çünkü deyim yerindeyse bu Barkan'ın kendisidir.

Türkiye hakkında Avrupa'da yayınlanan çalışmalarda, Gibbons'un veya Wittek'in yazdıklarında, temel mesele devletin kuruluşu sorundur. 400 çadrlık aşiretten bir Osmanlı İmparatorluğu acaba nasıl olmuştu? Barkan bunu, Aşıkpaşazade ve Tursun Bey'in kroniklerinde yer alan yaklaşımlarını da dikkate alarak değerlendirmek istemiştir. Nitekim kronikler 15. yüzyılın ikinci yarısında ve sonlarına doğru oluşturulmuş. Bu biraz Osmanlı tarih yazıcılığını etkilemiştir. Buna mukabil Ba-

tılılar farklı bir şey söylemişlerdir. Gibbons yeni bir ırk teorisiyle Wittek de gazi teorisiyle meseleyi kurgulamaya ya da izah etmeye çalışır. Ama bunun ötesinde Barkan da der ki bütün bunları bu şekilde izah etmek mümkün değil. Ortada yoğun bir nüfus vardır. Bu nüfusun da toprakla bütünleşmesi ve toprağa yerleşmesi, iskânı vardır. Bu iki, üç aşamada olur. “Benim niyetim de sizin Gibbons’un, Wittek’in ortaya koyduğu çerçevenin alt yapısını, devletle, sistemle beraber ya da beylikle beraber tabanda ne olup bittiğini ortaya koymaktır, ki bu mesele anlaşılın bu mesele bir şekilde hallolsun” der. Temelde az önce bahsettiğim reaksiyoner tavrın altında böyle bir açılım vardır. Bu açılımda ete, kemiğe bürünmüş halde, doğrudan iskânın nasıl gerçekleştiği, nasıl yürüdüğüne dair somut örneklerden hareketle bir tasarım ortaya koyar kendisi. Barkan, nüfus ve iskân konusunda, insanın toprakla bütünleşmesi ve toprak üzerinde, mekan üzerindeki faaliyetleri konusunda üç aşamadan bahsediyor. Bunlardan bir tanesi hemen hemen her tarafta, her üç makalede gördüğümüz gerek Moğol istilası öncesi gerekse sonrasında, kısmen sonrasında 1070’li yıllardan 1230’lara kadar gelen bir süreçte yoğun bir nüfus transferidir. Nereden? Orta Asya’daki hareketliliğin uzantıları Ön Asya’ya gelmiştir. Ön Asya’nın kimliği 12. yüzyılın başında, ortasında değişmiştir. Burada Barkan biraz da Köprülü’ye atıfta bulunarak toplum üzerindeki Ön Asya’daki nüfus baskısını, bu baskının devletleşmeye giden süreçte nasıl bir etkisi olduğunu inceler. Bu noktada temel sorun tabanda ne olup bittiğidir? Göçmenler köylere nasıl yerleştiriliyor? Zaviyeler ve tekkeler kurulurken tabana nasıl nüfus ediliyor? Ve oralarda insanlar burayı nasıl vatan olarak görmeye başlıyorlar? Bunu ön plana çıkarır. Buradan gelmek istediğim noktaların ilki nüfus baskısı, ikincisi yerleşme süreci. Nüfus baskısı hakikaten diğer kaynaklar tarafından da ciddi bir şekilde ortaya konuyor. Nüfus yoğunluğunun Türkler lehine çevrilmesi 11. ve 12. yüzyılda tamamlanmış bir süreç olarak karşımıza çıkıyor. Her ne kadar göçebe, konar-göçer yapı devam etse de 1250’lerde Anadolu’yu gezen William’ın yaptığı haritada gördüğü gibi bu topraklara artık Türkiye denecektir. Yani Anadolu’nun adı artık Türkiye’dir. Aynı şeyi Marco Polo’da da görmek mümkün. Ama harita üzerinde ilk kez William, Türkiye olarak gösterecektir. Bu Barkan’ın fikirlerine destek olabilecek bir önemli seyyahın verisidir. Tabii erken dönemle ilgili Barkan’ın bu yerleşme sürecinin nasıl geliştiğine dair bir takım sorunları yok değil.

Bu sorunların başında, belki kaynak yetersizliğinden hareketle ve özellikle vakfiyelerin belki biraz daha derinlemesine incelemesini yapmaya vakit kalmadığı için, doğrudan tahrir defterlerinde bulunan kaynaklardan hareketle, 16. yüzyıldaki tabloyu geriye doğru yansıtma eğilimi gelir. 16 yüzyıldaki tahrir defterlerinin ve orada geçen defter-i köhne ya da akitterden hareketle aldığı bilgilerle tasarımı yapar ama vakfiyelerde ya da menakıbnâme türündeki belgelerde az önce bahsettiğimiz üç ana noktadan ikincisi olan iskân sürecinin yani insanın nüfus baskısının toprakla birleşmesinin somut örneklerini vakfiyeler aracılığıyla gösterir. İkincisi, yoğunluğun Müslüman Türk kimlikli yeni gelenler lehine çevirmiş olması. Yerleşim sürecini bununla birlikte düşünmekte fayda var. Belki münferit olarak kitlelerin bir yerlere yerleşmesi, klan ya da boyların aşiretler halinde bir takım yerlere ya gönderilmeleri ya da kendiliklerinden gitmeleri söz konusu. Nitekim Hacı Miroğulları gibi ya da erken dönem Artuklular gibi bölgesel, siyasal oluşumlara baktığımızda da ilk gelenlerin geldikçe bir yerlere gönderildiği görülüyor. Güçlü merkezî yapı tarafından, ki bunu bazen Büyük Selçuklu devletinde de görmek mümkün, kendilerine büyük ölçüde zarar olmaması amacıyla gönderilir. Bence bu hem Barkan'da hem de başka yerlerde biraz gizlenir. Yani grupların nereye ne şekilde gidecekleri hem kroniklerden hem de Selçuklu dönemi seyahatnamelerinden yararlanılarak daha netleştirilebilir kanaatindeyim ben. 12. ve 13. yüzyılda kimin, nereye, ne şekilde gönderildiği... Tabii bu başka bir açık. Orada ilerleme kaydetmekte fayda var. En son kitaplar bunu bize gösteriyor çünkü. Selçuklu göçerlerinin dünyasında biz bunu biraz daha net bir tabloyla görüyoruz. Kimin nereye ne şekilde gidebildiği konusunu. Siyasi merkezin, siyasi iktidarın, buna Selçuklu ya da Danişmendli deyin ya da çok merkezli siyasal yapı diyelim, düzenleyici olarak işin içinde rol oynamasının oranıyla kendiliğinden gidenlerin oranlarını takip etmek biraz daha mümkün. Ama Barkan tabii temel alanı 16. yüzyılın büyük nüfus ve arazi sayım defterleri olduğu için oradan hareket edecektir. Ve buradan geriye doğru teşmil ederek, geriye doğru uzatarak köhne ve akıt defterleri kayıtlarını o döneme yansıtacaktır. Bunu kendisi de söyleyecektir zaten. Yani döneme ait kayıtlarımız, kaynaklarımız yeterli değil ama biz bu köhne ve akitterden yakaladığımız kadarıyla bu önceden de böyle olmalıydı şeklinde bir izahta bulunmak durumundayız diyecektir.

Burada üçüncü ayağa geçiyoruz. Birinci ayak, nüfus baskısı. İkinci ayak, insanın toprakla bütünleşmesi yani iskân, üçüncüsü de belki bunun üstündeki siyasal örgütlenme. Devletin, o günkü şartlar içerisinde beyliklerin, tutum ve davranışlarıdır Bu, Barkan'ı çok daha fazla ilgilendiren bir meseledir. Merkez, bir siyasal örgütlenme olarak bazen aşiret reisleri çerçevesinde faaliyet gösteren bir siyasal irade olarak yansıtılır Barkan'da. Burada ciddi talepler olmakla beraber Barkan bunu, bütün yazdıklarından çıkardığıma göre, bilinçli, çok sistematik, önceden hesaplanmış, sonuçları önceden bilinen bir boyuta taşır deyim yerindeyse. Bu biraz yorum, biraz yorum değil epey yorumdur ve görülmek istenen şeyin araştırmalara yansımından ibarettir aslında. Yani temelde orada biraz sorunu var gibidir Barkan'ın. Bunu hissedersiniz. Hem erken dönem Selçuklu beyliklerinde, hem de Selçuklu merkezî iktidarının kurulduğu 1176 yılı ve sonraki Moğol istilasında, hemen hemen her dönemde merkezî iktidar, merkezî siyasal yapı Osmanlı kuruluş döneminde de, daha sonraki imparatorluk döneminde de tıpkı 16. yüzyıldaki gibi hemen hemen her tarafta toplumun nereye ne şekilde gitmesi gerektiğine karar veren yapıdaymış şeklinde algılanır. Bu biraz şüpheli ve sorunludur. Bunu bu şekilde yorumlamak Barkan'ın yaptığı işlerden bir tanesidir. Ama dönemi dikkate aldığınızda devlete vurgu orada biraz daha somuta geçer. Yani devlete vurgu, görülmek istenen şeyi bilimsel araştırmalarda bulmuşuz gibi yansıtılır okuyucuya. Çünkü devlet, orada hakikaten her ikisinde de, hem erken dönemde hem 16. yüzyılda çekip çeviren ve kimin nerede ne şekilde durması gerektiğine karar veren mekanizmadır. Erken dönemde de böyledir. Bu biraz sorunludur. Gereçlerini söyleyeceğim. Devletin tutumu bize niye sorunludur ya da yerleşme, nüfus, bunun toprakla bütünleşmesi, iskân ve burada siyasal örgütlenmenin tavrını, üçünü bir arada gördüğümüzde bazı noktalarda sorunlu olduğunu ve bu sorunun da nereden kaynaklandığını söyleyebiliriz kanaatindeyim. Çünkü az önce bahsettiğim Türkiye Cumhuriyeti'nin 1940'lı yıllardaki durumu ve bugünkü durumu belki birbiriyle bağlantılı olarak dış faktörler ve içerideki yapılanmalarla beraber incelenebilir. O gün belki Güneydoğu sorunları yoktu ama o gün Rusya gelmiş Boğazları istiyordu. Epey bir sorun vardı. Ya da bütün dünya haldır haldır İkinci Dünya savaşına hazırlanıyordu. Ve Türkiye bir savaşa daha girse muhtemelen kötü bir sonuçla karşı karşıya kalacak. Bunu görmek o kadar zor değil. Bir de habire bilim adına Gibbons, Wittek gibi Anadolu'da bulunmayı dahi sorunlu hale getiren kişilere karşı çıkmayı da Türk ve Müs-

lman kimliğinin ötesinde dünyaya öğretmeye çalışan bir tavırla devletin işin içinde olma noktasını biraz daha ileri boyuta götürür.

Devlete bir parantez açarak burada belki bir Şey daha söylemek lazımdır. Ümit Hassan'ın bir kitabı vardır: *Osmanlı: Örgüt-İnanç-Davranış'tan Hukuk-İdeoloji'ye*. Oradan biraz alıntı yaparak bunu tamamlamak istiyorum. Yani devlete niye vurgu yapılıyor, niye vurgu yapılmak zorunda kalınıyor? Sorun Şu aslında. Türk tarihini göz önünde bulundurduğunuzda, Göktürk federasyonu, Uygur federasyonu, bunlar federasyon, aşiret reislerinin ya da boy beylerinin bir araya gelerek bazen zoraki bazen kendiliğinden ittifak halinde kurduğu ve boy beylerinin ittifakıyla babadan oğula geçen Tanrı tarafından seçilmiş bir hanedan sistemi var. Gök Tanrı tarafından da kendisine yönetim verilmiş bir yarıda toplum yönetilir. Fakat Orta Asya'da böyle bir tanrısal iradeyle kurulan devlet yapısı, bu konfederatif yapı ve nüfusun başka sebeplerden dolayı hareket halinde bulunması neticesinde kurumsallaşmamıştır. Kurumsallaşmak diğer bir ifadeyle devletleşmek önemlidir. Bu devletleşmeye aşiret, klan yapısından devlete sıçrama momentumu diyor mit Hassan. O momentumu yakalama süreci ancak Osmanlı'da mümkün olmuştur. Bütün Türk tarihi göz önünde bulundurulduğunda Karahanlılar erken bir denemedir diyor. Karahanlıların gerçekten de bir takım kurumsallaşma faaliyetleri vardır ama bu erken bir dönemdir. Zira yine g hızlı bir Şekilde devam etmektedir. Yerleşmeye geçiş süreci tekml etmiş, tamamlanmış değildir. Dolayısıyla Karahanlı erken denemesinden sonra Selçuklular bile göçerlerle uğraşmak zorunda. Sultan Sancar iki yıl göçerlerin elinde esir kalmıştır. Böyle bir hareketlilik ancak Osmanlı'da ve ancak çok ağır bedeller karşısında sknete kavuşmuştur. Beylikten cihan devleti ya da beylikten imparatorluğa sıçrama momentumu Fatih döneminde; sultanın aradan çekilmesi, halktan çekilmesi, erişilemez hale gelmesi ve Divan-ı Humayun aracılığıyla işleri yürütmesi, soyut devlet kavramının toplum tarafından kabul edilmesi, benimsenmesiyle ancak mümkün olmuştur. Bu da kurumsallaşmadır diyor. Yani bir takım kurumlar aracılığıyla merkezî hükümet işleri yürütür. Toplum bunu benimser, bunu içselleştirir. Bazen içselleştirmede sıkıntı olduğu noktada da boyun eğdirilir. Ve soyut devlet kuruluşu topluma egemen olur diyor. Parantezi kapatıyorum.

Barkan erken dönem belgelerinde 1460'lara, tarihlerde yanılıyor olabilirim, Trabzon'un fethinden sonra, oraya sürgün gönderilenlerden

bahsediyor. Özellikle Bafra, Çorum, İskilip gibi bölgelerden bir takım insanlar Trabzon şehrinin kimliği ya da en azından mevcut yapısına eklenir oraya yerleştirilir. Daha sonra bunun benzerlerini Rumeli'de, Kıbrıs'ın fethine kadar 1470'li yıllara kadar ve 71'den sonraki süreçte görürsünüz. Karaman'daki, Bozok'taki bir takım gruplar özellikle devlet zoruyla bölgeye intikal ettirilir. Devletin burada zoraki bir politika izlemesi bana göre o az önce Ümit Hassan'ın bahsettiği soyut devlete geçme ile ancak mümkün olmuştur. Bunu ikiye ayırmakta fayda var diye düşünüyorum. Ondan önceki dönemlerde kendiliğinden yürüyen bir trende, bir sürece devlet bazen, Osman Bey'in, Orhan Bey'in vakıflarında olduğu gibi, kapıları açarak, teşvikle bağışlıklar getirerek bir takım kolaylıklar sağlıyor. Bir zorlamanın olduğunu gösteren ciddi emareler yok. Yani sürgün politikasını doğrudan uyguladığına dair ciddi bir emare yok. Ya da en azından belgelerde, devletin bu işi planlı bir şekilde yaptığını söyleyebileceğimiz bir tablo yok. Ama Barkan'da bu sürgün politikası erken dönemde de ciddi şekilde yürütülmüş yorumu vardır.

Selçuklular dönemindeki hadiseler. Babailer isyanını ortaya çıkaran harekete dönersek orada da sanki bir sürgün söz konusu. Öncesinde, ilk karışıklıklar o şekilde çıkıyor diye okuduğumu hatırlıyorum.

Oradaki karışıklıklar bence genel, daha çok Büyük Selçuklu'nun başına bela olan sistemle aynı. Yani bütün olarak bakmakta belki fayda var diye en azından ben öyle düşünüyorum. Çünkü doğudan batıya doğru yüzyıllar süren hareketlilik içerisinde zaman zaman Gazneli, Karahanlı vs. gibi devletler kuruluyor, Büyük Selçuklu kuruluyor 1040'ta, ondan sonra bu tarafa geliyor Anadolu Selçuklu 1176'da kuruluyor. Bütün bir nüfus hareket halinde, kurumsallaşma ya da kurumsallaşamama sorunu vardır. Hem Büyük Selçuklular'da hem de Anadolu Selçuklularında konar-göçerler esas yoğunluğu oluşturan bu kitle çünkü. Binlerce çadırdan bütün o Selçuklu dönemi kroniklerinde bahsedilir. Binlerce çadırla Anadolu'ya gelinip, boş bulunan yerlere gidilmesi ya da merkezî hükümetle akrabalık şeklinde bağ kurarak siz de falanca yere gidin şeklinde sadece ve sadece bir yol gösterme şeklinde olan biten bir anlayış. 1240-41'de nüfusun bu şekilde kırsal kesimde hareketli bulunması artık yerleşik düzeni olan ve kurumsallaşma sürecine girmiş devlete de zararı dokunan bir yapıdır. Belki orada kurumsal yapıya intikal etmek hâlâ bugün bile ciddi anlamda sorundur. Yani kurumlaşmak ayrı bir şeydir. O

günkü yapıda bence Babailer isyanı olsun ya da göçebelerin Sancar'ı esir etmeleri vs. gibi meseleler olsun bunlar o merkezleşme çabalarıyla adem-i merkezîyetçi klan, aşiret, boy şeklindeki konar-göçer yapılar arasındaki gerilimdir. 1241'deki olay merkezîleştikçe kentleşen ya da kentleşmeyle beraber merkezîleşen ve kurumsallaşmaya çalışan merkezî yapı ile bu merkezin dışında kendi başlarına hareket etme eğiliminde olan gruplar arasındaki gerilimin patlamasıdır. Çünkü çıkan isyan bir yere zoraki yerleştirme teşebbüsünün sonucu değildir. Bu iskân ve nüfus açısından baktığımızda böyle. Ama işin içinde başka şeyler de var. Çünkü bir taraftan tamam merkezîleşiyor, kentleşiyor, kurumsallaşılıyor ama 1241'de bu yeni gelen göçebe kitleler arasında Müslümanlık din farkı var denecek kadar zayıf neredeyse. Bir insan çıkıp da ben Resulullah'ım ya da Baba Resul'üm deyip de yüz binlerce kişiyi kendine inandırıyor orada dini bir sorun var demektir en basitinden.

Tersinden bakılması gerektiği kanaatindeyim. Gerçekten bir iskân sıkıntısı var, bir sorun var. Bu onun sosu oluyormuş gibi.

Onların yerleşebildikleri yerlere yerleşmelerine kimse mani değil. Yani kentlere zarar vermelerine mâni ama onun dışındaki alanlara yerleşmelerine engel yok. Anadolu'da hareket halinde bulunmaları dışında pek sorun yaratmıyorlar. Hareket halinde bulunsunlar ya da yerleşebildikleri yere yerleşsinler. Bu zaten Selçuklu'nun da, bana göre merkezî yapının da istediği bir şey. Orada bir gerilim olması, tansiyonun yükselmesini gerektirecek bir süreç yokmuş gibi gözüküyor. Çünkü bunlar yerleşmiş olsalardı zaten büyük ölçüde bir taraftan da merkezleşmeyi de gerçekleştireceklerdi. Ama benim en azından bildiğim kadarıyla ya da bölgeyi, daha doğrusu olayları bütünüyle tasvir etmeye çalışan, ortaya koymaya çalışan Ahmet Yaşar Ocak Hocanın çalışmalarından takip edebildiğim kadarıyla hareket halinde olmaları, kısmen köylerde, yaylak ve kışlak arasında. Yani kırsal kesimlerdeki faaliyetleridir esas sorun olan. Yani yerleşememeleridir. Yerleşebilselerdi ya da bir yerde sakin hale gelselerdi kurumlar kendilerine ulaşacaktı. Kitabî İslâm kendilerine ulaşıyor. Anadolu'da daha sonra gördüğümüz için net bir şekilde söyleyebiliyoruz bunu. Medrese İslâmı, cami İslâmı bu ücra köylere, ücra köşelerdeki yerlere ulaşacaktır. Bu ulaşma sürecini biz 16. ve 17. yüzyılda görüyoruz. Çünkü Anadolu'nun en ücra köşelerine

kadar artık yavaş yavaş o kitabı İslâm; kurumlarıyla, vakfıyla, camisiyle beraber, imamiyle vs. ulaşıyor. Aynı zamanda bu bir İslâmlaşma sürecidir. Çünkü yeni gelen at sırtında devamlı hareket halinde bir toplumun İslâmî ne şekilde kabul edeceğini zaten Köprülü Hoca, İslâmî bir cila altında bunların büyük çoğunluğu şamanist geleneklerini sürdürüyordu şeklinde söylüyor.

Burada devletleşme noktasına ve zorunlu iskân ya da sürgün politikasına biraz daha eğilmekte fayda var. Zaten meselenin düğüm noktası da orada bana göre. Bence Barkan'ın yönetiminde ve ortaya koyduğu belgelerde 16. yüzyıla ait tahrir defterlerinden hareketle ortaya koyduğu bölgeyi ve tablonun 13. ya da 14. yy için de geçerli olduğunu söylemekte biraz tereddüt var gibi gözüküyor. Çünkü bu şekilde planlı örgütlü bir yapıyı geriye doğru teşmil etmek zor ya da bir zorlama neticesinde oluyor. Çünkü bir devletleşme henüz gerçekleşmiş değil. Erken dönemde, tersinden okuduğumuzda Osmanlı Devleti'nin kuruluş döneminde zaten devletin Germiyan ile olan, Bizans ile olan sıkıntısı ve fetih politikası bir şekilde insan gücüne ihtiyaç duyan bir süreci beraberinde getiriyor. Bunlara siz şuraya zoraki yerleşeceksiniz demek bir kere mantıksal olarak zor gözüküyor. Bir de metodoloji derslerinde hep şunu tartışıyoruz, konuşuyoruz: Mantık süreci. Yine parantez açıyorum burada. Hiçbir belge bize mantığımızın kabul etmeyeceği şeyin var olduğunu kanıtlamaz. Belge olsaydı bile mantık bunun olmuş olduğunu söylemiyorsa, mantığımız kabul etmiyorsa belgede bir sorun var demektir. Bunun için belgeyi ciddi anlamda kritik etmek, eleştirmek gerekiyor.

1460'lardan sonra İskilip, Bafra gibi yerlerden insanlar artık müesseses, kurumsal, zorlama erkini üzerinde bulunduran devletin ve bir kişinin değil, kurumun etkisi ile iskân edilmeye başlanmışlardır. 1500'lerde, 1600'lerde hayli hayli yapacaktır. Daha sonra 18., 19. yüzyıllarda Anadolu'daki, Cengiz Orhonlu Hocanın ya da Yusuf Hocanın kitaplarında gördüğümüz, iskân politikasına kadar gelecektir. Ta 1915'e kadar bana göre. Yani zorlama gücünü kendinde bulan devlet kurumsal olarak artık Fatih'ten itibaren vardır. Ondan önce iskânı ya da sürgünü zorlayacak gücü kendisinde bulan kurumsal devletten bahsetmek biraz sıkıntılıdır benim kanaatime göre.

Ama Barkan burada Yıldırım Beyazıt'ı örnek veriyor mesela. Siz gücü bulamadığından bahsediyorsunuz. Tam tersine Barkan burada,

Yıldırım Beyazıt'ın, şimdi ismini hatırlayamadığım bir bölgede, sorun çıkartan bir kişiyi zorla iskân ettirdiğinden bahsediyor. Burada güç yok mu?

Güç var. Bireysel olarak Çelebi Mehmet döneminde de var. Çelebi Mehmet döneminde de Tatarlar için aynı şey söz konusu. Başka bir bahiste de Tatarlar, İskilip civarında, "Timur bunları götürmedi mi, hala burada ne geziyorlar, müesses devletin nizamına ya da benimle cenk etmeye gitmiyorlar da, burada düğün bayram ediyorlar" diye bunlar gözüne takılıyor. Bunları tutuyorlar, Vardar'a ya da Balkanlar'da herhangi bir yere, Tatar Pazarlık bölgesine sürgün ediyor. Bence burada zor kullanma gücü konusunda devlet ya da beyler erken dönemde bunu kullanma eğiliminde bulunacaktır, bulunuyor da. Aynı türden bir zorlamayı daha sonra Mehmet Çelebi döneminde ve Murat döneminde de kendi hâkimiyetlerindeki bölgelerde tek tük görmek mümkün. Ama bence kurumsallaşma orada çok daha önemli. Yani kurumsal olarak bunu zorlayıcı gücü elinde bulundurma noktasında devletin sıçrama aşaması Fatih'le beraber gerçekleşiyor gibi geliyor bana. Ama Yıldırım Beyazıt döneminde de bence ciddi bir deneme var. Bu sonuçta başarılı oluyor. Yani sürekli hale gelen bir yapıya dönüşmüyor da Yıldırım Beyazıt'ın kendi sorunundan dolayı –ya da Timur'la yaşadığı sıkıntıdan dolayı– zaten parçalanıyor erk. Ve toplumun kimin nerede duracağını ve nerede ikamet edeceğine karar verme süreci orada ciddi bir sekteye uğruyor. Bu arada iniş çıkışlar söz konusu. Selçuklu için de aynı şey söz konusu olabilir. Yani bir iki örnek bulmak mümkün ama kurumsallaşma hali Fatih'ten sonra mümkün oluyor. O tip örnekler var. Göz ardı etmek de bence gerekmiyor. Ama bunlar hep bir devletleşme, kurumsallaşmayla bağlantılı olarak ele alınmalı. Zaten Barkan'ın vurgu yaptığı nokta da bu devlettir. Müesses nizamı çekip çeviren kimin nerede olması gerektiği meselesidir. Hatta bazı yerlerde der ki insan hakları gibi şeylerle uğraşmak zorunda kalmayan muazzam devlet bunları istediği yere, istediği şekilde sürerdi noktasına gelir. Erken dönemde sürecin kendiliğinden olduğunu gösteren başka kanıtlar da var diğer taraftan. Mesela Trabzon fethedildikten sonra oradaki gayrimüslim nüfusun İstanbul'a ya da başka yere nakledilmesi ya da Balkanlar'da bazı yerlere intikal ettirilmesi, mesela Balkanlar'dan gayrimüslim nüfusun Anadolu'ya intikali gibi yapılar var. Bence burada Barkan'ın biraz zorlama yorumunun bir başka ifadesi Türkleştirme ve İslâmlaştırma. Biz bu-

gün daha başka bir sürü çalışmayı da birlikte düşündüğümüzde böyle bir politika, mesela, şekavet unsuru olan yani yerleşik müesses nizamla tezada düşmüş kimselerin bir yerden öbür tarafa iskân ettirilmeleri en erken dönemlerde de biraz söz konusu olabilir. Bunu daha da ileri götürerek müesses nizamdan sonra da, Fatih'ten itibaren böyle bir imparatorluğa bürünmüş devlet yapısında bile nüfus transferinin, bir yerden öbür tarafa nüfus intikalinin zoraki ya da şu ya da bu şekilde intikalinin Türkleştirmek ya da İslâmlaştırmak için yapıldığını söyler Barkan. Bu sonuçtur aslında. Biraz orada görmek istediğimiz şeyi görüyoruzun bir somut örneğidir bu. Görmek istediğimiz şeydir bu. Biraz zorlamayla sanki devlet bunları oradan oraya intikal ettirerek hem İslâmlaşmalarını hem Türkleşmelerini istemiş gibidir. Bunun örnekleri tek tek belki Aşıkpaşazade'de de vardır. Devşirilmiş çocukları Türk'e verelim, Türk'ün yanında Türkçe öğrensinler gibi söylem vardır. Yani devşirilenlerin Türkçe kullanımı ve Türkleşmeleri gerektiği konusunda bilinçli bir politika vardır. Çünkü onlar neticede neye hizmet edecekler? Devlet hizmetinde istihdam edilecek insanlardır. Orada bir sorun yok. Çünkü devletin dili Türkçe'dir. Bu da bilinçli bir tercih midir? Yoksa Karamanoğlu Mehmet'in ortaya koyduğu süreç midir? Kendiliğinden gelişen nüfus ya da başka dil bilmemenin zorunlu bir hali midir? Bunlar yoruma bakar. Ama Türkleştirme ve İslâmlaştırma gibi bir bilinçli politikanın yürütüldüğü ve bunun için de sürgün metodunun işlendiğini söylemek bana göre yine görmek istediğimiz noktayı ön plana çıkartmaya daha yakındır. Çünkü bu sonuçtur neticede. Biz bugün baktığımızda ya da daha sonraki döneme baktığımızda, tamam hareketin sonucunda Türkleşme olmuştur, İslâmlaşma olmuştur bir yerlerde. İnsanlar din değiştirmiştir Balkanlar'da. Ama bunu bilinçli olarak, bunlar Türkleşsin, İslâmlaşsınlar şeklinde düşünerek devletin müesses nizamının bu şekilde bir ideolojiyle hareket ettiğini söylemek bana göre biraz sıkıntılıdır. Yorumdur esasen. Ama sonuca yönelik bir yorumdur. Sonuçta böyle olmuştur, sonuçta bir şeyi değiştirmemiştir. Ama tarihte, biz diyoruz ki, en azından söyleyebiliriz ki her şeyin sonucu önceden belli oluyormuş gibi bir döngü içerisinde değildir olaylar. Sonuçlar kendiliğinden bir takım sebeplere bağlı olarak değişir, oluşur, bir yere gelir. Ama sonuçlar önceden belli değildir. Bugünün yarın ne getireceği de önceden belli değildir. Onun için Türkleştirme, İslâmlaştırmayı ciddi anlamda devletleşmeyle beraber bir araya koymak bunu devletin resmi politikası haline

dönüştürmek biraz sıkıntılıymış gibi gözüküyor. En azından benim yeniden okumalarım sırasında fark ettiğim nokta budur. Çünkü bu başka bir şeydir. Devletin öyle bir derdinin olmadığını biz başka yerlerden biliyoruz. Türkçe öğrensiner gibi politikası var ama sonuçta bu kitlelerin, Balkanlardaki insanların ya da Anadolu'daki bir takım yerlerde bulunan gayrimüslimlerin Müslümanlaşması ya da Türkleşmeleri devletin ya da imparatorluk haline gelmiş bir nizamın birinci derecede ya da bilinçli olarak yaptığı bir şey değildir.

Din değiştirmeyi veya Türkleşmeyi sadece din değiştirme ve Türkleşme olarak düşündüğünüzde dediğiniz doğru. Ama örneğin güvenlik kaygıları ön plana alındığında bir devlet siyaseti olarak bunun yapılması gerekir. Yani problemlili bir kitle var, onu içeriden denetlemesi gerekiyor. Kendinden olana ihtiyaç duyuyor devlet.

Kesinlikle. Denetim için, güvenlik için, kurumlarının ayakta kalması için gereklidir. Temelde de şunu inkar etmek mümkün değildir: Devletin daha kuruluş aşamasında, Selçuklular'dan itibaren, belki Selçuklular'ın dili Farsça'ydı ama ondan sonraki süreçte, ana dil Türkçe'dir, devletin dili Türkçe'dir. Venediklilerle yapılan anlaşmalarda dil Türkçe'dir, yazılan şeyler Türkçe'dir. Bunu tartışmak bile abesle iştirahdir zaten. Bunlar aynı zamanda Müslüman tabii. Müesses İslâm'ın kurumlarından çok önemli destek alırlar. Nedir? Barkan'da yine parantez açarak şunu söylemekte fayda var. Erken dönemde Bursa, İznik, İzmit bölgesinde ahilere, biraz da Köprülü'nün etkisiyle Abdâlân-ı Rum'dan olan zaviyedarlara, şeyhlere sanki devlet özel bir ihtimam göstermiş, özellikle onlara vakıf tahsis etmiş, yer göstermiş, onları el üstünde tutmuş, onlardan destek almış gibi gözüküyor. Halbuki mesela Hüdavendigar tahrir defterlerine bakın yani defter-i Kirmasti köhne kayıtları diye referans gösterilen erken defterlerde en az ahiler, şeyh ve dervişler kadar onlardan sayısal olarak daha fazla, ben başka bir vesileyle tek tek saydığım için söylüyorum, fakılar önemlidir. Yani fakılar bölgede çok etkililer. Dursun Fakı neticede imam oluyor vs. Onun gibi onlarca fakı var bölgede. Yani medreseden çok daha fazla kaynak olarak istifade etmiş, toplumun hukuki işlerini çözmeye eğilimli fakılara vurgu defterlerin kendisinde vardır. Mesela Barkan fakılardan hiç bahsetmez. Hiç yoktur fakılar. Ama devletleşmeye götüren süreçte en az maya olması bakımından derviş, şeyh ve zaviyeler gibi biraz tarikat ehli insanların yanın-

da fakıların çok daha baskın bir şekilde rolü vardır. Bütün erken dönem kurumlarında fakılar işi götürendir. Derviş dağın başında ya da tekkesinde, zaviyesinde, evet mayadır, etrafta kimlik oluşturmaya yönelik ciddi bir faaliyet gösterir ama müesseseseleşmede fakıların çok ciddi bir rolü vardır. O ilk kurulan medreselerde ve onların en azından cami ve hukuki açıdan mahkeme gibi örgütlerin kurulmasında fakılar çok ciddi taşıyıcılardır. Hakikaten Bursa, İzmit, İzmit civarına ait Hüdavendigâr defterinde, Bursa'yı sayın, fakihle, ahi ya da derviş arasında, ahiyle dervişlerin toplamı kadar da fakih vardır. Adına vakıf tahsis edilmiş, bir şekilde adından bahsedilen insanlardır bunlar. Böyle bir süreç var. Biraz daha belki bir iki noktaya değinmekte fayda var. Araştırmaları yaparken biz hep şöyle bir tavırla hareket etmek gerektiği kanaatindeyiz. Barkan'ı bir yere koyuyoruz. Barkan çok büyük bir iş yapıyor 1940'lı yıllardan itibaren. *Hüdavendigâr* çok büyük bir çabanın ürünüdür. Kafasında çok büyük şey oluşturmaya çalışıyor, üç-dört dönemin defterini bir araya getirerek süreci izleme açısından. Ama bu devlet vurgusunun sonuçta İslâmlaşma ve Türkleştirmeyi bilinçli bir politika halinde tasavvur etmesi bence yine dönemle alakalıdır. Kendi döneminin devlet ve siyaset anlayışı ve Türk toplumunun devletin içinde bulunduğu durum ya da dışarıyla olan irtibatlarında pozisyon alması gerektiği Türk aydınındaki soru işaretlerine cevap olarak karşınıza çıkar. Ama bence orada biraz sıkıntı var. Şöyle ki, bu kez Maria Todorova yahut Nikolai Todorova bunlardan hareketle şunu öne sürmüşlerdir, bunun tehlikesini vurgulamak açısından söylüyorum bunu.: "Barkan'ın da dediği gibi insanlar zorla Türkleştirildi, Müslümanlaştırıldı. O zaman buradaki insanlar aslen Sırp, Hırvat, Bulgar'dılar. Barkan böyle diyor" diye tersinden bakıp oradaki nüfusun tamamının neredeyse zorla İslâmlaştırılmış Bulgar olduğunu söyleyecektir. Yani taraflı bakmanın ya da bir şeyi bir yorum halinde sunarken, bir taraftan kendimizi sağlama almaya çalışırken söylediğimiz şeyleri öbür tarafta başkaları tarafından imparatorluğun diğer belki varisleri tarafından nasıl algılandığını da akılda tutmakta fayda var. Bir de bilim her zaman aynı türden süreci zaman zaman bize yaşıyor. Dönemin etkisinde kalarak yaptığımız bir takım yorumlar daha sonra sıkıntılı bir şekilde bize dönebiliyor. Güneydoğu konusunda da oldu. Devlet bir şey diyordu, şimdi başka bir şey diyor. Onun için, temelde mevcut yapıyı; içerisindeki nüfus faktörü, yoğun bir göç, bunun toprakla bütünleşmesi, iskân, iskânın örgütlenmesi, devlet, devletle bera-

ber kurumsallaşan yapıyı olduğu gibi aktarıp bu yorum Türkleştirme ve İslâmlaştırmayı bir politika olarak benimsediği fikrini biraz soru işaretiyle bakıp bunun yansımalarının, algılamalarının dışarıdan farklı olabileceğini düşünmek gerekir. Neticede öyle olmuştur. 1970'li yıllarda Komünist dönemin politikası haline geldi ve "bunlar madem zorla Müslümanlaştırıldı, Türkleştirildi, bunlar Bulgar'dı, o zaman biz de zoraki olarak sizi yeniden Hıristiyanlaştıracamız, ya da Bulgarlaştıracamız" demeye cevaz verdi. Bunun denemeleri de 1980'li yıllarda göç olarak yansıdı. 700 bin insan, rakamlar değişebilir ama en az 500-600 bin insan Türkiye'ye göç etti bunun sonucu olarak. Burada yorum yaparken görmek istediklerimizi belki bizi memnun edecek şeyleri bilimsel çalışmalarda yansıtıp yansıtma noktasında biraz daha ihtiyatlı olmak gerekiyor.

Biraz geriye dönecek olursak 15. ve 16. yüzyıldaki tabloyu biraz daha detayına özellikle Hüdavendigar bölgesinde yani Osmanlı kuruluş aşamasında olup bitenlere ait söylediklerimden hareketle ve 16. yüzyıldaki tabloyu bütünleştirerek biraz toparlamak istiyorum. Belki tartışmaya vakit kalabilir. Çünkü tartışmakta da fayda var. Ben okumayı bu şekilde özet halinde, dikkatimi çeken noktaları metin üzerinde işaretleyerek *Vakıflar Dergisi*'ndeki çalışmada da işaretleyerek, ara ara gidip tabloyu bütünüyle görme eğiliminde olduğum için belki bu şekilde toparlamakta yarar var. Kendi sunumumun kurgusunun bu şekilde olmasını istedim. Başlangıçta aşiretlerin ya da boyların, Akevli, Karaevli gibi, orada buldukları bir yer var. Bunlar arasında kimi abdal, kimi şeyh, baba, derviş neyse bir sürü insan bir yerlerde fonksiyon icra ediyorlar ve üretim yapıyorlar. Ki ciddi anlamda Barkan'da bunlar üzerine vurgu çok fazladır. Üretici kimselerdir. Hatta bugünkü tarikatlar ve dervişlerle, Bektaşilerle karşılaştırma yapar. Bugünkü tembellerle alakası yok bunların, bunlar mühendistir der. Bir ziraat mühendisi gibi çalışırlar. İncir yetiştirirler, portakal yetiştirirler diye övgüyle bahseder. Kentlerle ilgili duruma neredeyse hiç değinmeyecektir. İskân ve özellikle erken dönem iskân politikası, politikayı yine ihtiyatlı kullanılması gereken bir kavram olarak alıp iskân süreci diyeceğim ben. İskân süreciyle ilgili olarak kentlerde olup bitenler çok fazla yansımaz. Çünkü ilk dönemlerdeki kentlerin tablosu biraz daha karışıktır. Nüfus hareketliliği devam etmekte ve yerli nüfusun, Bizans ya da Germiyan kalesi vs. gibi bölgelerdeki nüfusun kompozisyonu daha oluşum sürecindedir. Hareketlilik Balkanlara

doğru devam eder. Devletin kurumlaşması sürecinde de farklılıklar var. Daha doğrusu farklı yaklaşımlar var. Akdađ'ın o erken dönemle ilgili çalışmalarında *Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluş Döneminde Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Yapısı* diye daha sonra İnalçık'ın ona itiraz yazdığı bir seri makaleler vardır Dil Tarih Coğrafya Fakóltesi'nde. Akdađ mesela Marmara İktisadi Ünitesi gibi bir kavramı ortaya çıkarmıştır. Marmara İktisadi Ünitesi bölgenin bu şekilde dizayn edilmesini, örgütlenmesini büyük ölçüde iktisadi ünite, premarksist bir yaklaşımla açıklar. Belki tam o anlamda değil ama temelde coğrafya ve üretim sürecinin devletin teşekkülünde etkin olduğunu söyleyebilen ya da onu ima eden şeyler söyler. Buna İnalçık karşı çıkmıştır. Barkan bunların tamamen dışında olmak üzere bunun nüfus ve iskânla olan kısmını çok daha fazla ön plana çıkartmaya çalışır. Çünkü temel dinamik buradadır. Nüfustadır ve bunun toprakla bütünleşmesindedir. Onun için bu iktisadi ünite, ondan sonra Bizans kurumlarının Osmanlı kurumları tarafından devralındığı gibi görüşlere pek itibar etmez. Nüfusta beylerin politikası konusunda Gibbons'un ve Wittek'in çalışmalarına ciddi anlamda eleştiri getirir. Teşvik etmek resmi bir politikadır. Yani beylerin hemen hemen istisnasız uyguladığı bir şeydir. Ama bunu toplumun İslâmlaşması ve Türkleşmesi olarak görmek biraz zordur. Burada üç aşamadan bahsetmek gerekiyor. Önce teşvikler için vakıflar var, bir takım mülklerin temlikli var. Ciddi bir şekilde her iki makalede de karşımıza çıkıyor bu. Önce vakıflar ve mülkler, temlikler, arkasından da sürgün. Birbirini tamamlayan süreç olarak 15. yüzyılın yarısından itibaren, son çeyreğinde sürgün halinde kendisini dayatan noktalar karşımıza çıkar. Sürgünlerde dikkati çeken ya da en azından bizim dikkat etmemiz gereken noktaları sıralayacak olursak: bir kere sürgünün mantığı temelde az önce sizin de bahsettiğiniz gibi güvenlik, üretim ve idari endişedir. Türkleşme, İslâmlaşma gibi ideolojik bir endişe yoktur. Ama Barkan bunu güvenlik, idare ve üretim endişesini, vergi endişesini biraz daha Türkleştirme ve İslâmlaştırma ile birleştirerek biraz daha ideolojik bir formata sokar. Bir de mesela şundan hiç bahsetmez Barkan: Sanki devlet sürgüne karar verdi, hadi gidiyorsunuz buradan Kıbrıs'a ya da Trabzon'a yerleşmeye, ya da Bulgaristan'da falanca bölgeye sizi zorla sürgün ettim dediğinde, biraz insan haklarına da atıfta bulunarak yüce devlet bunları hiç kâale almaz diyerek, o insanların tepkilerine dair hiçbir şey bulamayız Bar-

kan'da. Tepki nedir? İyi de bu insanlar gönüllü gitmiyorlar tabii ki. Seçilirken belli kriterler var. Örneğin on hanede bir hane gibi. Mesela Kıbrıs sürgünleri öyledir. On hanede bir hane çıkartacaksınız der, öyle gönderir. Bunların bir kısmı giderken yolda kaptanlarını öldürmüşlerdir, Kıbrıs'a öyle çıkmışlardır. Bir kısmı geri kaçmıştır. Trabzon'da çok net bir şekilde görüyoruz. 1460, 70'lerde nüfusun % 30'unu oluşturuyor yeni gelmiş Müslümanlar. Bir sonraki süreçte bu insanlar kaçmışlar yerlerine gitmişler. Sürgün için ön görülen bölgeden kaçarak başka bir yere gitmişler. Anavatanlarına ya da eski yerlerine dönmüşler. Bu tip sürgüne tâbi insanların tarihi yoktur deyim yerindeyse. Onların yaşadıkları şeyler yoktur. Dolayısıyla devlet açısından bakma ve bunun mutlak, doğru ve vazgeçilmez ve tartışılmaz noktası daha baskın bir ifadeyle vurgulanır. Bu şekilde devlet vurgusunun anlaşılır olduğunu söyledik ama Türkleşme ve İslâmlaşmanın da sonradan bunun bir sonucu olarak karşımıza çıktığını söylemekte fayda var. Bana göre Barkan'ı bu şekilde okurken az önce kısmen çerçevesini çizdiğimiz çekinceli durumları dikkate alarak okumakta fayda var. Yoğun belge ve yoğun yorum içerisinde bazı yorumların biraz zorlama olması ve dolaylı sonuçların yoruma katılması halinde bunun neye mal olduğunu hesap ederek biraz düşünmekte fayda var. Ben konuşmayı bitireceğim. Biraz daha tartışalım. Arazi ve nüfus tahrirlerinin yapıldığı 16. yüzyıla ait belgelerin, oradaki kırıntıların, 13. ve 14. yüzyıllarda da böyleymiş gibi algılanış biçimi vardır. Önceden belliymiş gibi sonuçlar algılanır. Bu tepkisel ve reaksiyoner tavır yani deyim yerindeyse daha başa dönecek olursak Gibbons'a, Wittek'e karşı geliştirilmeye çalışılan, tabanda ne olup bittiği, süreçte ne olup bittiğini ön planda tutmaya çalışan tepkisel ve reaksiyoner tavır daha sonra Barkan'ın da bu şekilde temel alınmasına ve başka türden reaksiyonlara neden olmuş, başka türden okumaları gündeme getirmiştir. Onun için belgeleri bu anlamda iyi kullanmak ve de biraz devletçi yaklaşımı sorgulayarak Barkan'a bakmakta fayda var diyorum.

Ben yine aynı noktaya biraz takıldım. Bunun adını devletin İslâmlaştırma, Türkleştirme politikası olarak koymuyoruz. Oysa Barkan adını öyle koyuyor. Ama ben tam adını koyamıyorum açıkçası. Böyle bir sıkıntı yaşıyorum. Örneklerin çoğuna baktığımız vakit Türk Müslüman nüfusun yeni fethedilen bölgelere aktarıldığını görüyoruz. Bu-

nu hemen hemen tüm örneklerde görüyoruz. Yani yeni bir yer fet-hedildiyse oraya bir nüfus aktarımı söz konusu diyor. Bu politikanın adı nedir?

Aktarıldı mı? Yoksa kendiliğinden gidenler mi? Netleştirmek lazım.

Kıbrıs örneği var mesela. Bir aktarım söz konusu.

Orası 16. yüzyıl sonlarına doğru. Müesses nizamın artık her yerde olduğunu gösterir. Tavuğunu kaybeden köylünün derdini de dert edinen bir devlet var artık karşınızda. Orada sorun yok. Yazıyor Divan-ı Humayun'a benim tavuğum kayboldu diyor. Ona çözüm bulmaya çalışılıyor. Yani erken dönemdeki kendiliğinden olan devletleşmeyi burada bence göz önünde bulundurmak gerekiyor. Balkanlardaki İslâmlaşmada da idare için, kale güvenliği için devletin tabii ki orada birlik bulundurması gerekiyor. Yöneteceği yerde bir sipahisi olacak. Vergi toplayacak amili olacak, bir de kadrosu olacak. Bunlar gerekli. Ama onun ötesinde Balkanlara bu şekilde sürekli bir politika halinde nüfusun yerleştirildiği ve oradan da geriye doğru bunun Türkleştirme ve İslâmlaştırma için yapılmadığı söylenebilir. Bunun idari kaygılarla yapıldığını ve yaygın bir şekilde olmadığını biliyoruz. Bu işin Müslümanlıkla alakası yok. İki taraftan da idari kaygılar var.

Biz adını koyalım istiyorum. Türkleşme ya da İslâmlaşma olması çok da önemli değil.

Yok. Önemli de olabilir.

Memlekete gelen Yahudi nüfusun iskânına bakınca, Rodos'un fet-hinden sonra oraya Yahudi nüfusunun aktarımı söz konusu. Yani devlet idari kaygıları önemsiyor. Zaman zaman iktisadi kaygıları önemsiyor. Ama başka şeyleri de sürekli önemsiyor. Ben bunun aslında bir politika olduğuna inanıyorum. Ama bunun adının ne olduğu hususunu tartışmıyorum. Çünkü ben de koyamıyorum. Ama sadece sonuca bakarak söylemiyorum bunu.. Bunun yazılı çizili, planlanmış bir şey olduğu da muhakkakmış gibi geliyor bana.

Ben şunu da düşündüm. İstanbul'dan kaçan nüfusu yeniden İstanbul'a döndürme çabası. Kaçan Rum nüfus da istiyor buraya gelmeyi. Türk nüfusunun aktarımı falan değil. Rum nüfusun bizatihi ken-

disi buraya gelmek istiyor. Bu işler belli gibi geliyor. Sonuca bakarak değil de öncesinde bu işler yapılırken, bir bölge fethedilirken, fethedildikten sonra ne yapılacağı çok belliymiş gibi geliyor bana.

Belirli olup olmama durumu siyasetnamelerde zaten yazar. Yani toplumun nasıl idare edileceği ve nasıl bir formatta ele alınması gerektiği, bir devletin nasıl işleyeceği, devletleşmeye nasıl gidileceği konusu yüzyıllardan beri sultanlara lalalar tarafından öğretiliyor. Toplum nasıl dizayn edilir, neden oluşur ve nasıl yönetilir konusu ön planda. Kentlere de ihtiyaç var, vergi verecek kırsal nüfusa da ihtiyaç var. Bu her dönemde siyasal yapının ihtiyaç duyduğu şeyler. Benim itirazım şuradaydı. Bunun bilinçli bir iskân politikası olmadığıdır. Tamam bilinçli bir iskân politikası yoktu da bilinçsiz bir iskân politikası mı vardı? Belki idarenin ekonomi ve vergi için uyguladığı bir idare politikası vardı. Bunun yansıması olarak da iskânda bir takım değişiklikler oldu. Yönetim politikasının bir sonucu olarak iskânda böyle bir hareketlilik oldu diyebilirim. Yani yönetim politikası böyleydi. Osmanlı böyle yönetiyordu. Müslüman, gayrimüslim hiç fark etmiyor. İnsanların bir yerde bulunması, gerektiği yerde de başka bir yere nakilleri özellikle 15. yüzyılın ikinci yarısından itibaren imparatorluk haline gelmeyle beraber resmileşti ve temelde tercih edilir ve uygulanabilir oldu. Bu yönetim politikasıdır. Orkestra şefi gibi yönetme politikasıdır. Ama bunun içinde tabii ki kentlerin mamur edilmesi vardır, kırsaldan vergi toplanması vardır. Orada güvenliği sağlama endişesi vardır, şu vardır, bu vardır.

Ben de bunun altında Türkleştirme, İslâmlaştırma gibi bir kaygısı olmadığını eminim.

Bütüne baktığımızda böyle bir endişe yok. Ama şunu söyleyebiliriz belki, erken dönemde beyler, Selçuklular'daki sorun da buydu aslında, bu konar-göçerlerin bir yerde sabit kalmasını her zaman istemişlerdir. Çünkü Weber'in kurumsallaşmayla ilgili bir görüşü vardır. Der ki her senyör ya da bey kendi bölgesinde müesses bir nizamın olmasını ister. Bunun doğal sonucu olarak da kurumların ayakta kalmasını ve yürümesini onun için de gerekli olan insan donanımının eğitimden geçerek işe koşulmasını ister. Bu Ortaçağ Avrupa'sı için de, Yeniçağ Avrupa'sı için de, Osmanlı için de geçerlidir. Buna biz devletleşme diyoruz. Şu ya da bu şekilde devletleşmeyle beraber bu süreçte, bilinçli bir şekilde şeylerin yerinde bulunması, o şey her neyse, o hareketliliğin stabil ha-

le gelmesi temel bir politikadır. Çünkü aksi takdirde kontrol edemez, aksi takdirde yönetemez. Onun için bence yönetim politikasının bir doğal sonucu olarak iskân ve nüfustaki oynamalar olarak görmek gerekiyor diye düşünüyorum. Bunlar bir yerde yerleşmiş olsalardı, Selçuklular'da olduğu gibi merkezî hükümetin, Keyhüsrev ya da Keykubat dönemindeki merkezî hükümetin, istediği türden bir Anadolu bulunmuş olsaydı, sonuçta böyle olsaydı, şöyle olsaydı demek biraz sıkıntılı ama, bu göçebelerle ciddi sorun yaşanmazdı. Daha stabil bir Anadolu üzerinde hakimiyetini sürdürmesi, belki Moğollara karşı Memlukları beklemek yerine Anadolu'da cevap vermek mümkün olurdu. Ama merkezî siyasi örgütlenme sürecinde olan her türlü devlet bu hareketli nüfusun yerli yerinde bulunmasını ve gerekli verginin toplanabilmesini ister. Yani ben bilinçli iskân politikası belki yine Fatih'ten sonra daha belirgin, daha somuta dönüştü diye düşünüyorum. Önceleri biraz münferit, biraz da mecbur kalındığı zamanlarda yapılan iş ve genele yansıtılamayacak, çok daha spesifik örnekler üzerinden yapılabilen bir işti. Ama o daha sonra sistematik ve bilinçli bir politikaya dönüştü gibi gözüküyor.

Şöyle bir durum, bir vakia var. Buna bilinçli bir İslâmlaşma politikasını da ekleyebiliriz. Barkan'ın görmediği veya görmek istemediği fakihlerden bahsediyorsunuz. Bir başka husus ise Barkan'ın "eğer yoğunluk varsa bu yoğunluğu kontrol etmek gerekiyor. Kontrol edebilirsiniz düzlüğe çıkabilirsiniz" yorumu. Baktığımız zaman Osmanlı'nın kontrol edebilmiş olduğunu görüyoruz.. Demek ki sonuca ulaşabiliyoruz. Bilinçli bir iskân politikası kesinlikle vardır gibime geliyor. Aksi takdirde bir muamma çıkıyor karşımıza.

Çıkar. Normaldir o da. Yönetim açısından bilincin ne anlama geldiği ve kimin nerede olduğu konusunda bir tereddüt yok. Toplum "şekavet unsuru" daha sonraki tabirleriyle mühimme defterlerinde ve başka kayıtlarda; huzursuzluk çıkaracak, vergi vermeyecek, kendi başlarına buyruk yaşayacak tiplerden pek hoşlanmıyor. Hiçbir yönetim hoşlanmıyor. Bunların yerli yerinde olmasını istiyor. Tabii karışık bir ortamda toprağa yerleşsinler, üretime katkıda bulunsunlar, vergi versinler. Temelde de bu var. Bunu bir siyasi örgütlenme sürecindeki beylüğün ya da devletleşen bir topluluğun istemesi son derece de doğaldır. Bilinçli bir iskân politikası derken bahsettiğimiz şey; iskân politikasının, gayrimüslimlerin bulunduğu bölgeyi ya da yeni fethedilen bölgeyi mevcut

hakim kültürün ve siyasal yapının temsil ettiği ana tabloya çevirmek üzere, Barkan'ın yorumladığı şekilde, yapılması ise bunda sorun var diyoruz. Ana tabloya yani Müslüman ve Türk kimliğine çevirmek üzere yapıyor diyor Barkan. Ama biz de diyoruz ki bunları yönetim için yapıyor. Yönetim için yaptığı şeyler de böyle sonuçlar doğuruyor diyoruz. Temelde aramızdaki fark budur. Ya da okuma sırasında dikkat etmemiz gereken fark bu.

Göktürkler'in de bir politikası vardı bütün bu konfederatif yapı içinde. Selçuklular'ın da politikası vardı, ondan önce Karahanlılar'ın da. Devletin ya da siyasal örgütün böyle bir nizamı istemesinde hiçbir beis yok. Onu her dönemde her siyasal mekanizma istiyor. Buna iskân politikası mı, toprağa yerleştirme politikası mı, yönetim politikası mı demek lazım? Ben yönetim politikası diyorum. Temelde yönetmek için bunlar gereklidir. Yönetmek için başka şey de gerekir. Yönetmek için vakıf gerekir. Yönetmek için vergi, tımar, tımarlı sipahi gerekir vs. Yönetim, politikası gereği bir takım düzenlemeler yapar. Bu iskân politikası şeklinde adlandırılabilir ama sonuçta belki temel sıkıntı şudur: Bu her zaman ya da yeri geldikçe devletin üstesinden kolaylıkla gelebileceği, çok sistematik bir şekilde yaptığı ve bunu yaparken de Türkleştirme ya da İslâmlaştırma ideolojisini de beraberinde uyguladığı bir yöntem değildi, en azından ben bunu demeye çalışıyorum. Yoksa o yönetim için gerekli olan şeylerin zaruretine zaten şüphe yok.

Osmanlı kurulduğu dönemde, İslâm toprakları üzerinde en büyük problemlerden bir tanesi İslâm'ın ne olduğunun tanımlanması meselesidir. Aslında büyük çatışmanın kaynaklarından bir tanesi de budur. Mesela çok farkında olmayabiliriz ama o dönem için İslâmî söylemin kontrol edilmesi ciddi bir çatışma alanı yarattı. Mesela Babailer'in ortaya çıkması ya da Şiiliğin kendi içinde bölünmesi, Anadolu coğrafyasında her beyliğin kendi dini yaklaşımını öne sürmesi gibi. Fakat bence Barkan çok haklı burada. Çünkü bir başka bağlamda yönetim meselesi olarak, bir İslâmlaştırma meselesi olarak bakarsak, Türkleştirmeyi çok kullanmak istemiyorum ama, aslında ikisi birbirini dışlamıyor, mesela Trabzon örneği. Burada Müslüman olan Rum nüfusa baktığımız zaman, iskân politikası bağlamında söylemiyorum ama, kendi farklılıklarını, biz farklıyız, etnik kimlik içinde eriyip gitmek istemiyoruz olgusunu görmekteyiz. Bir diğer

ciddi örnek Aleviler. Aslında bunlar Orta Asya'dan falan gelmiş gruplar değildi. Sosyal ve psikolojik bir problemin sonucunda oluştu. Boşnaklarda da öyle. Ortodoks kilisesinin çok yoğun bir baskısı altında Boşnaklar tam eriyip gidecekken İslâm'ı seçiyorlar ve farklılıklarını aslında bir yerde böylece ifade etmiş oluyorlar. Kanaatimce erken dönem için Osmanlı'nın benim şahsi kanaatim yapmak istediği şudur: Güçlü bir devlet olarak, İslâm'ı tekelinde tutmak. Osmanlı'da merkezî otorite bu söylem tekelini alıyor zaten. Ve süreç içerisinde zaten belirli bir şekilde bunun, söz gelimi ulemanın ve sultanın kanaatinin iç içe geçtiği bir İslâmî Ortodoksluk Osmanlı'ya yerleşiyor. Alevilere uygulanan politikalarda da bunu görüyoruz. O açıdan iskân politikalarında bunun böyle olmadığı, bunların yönetim için yapıldığı fikri bana çok yakın gelmiyor. En azından şöyle diyebiliriz. Evet yönetim için yapıyor ama bunu İslâmlaştırma yoluyla yapıyor. Türkleştirme burada belki çok doğru bir kavram olmayabilir. Belki meseleyi çok karıştırıyor olabilir. Osmanlı bir kavram çünkü. İslâmlaştırmak bu noktada önemli çünkü eklektik bir imparatorluk ve bütün bir coğrafyayı zaman içerisinde belli bir İslâmî anlayış içerisinde toparlayan bir devlet mantığı. Bu da aslında bana öyle geliyor. Sanki Osmanlı bu İslâmî söylemin, tek bir İslâmî söylemin kurumsallaşması için ciddi bir çaba sarf etmiş gibi geliyor.

Belki 16. yüzyılın başında Yavuz Sultan Selim'le gelişen, daha doğrusu, Safeviler'in kuruluşuyla gelişen süreç karşısında söylediğiniz tamamen doğru. Yani Safeviler'in ortaya çıkışıyla yani Türk kimlikli, Türkçe konuşan gruplarla ortaya çıkan ve farklı bir mezhep yapısıyla siyaseti ön plana çıkartan yapıya karşı imparatorluğun sünnî, Müslüman ve Ebu Hanife fıkhını benimsemiş bir örgütlenme biçimini; artık bilinçli, hemen hemen bütün kurumlarında da uygulamaya çalıştığı bir yapının ortaya çıkardığını görürüz. Bunda hiç şüphe yok. Çünkü daha 1550'lerdeki mühimme kayıtlarında mesela Edirne'de yaşayan bir grup için şikayet vardır. Bu insanlar cami etrafında türlü yaramazlıklar yapar. Bunlara gönderilen rükn-i hümayunda der ki "Benim memleketimde Muhammedi fihki ve Müslümanlığı yayılmak ve icra olmak emrim olduğundan, bu tip şeylere gönlüm, rızam yoktur. Onun için onların derhal oradan def edilmesi gerekir". Sözler farklı olabilir ama içeriği bu şekilde. Yani orada sorun yok. İslâmî kurumsallaşmada zaten başından beri fakı unsurunun çok etkin olduğu hem kurumlaşmada hem de diğer

örgütlerin toplumla olan ilişkisinde bariz bir şekilde gözüküyor. Zaten ondan önce de Türklere İslâmiyet'i kabul ederken Hanefî-sünnî geleneği benimsemiş olmalarını, devlet sisteminde de bunu ön plana çıkartmalarını hesaba katarsak bunun farklı bir mecraya dönüşmesini beklememeliyiz diye düşünüyorum.

Cengiz Orhonlu ve Osmanlı İskân Tarihine İlişkin Çalışmaları

Tufan GÜNDÜZ*

Hepiniz hoş geldiniz. Bugün Gazi Üniversitesi'nden Tufan Gündüz Hocamız, Cengiz Orhonlu'nun kitabı ve kendi çalışmaları çerçevesinde o döneme ait aşiretlerin iskânı ve iskân politikası üzerine sunum yapacak. Kendisine hoş geldiniz diyoruz. Ankara'dan buraya zahmet edip geldiler, bizi kırmadılar. Sözü kendisine veriyoruz.

Öncelikle ilginize ve nezaketinize çok teşekkür ederim. Aşiretler, herkes için merak konusudur. Özellikle birçoğumuzun hâlihazırda aşiretlere olan ünsiyetinin devam etmesi dolayısıyla herkes kendi mensup olduğu aşiret konusunda da ilgisini devam ettiriyor. Hatta benim en çok karşılaştığım sorulardan biri: "Biz hangi sülaledeyiz? Biz filan köye geldik, yerleştik. Aslında biz Maraş'tan gelmişiz, Diyarbakır'dan gelmişiz, Horasan'dan gelmişiz." Aslında düzgün çalışıldığı sürece Türkiye'nin hem folklorik tarihi açısından hem kültür ve etnografik tarihi açısından fevkalade gerekli konulardan biri. Ben Bilim ve Sanat Vakfı'na da böyle bir konuyu gündeme getirdiği için teşekkür ediyorum. Son zamanlarda meşhur tabirle tarihçilerin kutbu konusu gündeme gelirse ve o çerçeveden söylersek eğer, Cengiz Orhonlu da aşiretler konu-

Tufan Gündüz

* Doç. Dr., Gazi Üniversitesi Tarih Bölümü.

sunda bizim kutbumuzdur. Çünkü Faruk Sümer'in Türkmen tarihi konusunda oynadığı rol neyse, Cengiz Orhonlu da aşağı yukarı aynı rolü oynamıştır. Faruk Sümer genel çerçevede Oğuzlar ve Türkmenler bahsini ele almış, Cengiz Orhonlu bunu daha özel düzeye, mikro düzeye kadar indirmiş. Biz hem Faruk Sümer'in hem Cengiz Orhonlu'nun açtığı yoldan gidiyoruz. Faruk Sümer ile şöyle bir anım var: Ben Bozulus Türkmenlerini çalışmaya başlamış idim, o sırada Faruk Hoca daha vefat etmemişti. Kendisine Bozulus Türkmenlerini çalışıyorum dediğim zaman heyecanlandı. "Çalışmanı bekliyorum ve muhakkak görmem lazım" dedi. Ama ben doktora tezimi bitirmeden kendisi vefat etti. Keşke Faruk Sümer'le tartışma imkânımız olsaydı, keşke Cengiz Orhonlu'yu tanıma imkânımız olsaydı. Ama bu ikisi de mümkün olmadı. Cengiz Orhonlu aşiretler konusunun yolunu açmıştır. Faruk Sümer'in çizdiği çerçeve mikro düzeyde Cengiz Orhonlu tarafından ele alınmıştır. Ondan sonra da Prof. Halaçoğlu, rahmetli Cengiz Bey'in de öğrencisidir, 18. yüzyıldaki iskân konusunu ele alarak devam ettirmiştir. Fakat 19. yy çalışılmamıştır. Ama bu üçünün çalışmaları, parça parça, mesela benim tarafımdan "Bozulus Türkmenleri" ve *Danışment Türkmenleri* olmak üzere iki ayrı çalışma olarak, Hasan Basri Karadeniz tarafından "Atçeken Oymakları", Ali Sinan Bilgili tarafından "Tarsus Sancağı ve Tarsus Türkmenleri", İlhan Şahin tarafından "Yeni İl Kazası ve Yeni İl Türkmenleri" diye -İlhan Bey'in makale düzeyinde başka küçük çalışmaları da var- devam ettirildi. Ama bir türlü aşiretler konusu baştan sona "budur" diye hiçbirimiz tarafından ortaya konulmadı. Kanaatimiz o ki konulması için de daha erken. Benim ilk çalışmam Doğu ve Güneydoğu'da yer alan Bozulus Türkmenleri hakkında olmuştur. İkinci çalışmam Danışmentli Türkmenleri üzerinedir. Asıl konuya geçmeden bazı bilgiler vermekte yarar görüyorum: Haritada Kızılırmak'tan aşağıya doğru bir yay çizersek, bu yayın doğusunda kalanların Türkmen, batısında kalanların Yörük diye isimlendirildiğini görüyoruz. Yörük; yürüyen, sefere koşan çadır halkı anlamına geliyor. Yani yürü-mek fiilinden türetilmiş bir isimdir. İlk defa 13. yüzyılda bizim literatürümüzde görülmeye başlıyor. Hızlılık, çabukluk diye anlamı var. Neden bunlar yörük diye tabir ediliyor? Yörük kelimesi çok açık biçimde konargöçer hayatı tanımlamak için kullanılıyor. Türkmen adına gelince, biliyorsunuz Anadolu iki büyük göç yaşadı. Biri 1071'le beraber gelen Türkler, ikincisi 1220'den sonra Moğol istilasıyla beraber Orta Asya'yı ve İran'ı süpürerek gelen göç dalgası. Bu ikinci göç dalgası daha çok Kızılırmak ya-

yının doğu yarısına sıkışmış durumda. Çünkü Selçuklular batı bölgelerini daha önceden denetim altına aldığından, bu ikinci göç çok dağınık geliyor ve fazla tahribata mahal bırakmamak için doğuda sıkıştırılıyor. Bu ikinci göçle gelenler zaman içerisinde Akkoyunlu, Karakoyunlu devletlerini, Dulkadir, Ramazanoğlu, Karamanoğlu gibi beylikleri meydana getirdiler. Haddi zatında -bu zamana kadar çok fazla dikkat edilmemiş ama Türkmen tabiri aynı zamanda siyasî bir anlam da içeriyor. Yani Osmanlı Devleti'ne tâbi olan unsurların tarihi geçmişine bir atf var orada. Onlar aslında Akkoyunlu Türkmen devletinin halkı, Karakoyunlu Türkmen devletinin halkı, ya da Dulkadir beyliğinin halkı anlamında bir atıftır. Onların siyasî ve tarihî geçmişine dair bir "hatırlatmadır" esasında. Böylece Türkmen kökenli olduğunu yani Dulkadir -veya diğer- halkı olduğunu vurguluyor. Osmanlı tarihlerinde, Osmanlıların atalarının Türkmen olduklarına dair "hatırlatmalara" da sıklıkla rastlanır. Çünkü devletin hatırlatmadan kaynaklanan bir endişesi yok. Dulkadirlilik, Osmanlı merkezî yönetimi için 1515'ten öncesine dair bir hatıradan başka bir anlam taşıyor. O sadece bir siyasî tanımlama, bir eyaletin konar-göçer ahalisini tanımlıyor veya bir konar-göçer grubu tanımlarken kullandığı bir adlandırma olarak kullanılıyor.

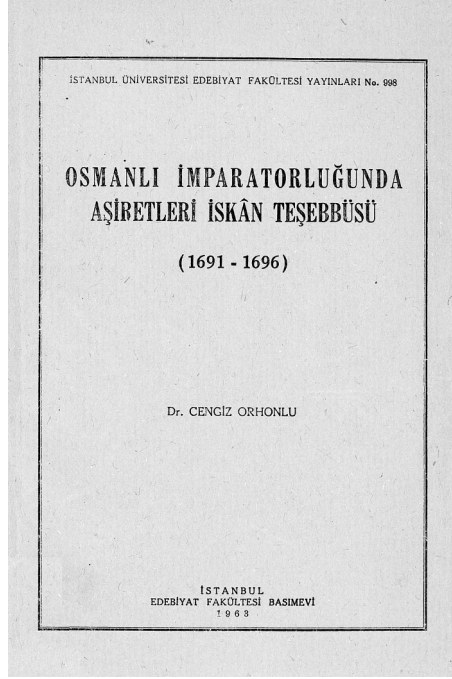
Aşiret, taife, oymak, cemaat tabirlerine gelince, daha iyi anlaşılın diye şu şekilde sıralayalım. Taife, genelde çeşitli aşiret veya cemaatlerden oluşan bir grubun adıdır. Mesela: Bozulus taifesi, Karaulus taifesi, Bozkoyunlu taifesi ya da Avşar taifesi. Bunlar içerisinde aşiret kaynaklarda sık sık taifeyle karıştırılmakla beraber, kan bağıyla birbirine bağlı yani klanı karşılayan anlamda kullanılıyor. Genelde bunlar birbirine çok karıştığından, altını çizerek söyleyeyim, sadece Osmanlı kayıtlarındaki iç içe geçmiş kavramları anlamayı kolaylaştırmak için söylüyorum bunları, sosyolojik tanımlama yapmıyorum. Bu cümleden Avşar aşireti dendiği zaman sadece Avşarlar kastediliyor. Mesela "Bozulus aşireti" diye bir ifade göremezsiniz. Bunun yerine "Bozulus aşiretleri" tabiri vardır. Bununla taifeyi kastediyor. Aşiret tabiri ile Avşar, Bozkoyunlu, Alacakoyunlu, Karacakoyunlu, yakın çevremizde, bugün hâlâ varlıklarını devam ettiren Sarıkeçili, Karakeçili gibi toplulukları kendi özel adları ile tanımlamak için kullanılıyor. Bunların içerisinde -her ne kadar farklı farklı isimler taşıyorlar ise de- cemaatleri görüyoruz. Avşar aşiretinin kendi adı altında mesela 10 tane Avşar cemaati olabilir. Yaylaya veya kıışlağa farklı gruplar halinde gitmek durumundalar, çünkü bunların

koyun sayıları çok ciddi rakamlara ulaşıyor. Mesela 18. yüzyılda bir Danişmentli ailesinin ortalama 500 koyunu var. Toplamı aldığınız zaman yaklaşık 50 bin, 100 bin gibi büyük boyutlara ulaşan koyun sayıları çıkıyor. XV. Yüzyılda Bozulus Türkmenlerinin iki milyon koyunu sayılmıştır. Bunların yaylaya topluca gittiğini düşündüğümüzde hem bunlara yapılabilecek saldırılar, hem de etrafa verecekleri zarar bakımından son derece tehlikeli olduğu kendiliğinden ortaya çıkar. Onun için daha küçük parçalara bölünüyorlar. Cemaatten kasıt da bu. En alt sıralamada ise oymak, oba ya da bu ikisini karşılamak amacıyla mahalle. Kaynaklarda bunları da görebilirsiniz. Bunlar en küçük birim. Dört beş hane-den itibaren başlar, ana kitleden kopmuşlardır. Zamanla nüfusları artınca cemaat haline gelirler. Ya da bu cemaat başlı başına anılıyor ise aşiret haline de gelebilirler.

Bu kısa açıklamalardan sonra konumuza gelebiliriz: Rahmetli Cengiz Bey'in kitabının sonuç bölümünde açıkça belirttiği bir ifade var: Osmanlı Devleti'nin hiçbir zaman planlı bir iskân siyaseti olmamıştır. Bu vurgu ile başlamamızın sebebi şu: Amerikalı tarihçi R. Paul Lindner'in *Ortaçağ Anadolu'sunda Osmanlılar ve Göçebeler* diye bir kitabı Türkçeye tercüme edildi. O kitap tercüme edildikten sonra ben R.Paul Lindner ile irtibat kurdum. Eseri tercüme edildiği için tebrik ettiğimi ama eserindeki hiçbir görüşe katılmadığımı söyledim, aramızda bir tartışma olabilir mi diye. O da bana: "Ben onu 1973'te yazmıştım. Şimdi ne yazdığımı da tam hatırlamıyorum." mealinde bir cevap yazdı. Cengiz Orhonlu'nun *Osmanlı İmparatorluğunda Aşiretlerin İskân Teşebbüsü* adlı eseri ile Lindner'in eseri aşağı yukarı aynı dönemlerde kaleme alınıyor. Paul Lindner diyor ki: Osmanlı Devleti göçebelere nefret ediyordu ve bunları ne pahasına olursa olsun yerleşik hayata geçirmeyi düşünüyordu. Bu amaçla, en basit örnekle, ağır vergiler koyuyordu. İki koyuna bir akçe olarak alınan vergi aşiretleri canından bezdiriyordu. Bundan kurtulmak isteyen aşiret de bir şekilde yerleşik hayata geçiyordu. Bu uygulamaların temel nedeni de Osmanlı Devleti'nin merkezleşmek arzusunda olmasıydı ve merkezleşmenin yolu da bütün tebaayı yerleşik hayata geçirmektir. Az önce merhum Orhonlu'dan alıntı yaparak Osmanlı Devleti'nin böyle bir politikası yok demiştik. Niye yok? Belgeleri incelerken devlet ile bunların arasındaki ilişkilere bakmak durumundasınız: Devlet ne zaman aşireti rahatsız ediyor ve aşiret ne zaman veya hangi durumda devleti rahatsız ediyor? Arşiv vesikalarında aşiretlerin vergi

tahsildarlarının kendilerinden fazla vergi aldığı şikâyetlerinin dışında, Lindner'in söylediğinin aksine, iki koyuna bir akçe vergi ödemek bize zor geliyor tarzı hiçbir şikâyetini bulamazsınız. Lindner'in iddiası burada boşa çıkıyor. Eğer bu vergi yani adet-i ağnam fazlaysa devlete şikâyet etmeleri, biz bunu ödemiyoruz demeleri ya da daha da ileri gidip ayaklanma çıkarmaları lazım. Hayır, böyle bir derd, böyle bir problem yok. Çünkü şikâyet makamı her zaman açıktır. Danışmentli Türkmenleri üzerine yaptığım çalışmada ben onu ortaya

koydum. Aşiretler devlete dilekçe yazıp: "Vergilerimiz bize ağır geliyor, ödeyemiyoruz, çünkü zaman içerisinde içimizde kimileri çok fakirleşti, kimileri de çok zenginleşti. Durumumuzu tahkik edip vergilerimizi arttırmayın" diyorlar. Burada dikkatinizi çekerim, bu müracaat adet-i ağnam vergisinin niteliği ile ilgili değildir; önceden tayin edilmiş olan verginin koyun sayılarında meydana gelen değişiklik yüzünden dengesizlik meydana getirmesinden kaynaklanıyor. Devlet de yeniden yazıcı gönderiyor, aşiretler yeniden tahrir edildiğinde hakikaten bazı ailelerin zaman içerisinde koyunlarını ellerinden çıkardıkları için o vergiyi ödeyemeyecek duruma geldikleri görülüyor. Bu durumda daha düşük vergiler konuyor. Çünkü Osmanlı Devleti'nin iktisadî mantığında bu var. Devlet açısından önemli olan şey vergiyi tahsil edebilmek, yani gelirden bir devamlılık sağlamaktır. Temel prensip devlet gelirlerinde devamlılık sağlamak ve ne şekilde olursa olsun onu almak. Dolayısıyla Osmanlı Devleti prensipte vergi gelirlerinde devamlılığı sağlayabilmek amacıyla iktisadî faaliyetin devamı için her türlü tedbirleri almak durumunda. Vergi tahrirlerinin bu kadar sık yenilenmesinin sebebi de bu. Bir tarafta vergiyi ödeyemiyoruz diye rahatsız olan, yani bundan sıkıntı duyan insanlar ve yeniden düzenlenme yapan devlet var; öbür tarafta "Hayır, bunları konar-

göçer hayattan yerleşik hayata geçirme çabası var” diye yorumlayan tarihçi var: Lindner’i kastediyorum. Lindner benim kanaatime göre bizim belgeleri tam olarak anlamıyor ya da bir bütün içinde çözümülemiyor. Kendisi Türkçe’yi biliyor. Ankara Tevfik Fikret Lisesi’nde üç yıl öğretmenlik yapmış, Türkiye’ye gelen barış gönüllülerinden biridir. Barış Gönüllüleri, Justin Mc Carthy’nin de içinde bulunduğu ekiptendir. Ama belgeyi ısrarla farklı anlamaya çalışıyor. Yani kafasında bir siyasî kurgusu var, onu belgeye yansıtmaya çalışıyor. Sonuç ne olmuştur? Onun oluşturmaya çalıştığı kanaat bizdeki tarihçileri de tesir altında bırakmıştır. Cengiz Orhonlu farklı bir şey söylüyor. Diyor ki, devletin aşiretleri iskânı için özel bir programı yoktu. Çünkü devletin bir amacı da iktisadî faaliyetin devamlılığıdır. İktisadî faaliyet devam ettiği sürece devlet iki tür kazanç elde ediyor: Birincisi; vergide -devlet gelirlerinde- devamlılık sağlıyor. İkincisi; toplumun ihtiyaçlarını temin hususunda sıkıntı çekmiyor. Devletin bir görevi de toplumun ihtiyaçlarını temin etmektir. Bizde kapitülasyonlar 300 yıl boyunca ısrarla niye var. O sayede dışarıdan yabancı mal geliyor ve toplumun bazı ihtiyaçları temin edilmiş oluyor, yani devletin mantığı açısından bakmamız lazım. O zaman Bozulus’un, Danişmentlinin, Yeni İl’in veya Karaca Koyunlu’nun iktisadî faaliyetlerinin de devlet tarafından garanti altına alınması lazım. Eğer bunu böyle düşünürsek, bütün konar-göçerlerin iktisadî faaliyetinin devlet nazarında garanti altında olduğunu görürüz. Nereden belli? Kanunnâmelerden. Her aşiretin, her konar-göçer grubun kanunnâmesi var. Aşiretlerin, vergiyi nasıl vereceği, hangi yaylaya, hangi kışlağa gideceği, hangi güzergâhtan geçeceği yazılıyor; iktisadî faaliyetin devamlılığı devlet tarafından koruma altına alınıyor. Bu arada devlet yerleşik hayata geçene de çok fazla karışmıyor. Ayrıca belirtiyim ki bunun da şartları var. Konar-göçer bir topluluk, iktisadî faaliyetini devam ettirdiği sırada vergiye tâbi tutulmuşsa, ben bu hayatı bırakıp, yerleşik hayata geçeceğim diyemez. Yani vergi dairesinin dışına çıkıp da başka bir vergi dairesinin içine kendiliğinden giremez. Bunun yolu şu: Gittiği yerde tahsildarların gözünden, dikkatinden kaçacak, taştan ev, çeşme, cami yapacak ve buradaki ikametinin üzerinden de on yıl geçmiş olacak. O zaman bu aşiret veya aile artık yerleşik hayata geçmiş kabul ediliyor. Aksi takdirde bütün bunlar olmadıysa devlet bunu vergi dairesinin dışına çıkmış olarak görüyor ve alıp, geri getirip aşiretinin içine katıyor. Kimse kendi keyfine göre iktisadî faaliyetini değiştiremiyor yani. Çünkü az önce söyledim, vergiyi ve iktisadî faaliyetin devamlılığını takip etmek devlet için önem-

li. 16. yüzyılın sonlarına doğru özellikle Ankara'da Kuyud-ı Kadîme Arşivi'nde bulunan tahrir defterlerinde ilginç örnekler var. 16. yüzyılın sonlarına doğru biliyorsunuz bütün Akdeniz havzasında çok ciddi bir nüfus artışından söz ediliyor. Ama bu artan nüfusun nerelere gittiği konusunda çok ciddi çalışmalar yapılmadı bugüne kadar ülkemizde. Nüfus arttı diyoruz da bunun ekonomiye nasıl bir yük getirdiğini ve bunların geçimlerini nereden temin ettiği konusunda çalışmalarımızı bir türlü tatmin edici düzeye getirmediğimiz. Ben kısaca Kayseri'de dolaşan konar-göçerler örneğine değinmek istiyorum. Kayseri örneğinde şu var. Konar-göçerler hızlı bir şekilde yerleşik hayata geçiyor. Bunun nedeni dar alanda yaylak, kışlak hayatı sürdürdüklerinden ziraî hayata biraz daha yakın durmalarıdır. Kayseri'nin iklimi de serttir. Kışın hayvanlar için ot, arpa, saman lazım. Bunu yerleşiklerden satın alıyorlar. Dar alanda ekip dikmeye de başlıyorlar ve nihayet bölgede yerleşik hayata geçiyorlar. Bir yandan da konar-göçerlik devam ediyor. Fazla nüfus yerleşik hayata geçiyor. Yozgat, Nevşehir, Aksaray, Ankara örneğinde de bunlar var. Defterlerde "bu mezra falan aşiret tarafından iskân olunup şimdi karye olmuştur" tarzında ifadelerle sıkça rastlanır. "Falan aşiret buraya gelip mütemekkin olup bu dahi karye olmuştur". Yani 17. yüzyılın hemen başlarında yeni köyler kuruluyor. Hem de çok sayıda yeni köy ortaya çıkıyor. Bu yönüyle artan nüfusun bir yandan hızlı bir şekilde yerleşik hayata geçtiğini söyleyebiliriz. Bunun yanında köyler de bölünüyor; mesela bir köy, bakıyorsunuz bölünmüş, yanında üç tane mezra'a aynı köyden gelenler tarafından yeniden yerleşime açılmış. Devlet bu tür kendiliğinden olan şeylere karışmıyor. Ama vergi dairesinin dışına çıkıyorsa orada müdahalesi var. Öte yandan konar-göçerleri yerleşik hayata geçmeleri konusunda çok da heveslendirmiyor. Bu çok ilginçtir. Buna dikkatinizi çekmek istiyorum. Bizde özellikle Osmanlı Devleti'ni, idareyi, devlet aygıtını merkeze alan çalışmalarda hep şöyle bir ifadeye rastlıyorsunuz: "Devlet merkezde, Türkmenler çevrede durur. Türkmenler hiçbir zaman devlete yaklaştırmazlar. Bunlar, Osmanlı toplumu içinde hep itilen kakılan kesimdir. Bu yüzden haklı olarak Celâlî İsyanlarını çıkarmışlardır." Böyle bir yaklaşımı kesinlikle kabul etmiyorum. Böyle bir şey yok. Merkezî yönetimin toplumun belli bir ünitesi üzerinde keyfî bir uygulaması, onları mümkün olduğunca dışarıda tutma çabası yok; keza, Türkmenlerin de merkeze yaklaşmak diye derdi yok. Damat İbrahim Paşa, Karavezir Silahtar Mehmet Paşa birer köylü çocuklarıydı; aristokrat ailelere mensup değillerdi. Devlet nazarında kişinin yetenekleri et-

nik kimliğinden daha önemlidir. Dolayısıyla tarihi yeniden inşa ederken ipin ucunu kaçırmadan, temkinli hareket etmemiz gerekiyor. Eğer Türkmenlerin merkezî yönetim ile problemleri varsa sorgulamayı etraflıca yapıp, bütün yönlerini tartışmamız gerekecektir. Bu cümleden olarak yeni tarih araştırmalarında şunu tartışmak lazımdır: Osmanlı hâkimiyetinde pek çok topluluk vardı. Neden itaat ediyorlardı? Ya da bunların itaat ettiklerini nereden çıkarırız? Türkmenler çerçevesinde örneklendirelim: 1515 yılında Turnadağ savaşı oldu. Dulkadir Türkmenleriyle savaşıldı. Biz bugün modern tarihçi olarak bir empati kurup da Turnadağ'da bir yıl önce savaştığımız coğrafyadan şöyle geçerken ne düşüneceğimizi aşağı yukarı kurgulayabiliriz. Dulkadir Türkmenleri ağır bir yenilgiye uğratıldı, beyleri öldürüldü. Dulkadir toprakları Osmanlı devletine bağlandı. 1516'ya geldik. Hepimiz aşiret reisleriyiz. Elbistan'dan çıktık yola, Turnadağ'ın -yani savaş yapılan sahanın- kenarından geçerek, Gâvur dağlarına veya Binboğa dağlarına yaylaya çıkıyoruz. Ne düşünüyoruz? Yani savaş meydanından geçiyoruz. Bir yıl öncesine ait bütün savaş hatıraları henüz canlılığını muhafaza ediyor. Ne düşünüyoruz? Bu sorulara içtenlikle vereceğiniz cevaplar ne olursa olsun sonuçlara bakmak lazım, aşiretlerin hayatları tıpkı savaş öncesinde olduğu gibi devam etmiştir. Burada bir noktanın altını çiziyim; bu insanların yeni yönetime alışmaları için ekonomik ve sosyal durumlarında yapılan iyileştirmeler bir yana, gerçekte devlet kendi işleyişini hiçbir zaman değiştirmiyor. Neden biliyor musunuz? Güç. Devlet o kadar güçlüdür ki, Türkmenlerin itaatsizlik edebileceği ihtimalini nazar-ı dikkate bile almaz. Peki bunların devlete itaat ettiklerini nereden çıkarıyoruz sorusunu da cevaplayalım: Kadılık kurumu bu noktada bizim hareket noktamızdır. Çünkü hukukî meselelerini Osmanlı kadısıyla, yani yeni tâbi olduğu devletin kadısıyla çözüyorlar. Dolayısıyla yeni tâbi olduğu devletin hukuk düzenini kabul ederek açıkça itaatini de belirtmiş oluyor. Elinde kanunnâmesi var; örneğin, benden fazla vergi alıyorlar, bu kanunnâmeye aykırı deyip, çıkarıyor ortaya. Beş yıl, on yıl geçmiş eski düzene dair hiçbir şey unutulmamış ama cebindeki kanunnâmeyi çıkarıp hakkını arayabiliyor. Buna elbette hukuk bilinci de diyebiliriz. Bu durum yeni hukuk düzeninin benimsediklerini, bu yönüyle onların devlete itaat ettiklerini, eski düzene ve idareye karşı herhangi bir beklenti veya geri dönüş yerine yeni düzene entegre olduklarını gösteriyor. Size daha ilginç bir örnek vereyim: Uzun Hasan'ın torunu Göde Ahmet Bey, II. Beyazıt'ın damadı ve bir süre Osmanlı sarayında kalıyor. Göde; şişman demek. Hakikaten şişman,

tombul biriymiş. Göde Ahmet Bey örneği bizim için ilginç bir örnek olacak. O, Osmanlı sarayında kaldığı süre içerisinde, büyük ihtimalle, Osmanlı devlet sistemini de anlamaya çalışmış. Ülkesinde taht kavgaları başlayınca hemen buna da el altından tahta geçmesi için fırsat doğduğu haberi geliyor. O da Osmanlılardan da aldığı destek sayesinde Akkoyunlu tahtını bir şekilde ele geçiriyor. Yapmaya çalıştığı ilk iş, aşiret reislerinin gücünü kırmak ve devleti Osmanlı düzeninde olduğu gibi merkezileştirmeye çalışmak. İlk denemesinde aşiretler isyan ediyor, sultanı öldürüyorlar. Yani Göde Ahmet Bey, ilk denemesinde aşiretlerin isyanı sonucu öldürülüyor. Bu hadise 1496'da meydana geliyor. Osmanlı'nın bölgeye hâkimiyeti ise 1514 Çaldıran, 1515 Turnadağ Savaşı. Göde Ahmet Bey'in ölümünün üzerinden 20 yıl geçtikten sonra, aynı Türkmenler, Osmanlıların kendine verdiği tımarlara razı, sesi soluğu çıkmıyor, itiraz etmiyor, hayatını devam ettiriyor. Yani merkezleşmeye itiraz edip sultanı öldürecek kadar ileri giden beyler, kendilerine lütfen tahsis edilen tımarlara razılar. İşin sırrı nerede? Güç ve örgütlenmede. Devletin kuralları tavizsiz işleten, kendisine müdahale ettirmeyen bir örgütlenmesi var. Öte yandan sanıldığı gibi konar-göçerlerin kendi arzularına göre ülke değiştirmesi, yani Osmanlı Devleti'ni beğenmeyip Safevî Devleti'ne gitmeleri de söz konusu değil. Bu konuda da o kadar ciddî yanlışlar var ki, başlı başına bir çalışma konusudur. Sorumuzu cevaplama-ya çalışalım. Devletin, kendi tebaasına yaklaşımında bir hareket noktası var: Devlet yönetim mekanizmasıdır, tebaanın bütün unsurları rahat durduğu, kanunlara riayet ettiği, işlevlerini devam ettirdiği müddetçe hiçbir sorun yok devletle. Problem itaatsizlikte başlıyor. Yani bunlar vergilerini vermezse, çevreye zarar verirlerse yani düzeni bozarlarsa bu bir itaatsizliktir. Bizim elimizdeki konar-göçer gruplar sürekli hareket halinde olan gruplar. Şöyle bir düşünelim: Bir aşiretin iki milyon koyunu var. İki milyon koyunun üç köyün arasından geçtiğini varsayalım. Oradaki bütün mahsule zarar verir. Ziraatçı reaya açısından meseleye bakınız, böyle bir durumda iktisadî hayatı biter. Bu açıdan, devletin yerleşik reayayı da koruma altına alması gayet doğal. Ama çalışmalarda taraf tutar gibi yerleşik/ziraatçı reaya zaviyesinden bakılırsa konar-göçerler tam bir problem olarak ortaya çıkar. Cengiz Orhonlu'nun ilk olarak üzerinde durduğu, bizim de geliştirmeye çalıştığımız hususun önemi burada ortaya çıkıyor. Merhum Orhonlu, konar-göçerlerin başıboş unsurlar olmadığına ısrarla dikkat çekmiştir. Buraya kadar yaptığımız konuşmada da bu hususun önemli bir tespit olduğunu vurgulamaya çalıştım.

Peki aşiretler ne zaman problem haline gelmiştir? 17. yüzyılın başlarından itibaren. Çünkü 17. yüzyılın şöyle bir özelliği var. Osmanlı devlet düzeninde cidden çok belirgin bir bozulma meydana geliyor. Savaşların uzun sürmesi, ordunun aslı gücünün cephelerde olması -İran savaşları bir tarafta, Avusturya savaşları bir tarafta- ve bu savaşların beklenenden çok fazla zaman alması Anadolu'da bir otorite boşluğu meydana getiriyor. Bu boşlukta aşiretler yavaş yavaş yer değiştirmeye başlıyor. Yani kendi dairelerinin dışına çıkıyor. Mesela Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da bulunan Bozulus ve Yeni İl gibi aşiretler hiç adetleri olmadığı halde Orta Anadolu'ya, burada da durmayarak Batı Anadolu'ya, en uca, İzmir'e Bergama'ya kadar ulaşıyorlar. Dönemin belgelerinde şunu görürsünüz: Bu zamana kadar bunlar burada gezmez ve dolaşmaz, burada yaylamaz iken şimdi buralara gelmeye başladılar ve köylülerin ekinlerini, bostanlarını hayvanlarına yedirip etrafa küllî zarar veriyorlar.

Ancak etrafa zarar veren bu gruplar istisnaî gruplardır. Bütün konar-göçerlere teşmil edilemez. Şöyle ki, eşkıyalığa veya zorbalığa meyilli olan aşiret mensuplarının ilk önce kendi mensubu buldukları aşiretlere zarar verdikleri tespit olunmaktadır. Bu, şimdi bu ifadeyi kullanabiliriz, başıboş gruplar etrafa zarar vermeye başlayınca devlet açısından problem olarak görülüyor. Merkezî yönetim bir yandan iktisadî faaliyetin devamını sağlamak, insanların iaşesini temin etmek, vergide devamlılığı sağlamak durumunda; diğer taraftan da tebaanın üniterlerinden biri diğerinin hayatını mahvediyor; bunu engellemek zorunda. O zaman devletin 17. yüzyıldan itibaren iskân siyaseti belirlemeye başlıyor. Devlet öncelikle problemlili aşiretleri her ne şekilde olursa olsun denetim altına alma ihtiyacı duyuyor. Ve ilk seçilen iskân mahalli de tabii ki Kuzey Suriye toprakları. Bu gün bize Suriye uzak bir ülke gibi geliyor. O zaman Osmanlı toprakları içinde bir yerd. Yani Sapanca ile Kuzey Suriye arasında Osmanlı açısından bir fark yok. Burası da Osmanlı toprağı, orası da Osmanlı toprağıdır. Kuzey Suriye'nin seçilmesinin sebebi, Cengiz Orhonlu'nun da kitabında açık bir şekilde belirttiğı üzere, Arap aşiretlerinin bölgede ciddi problemler çıkarmalarıdır. Devlet oraya Türkmenleri göndererek Arap aşiretlerinin bölgeye yaptığı taarruzlara karşı önlemler almaya, orada oluşan yeni güçleri bir şekilde dengelemeye çalışıyor. Çünkü iskân etmekle kalmıyor, hepsine birer görev veriyor. Şimdi tekrar hatırlatmakta fayda var: namusu dairesinde konar-göçerlik eden, vergisini tamam veren, etrafa zarar vermeyen aşiretler bu iskân

politikasının dışında tutulmuştur. Bu husus belgelerde açık bir şekilde görülebiliyor. Mesela görevliler, aşiretlere fazla vergi talebi ile baskı yapıyorlar, aşiretler direnince, sizi de iskâna göndeririz diyorlar. Bu konularla ilgili çok sayıda: "Biz vergimizi tamam verirken bizi iskâna göndermekle tehdit ediyorlar" diye şikâyetler var. Meselenin özü şu: Devletin, normal faaliyetleri devam eden gruplarla hiçbir zaman problemi olmamıştır. Neden? Çünkü şehirli neyse ziraatçı reaya, köylü neyse, konar-göçer de o. Üstelik bunlar birbirlerinin hayatlarını tamamlıyorlar.

Böylece ortaya çıkan birinci iskân faaliyeti -bizim hocamızın da kitabına konu olan, Rakka bölgesinde yapılan iskân faaliyeti- tam anlamıyla sonuçsuz kalıyor. Çünkü devletin takip ettiği amaç her ne kadar bölgede güçleri dengelemek ise de aşiretlerin iktisaden çökeceği, onların yerleşik hayata alışamayacağı ve bölgeyi sevmeyeceği gibi psikolojik ya da iktisadî amiller hiçbir zaman dikkate alınmamıştır. Tabiatıyla neticesiz kalıyor. Aşiretler hızlı bir şekilde bölgeyi boşaltıyorlar ve Anadolu'nun iç kesimlerine kaçıyorlar. Bu kaçış ikinci bir felakete neden oluyor. Çünkü peşlerinde de onları yeniden iskân bölgesine döndürmek isteyen devlet görevlileri var. Ayrıca Türkmenler iskân esnasında hayvanlarını, koyunlarını, kuzularını kaybettikleri için iktisaden tam bir yokluk içine sürüklenmişler. Eşkıyalık eğilimi de bu yüzden ortaya çıkıyor. Tabii bu kaçış Anadolu'da çok ciddi tahribatlara neden oluyor. Mesela Rakka bölgesinde kaçan bir aşiretin aynı hızla Bergama civarında veya Aydın civarında dolaştığını düşünün. Üstelik bunların hayvan otlatmak diye bir dertleri yok. Köyü basıyor, ekini, bostanı, mahsulü alıp gidiyor. Anadolu'nun iç bölgeleri bir anda kargaşalığa sürükleniyor. İşte bu düzensizlik 18. yüzyıl iskân siyasetini ortaya çıkarıyor. Bu sefer, her ne olursa olsun, problemlili aşiretleri buldukları yere iskân etmek fikri geliyor. Bergama'da mı yakalandı Bergama'ya, Aydın'da mı yakaladı, Aydın'a iskân ettiriyor; Rakka'ya götürmüyor. Elbette buraya 18. yüzyılın ortalarından itibaren normal iktisadî faaliyetini devam ettiren grupların buldukları bölgelere iskân edilmeleri durumunu da eklemek gerek. Bu durum Danişmentli aşiretlerinde görülüyor. Danişmentli Türkmenleri "*kendi hallerinde*" ve devlete çok da fazla rahatsızlık vermiyorlar iken, tamamen otlaklar bulmak amacıyla, özellikle Batı Anadolu'ya, Aydın, Isparta, Afyon, hatta yer yer Balıkesir'in güney kesimlerine doğru girmeye başlayınca, bunlar hakkında şikâyetler de başlıyor. Bunun da sebebini şöyle düşünüyorum. Bu bölgelerdeki köyler ve dolayısıyla yerleşme dokusu

biraz daha sık. Mesela Bozok bölgesi gibi dağınık yerleşmeler yok. Batı Anadolu'da ekilebilir alanlar fazla ve buna paralel olarak köylerin birbirine mesafesi de yakın. Türkmenler bunların arasına girince hemen çatışma doğuyor. Devlet de vakit kaybetmeksizin bunları yerleşik hayata geçiriyor. Fakat bu defa yine meselenin sosyo-ekonomik yönü ihmal ediliyor. Aşiretlerin yaylaya çıkmalarına izin verilmiyor. Tarım hayatına da yabancı oldukları için tam anlamıyla yoksulluğun içine düşüyorlar. Koyunlarını hiçbir yere götüremediklerinden ilk kışta bütün koyunları kırılıyor. Bir köyü çukurun içine yerleştiriyorlar. Öyle bir alan seçmişler ki güneş görmüyor. Köylünün tamamı hastalanıyor. Bu sefer kaldırıyorlar, daha açıkta güneş görebilecek bir başka mekân buluyorlar, oraya yerleştiriyorlar. Aşiretlerden, hiç olmazsa yaylaya çıkmamıza izin verilsin tarzında şikayetler var. Bu sefer her aileden birer kişiye izin veriyorlar koyunlarını yaylaya götürme konusunda. Çünkü güvenemiyorlar. İlk fırsatta bunların kaçacağını düşünüyor. Onlar da zaten ilk fırsatta kaçıyorlar. Böyle bir çekişme süreci yaşanıyor.

19. yy iskânının, özellikle Fırka-i Islahiye'nin yaptığı iskânın ise farklı bir karakteri var. Bu yüzyılda artık devlet biraz daha sıkıntıya düşmüş durumdadır. Yani kendi insanı ile bu defa siyaseten karşı karşıya kalma durumu söz konusu. Önceki iki yüzyılda iktisaden karşı karşıya idi. 19. yüzyılda siyaseten karşı karşıya. Çünkü Çukurova'da aşiretler ilginç bir dönemden geçiyorlar. Bölgede 1833-1840 arasındaki Mehmet Ali Paşa hakimiyeti döneminde aşiretlerin bir kısmı Mehmet Ali Paşa yani Mısır hakimiyetinde, bir bölümü ise Osmanlı hakimiyetinde kalıyor. Çok ilginçtir amca çocukları ayrılıyor mesela. Yani bir aile tam ikiye bölünüyor. Bir kısmı dağın öbür tarafında Mısır hakimiyetinde, bir kısmı da dağın bu tarafında, Osmanlı hakimiyetinde. Bu durum aşiretlere çok fazla serbest hareket etme imkanı tanıyor. Çünkü sınırda dolaştıkları için kimin başı derde girse öbür tarafa kaçıyor. 19. yüzyıldaki siyasî pozisyonuna da bağlı olarak aşiretler cesaretleniyor. Kozanoğlu'nun bir sözü var. Ahmet Cevdet Paşa *Maruzat*'ında yazar. "Emmimoğlu Çukurova'yı da bize çok görmesin canım" diyor. Emmim oğlu dediği Osmanlı padişahı. Bu cümledeki Türkmenlik şuuru ayrı bir şey tabii. Ama Kozanoğlu'nun sözü ciddiye alınmalıdır. Çünkü burada saltanat talebi var ve bu 19. yüzyıl iskân politikalarının da hareket noktası oluyor. Devlet ne pahasına olursa olsun bunları yerleşik hayata geçirmeye karar veriyor. Ahmet Cevdet Paşa'nın ifadesiyle "bugün onlar bizdendir, amenna,

bunda hilafımız yoktur. Ama yarın oraya ecnebi eli değerse korkarım artık o b6lgeleri de elimizde tutamayacağız.” Hakikaten İngilizler ilgileniyorlar: “Eğer siz bu aşiretleri zapturapt altında tutamayacaksanız size yardım edelim” diyorlar. Son iskân tam da böyle bir zamana denk geliyor. Şimdi ben konuyu toparlayıp, b6t6n bu anlattıklarımı bir iki c6mleyle 6zetlemek ve tekrar başa d6nmek istiyorum. Osmanlı Devleti’nin başlangıçta aşiretleri yerleşik hayata geçirmeye y6nelik 6zel bir politikası yoktur. Aşiretler yerleşiklere zarar vermedikleri, vergilerini namusluca 6dedikleri s6rece devlet onları hiçbir zaman rahatsız etmemiştir. Devlet ile aşiretlerin sanıldığı gibi çatışmaları da s6z konusu değildir. 6nk6 devletin konar-g6erlerden alıp veremediği bir husus s6z konusu olmadığı gibi, konar-g6erlerin veya açık ifade ile T6rkmenlerin de devlette g6rev almak gibi bir hevesleri hiçbir zaman olmamıştır.

Netice olarak, Paul Lindner’in çizmeye çalıştığı portre, başta Cengiz Orhonlu olmak 6zere, Yusuf Halaçoğlu, İlhan Şahin ve aşiretler konusunda çalışan başkalarının çalışmalarıyla 6nemini artık tamamen kaybetmiştir. Merhum Orhonlu’nun açtığı yol bize konar-g6erleri tanıma, Osmanlı sosyo-ekonomik yapısı içinde fonksiyonlarını 6ęrenme ve taşları yerli yerine oturtma imkânı tanımıştır. Konuşmamı soru ve cevaplara daha fazla imkân tanımak amacıyla, burada kesiyorum. Herkese teşekk6r ederim. Şimdi sorulara geçebiliriz.

Ben bir Şey arz etmek istiyorum. Konuşmanızdan genel edindiğim intiba bir aşiret politikasının, bir iskân politikasının olmadığına dair. Ben de biraz 18. y6zyıl ortalarında Rakka, Halep ve Çukurova iskân siyasetiyle ilgileniyorum. Orhonlu Hocanın ve Yusuf Bey’in kitaplarını okudum. Lindner’in kitabını okumadım. Orada da ciddi bir Şekilde iskân politikasından s6z ediliyor ki siz de konuşurken hep iskân politikası diye bahsediyorsunuz zaten. Yani hem politika yok hem bir iskân politikası. Bu bir tezat teşkil etmiyor mu? Benim g6rebildiğim kadarıyla 6zellikle Rakka’da bug6nk6 Kuzey Suriye, Aneze, Őamar kabilelerine karşı oraya, bug6nk6 anlamıyla, ciddi bir tampion b6lge oluşturulmaya çalışılıyor. 6zellikle Çukurova’da, bug6nk6 manada bataklık diyebileceğimiz, birçok yer kurutularak Reyhanlı, Yeni İl, Halep T6rkmenleri, Bozulus gibi birçok aşiret 6zellikle oralara yerleştirilmeye çalışılıyor ve bildiğim kadarı ile 1690’lı yıllarda çeşitli kanunnâmeler çıkıyor. Rakka, Halep valilerine yazılmış

onlarca, yüzlerce hüküm mühimme defterlerinde var. Kanun üzere, kanunnâme üzere gibi birçok ifade var. Ve oralara ısrarla o aşiretlerin yerleştirilmesi isteniyor. Hatta zorla yerleştirilmesi isteniyor ki, 18. yüzyılda bu tip şeylerden siz de bahsettiniz. Muhakkak onlar zarar veren aşiretler olabilir, problemlı aşiretler olabilir ki biz de onları o şekilde okuyoruz mühimmelerden. Ama benim edindiğim izlenim devletin bir politikası var gibi. Belki konar-göçerden rahatsız olmayabilir. Örneğin bahsettiğim Çukurova'ya yerleştirilen birçok aşiret oranın bataklık olmasından dolayı, sıtma ve benzeri hastalıklardan dolayı oradan kaçmak istiyor. Ciddi şikayetler oluyor. Buna tamamen politikasızlık denebilir mi?

Ben orada bu dediğinizi kastetmedim. Orada şunu kastettim. Osmanlı toplım yapısını incelerken şehirli ve köylüler üzerinde çok duruyoruz. Konar-göçerleri de iğreti topluluklar gibi ele alıyoruz. Hatta merhum Cengiz Bey, çalışmasının hemen başında güzel bir soruyla başlar: "Osmanlı hükümeti gibi merkezîyetçi idare tarzlı düzen ve reayasını daima inzibat altında bulundurmak amacında bulunan bir hükümetin daimi bir yaylak, kışlak hareketine tâbi bir topluluğun yerleşik halka nazaran başıboş diyebileceğimiz hayat yaşamalarına neden müsaade ettiği sorusu akla gelmektedir". Yani aslında tezinde hareket noktası bu sorudur. Ama Cengiz Bey çalışması ilerledikçe bunlar başıboşu demiyor. Zaten metnin sonunda ve kitap boyunca da bunların başıboş olmadığını anlatıyor. Böylece mevcut kanaate itiraz eden bir sonuca varıyor. Ben de meseleye şuradan hareketle başladım. Bir kere bunlar başıboş değil, devletle alıp veremediği olmayan topluluklar değil. Reayanın üçüncü bir sacayağını oluşturuyor ve vergilerini nakden ödedikleri ve çok ciddi bir ekonomik kaynak oluşturdukları için de belki en değerli grup bunlar. İkincisi, bunlar iktisadî faaliyetin üçüncü bir ayağını oluşturuyorlar. Hayvancılıkla uğraşıyorlar. Hanelerin deri, yün ve sair ihtiyaçlarından tutun da ordunun seferde tereyağı ihtiyacına varıncaya kadar bunlar karşılıyor. Böyle olduğu sürece devletin bunları bir yerde iskân etme gibi, bir yerde bunları denge unsuru kullanma gibi bir politikası yok. Politika ne zaman başlıyor? 1600'lerden itibaren. Yani Doğu ve Güneydoğu Anadolu'daki Halep, Bozulus ve Yeni İl Türkmenleri batıya kayıyor. Mesela bir hüküm diyor ki; bunlar ne pahasına olursa olsun, Orta Anadolu'yu kastederek, Kızılırmak'tan bu tarafa geçirilmesin. Ama devlet bunlarla baş edemiyor. Çünkü düzen bozulmuş artık. Orta Anadolu'ya

geliyorlar. Orta Anadolu'ya gelmekle de kalmayıp iskân dokusu daha sık olan batı bölgelere giriyorlar. Ve üç köyün, beş köyün arasına girince o köyün hayatını mahvediyorlar. Bunları buradan alıp bir yere göndermek devletin politikası. Niye? Çünkü yerleşimin de hayatını korumak mecburiyetinde. Bütün bunlar bir araya geldiği zaman bir politika belirmeye başlıyor. Ama bu politikada namus dairesinde vergi veren aşiret buna dahil değil. İskâna tâbi değil bunlar. Bu konuda çok şikâyetler olduğundan, her ne şekilde olursa olsun vergisini tamam verenlerin iskânla tehdit edilmemesi yolunda çok fazla tembihler var. Ama öbür tarafta ciddi problemliler var. Onları alıyor, sizin de belirttiğiniz, benim de az evvel söylediğim gibi Rakka'ya Arap aşiretlerine denge unsuru olması için gönderiyor. Orhonlu'nun kitabında da var giden aşiretler. Yeni İl'den, Dulkadir'den, Bozulus'tan, Halep Türkmenlerinden, Danişmentli'den gruplar bölgeye gönderiliyor. Ama bunlar hiçbir zaman tüm Dulkadirlilerin ya da tüm Bozulusların bu iskâna tâbi tutulduğu anlamına gelmiyor. Dolayısıyla ben ayırarak söylemeye gayret ettim esasında. Yani Rakka iskânından ve sonraki dönemlerdeki iskânlardan bahsederken namus dairesinde vergisini veren ve hayvancılık yapanla devletin işinin olmadığını, diğerleriyle problemi olduğunu söylemeye çalıştım.

Fakat şöyle şeyler de var. Mesela bazı köylerden on haneden bir hane alınması, çeşitli meslek erbaplarından birer ikişer alınıp yeni iskân sahalarına yerleştirilmesi

Rumeli'yi kastederek söylüyorsunuz, değil mi?

Evet. Rumeli ama mesela Rakka civarında da var bu tip şeyler. Rumeli'de tabii daha çok olmuş. Ama oralarda da benim gözüme çarpan çok ciddi o tip şeyler var. Yani belirli bir devletin su yüzüne çıkmış, özellikle tabii 18. yüzyılda bana göre çok sistemli bir iskân politikası var. Aslında Türkler hala günümüzde bile göçebelikten kurtulamamıştır. Benim çok hoşuma giden bir şey. Evde bile odalarımızı yazlık kışlık salon misafir odası gibi parçalıyoruz. Ama ben herhalde biraz daha sizin bakış açınızla tekrar okumak isterim. Çünkü ben de ciddi bir şeyler yapmak istiyorum o iskânlarla ilgili. Devletin şüphesiz kendi halinde duranı yerleştirme siyaseti gibi bir şey olmayabilir ama özellikle konar-göçerlerle ilgili sanki 18. yüzyılda ciddi bir gayreti var.

Orada mesela Yusuf Halaçoğlu Bey'in de çalışmasını dikkate aldığımız zaman şunu göreceğinizi düşünüyorum. Problemliler aşiretler hangileriyse devlet onlarla uğraşıyor. Keskin'deki Küçüklü aşireti problemli, Aksaray'daki Küçüklü aşireti problemli değil. Keskin'dekini iskâna gönderiyor, Aksaray'dakine dokunmuyor. Aksaray'dakini tehdit ettikleri zaman o da gidip Şikayet ediyor, beni iskânla tehdit ediyorlar diye. Ben temelde şunun üzerinde durmaya çalışıyorum. Bunlar problem ıkaramadıkları sürece devletin bunlara yönelik, bunları ne bahasına olursa olsun yerleştireyim diye, Paul Lindner'in ne sürdüğü bir bakış tarzıdır, bir politikası yok. Ama kendiliğinden meskun olana da ses de çıkarıyor yani.

Ama bazen boşalan ziraat alanları, derbentler, menziller oluyor

Derbentlere aileleri gönderiyor. Veya bazı bölgelerde yerleşik hayata geçiş var ise onların hayatını yeniden tanzim ediyor. Ben Kayseri örneğini vermiştim. Kayseri'de yörükler yerleşik hayata geçiyor. Yörüklerin vergileri tımar sahiplerine gidiyor. Bunlar yerleşik hayata geçince vergi sistemleri değişiyor ve tımar sahipleri gelir kaybına uğruyor. Devlet bunları yeniden tımar sahiplerine iade etmek için yerinden kaldırmıyor. Vergisini yeniden düzenliyor hak sahiplerine veriyor. Ama devlet burada yerleşik hayata teşvik için herhangi bir tedbir almış değil, onu söylemek istiyorum. Bu kendiliğinden geçişlerde herhangi bir tedbir yok. Hatta bazen yanılđılar var. Sarılı diye aşiret var, Nusaybin'e yerleşiyor. Bunlar konar-gcer olduğu için konar-gcer vergilerini vermek istiyorlar. Ama yerleşik hayata geçtikleri için bu sefer yeniden vergilendirilmeleri gerekecek. Bu ikinci vergi dalgası gelince aşiretler itiraz ediyorlar. Biz tarlalarımızı bırakırız ve akrabalarımızın yanına gideriz diye bir yerde devleti fazla vergi karşısında tehdit ediyorlar. O zaman bunların statüsü değiştiriliyor. Orada şu var. Sizin dediğiniz nokta. Bu bölgenin şenlenmesi bunlar sayesinde olduğu için vergilerin yeniden düzenlenmesi. Yani bir bölgeye bir şenlik geliyorsa bütünüyle de kaldırmıyor. Yani her yönüyle müdahale etmiyor. Ama müdahale ettiği de var. Kannonme'ye göre bir aşiret bir bölgeye gittiği zaman yerleşik sayılabilmesi için on yıl geçmiş olması lazım. Yani gitti, bir köye yerleşti, on yıl geçecek, taş ev yapacak, eşme, cami yapacak. Bunlar gerçekleşirse tekrar aşiretin içine iade etmiyor. Ama Bozulus'tan bir aşiret, İzzettin'in aşireti Edirne'ye gidiyor, Boğazdan da geçmişler. 80 yıl bölgede kalıyor-

lar, vergilerini de veriyorlar Bozulus voyvodası onları kaldırıyor, geri İç Anadolu'ya getiriyor. Bu örnekler de var. Bunları karşılaştırdığımız zaman benim ısrarla vurguladığım: belirli bir iskân politikası yoktur, bunlar 18. yüzyılda gelişmeye başlamıştır, 19. yüzyılda artık iş siyaset boyutuna gelmiştir tespitine ulaşıyoruz.

Mesut Bey klasik bir şeyi dillendirdi. Tufan Bey'in çalışmalarında bunu ben önemsiyorum. Çünkü Cengiz Orhonlu'dan sonra konar-göçerlik konusunda ikinci çığır açmıştır. Burada genel bir kanaat vardır. Hepimiz birkaç yıl öncesine kadar, Osmanlıların başından sonuna kadar konar-göçerleri yerleştirmeye uğraştığını düşünüyorduk. Ancak Tufan Bey'in çalışmaları Danişmentli Türkmenlerinde olsun, Bozulus'ta olsun, diğer makalelerinde olsun şunu ortaya çıkardı. Devletin aşiretleri yerleşik hayata geçirmek gibi bir derdi yok. Onları iktisadi sisteminin sacayağının üçüncü noktası görüyor. Ve onları Osmanlı sisteminde olmazsa olmaz olarak görüyor. Yani aşiret lazımı Osmanlı'ya. Koyun için lazım, et için lazım. Bu lazım. İktisadi hayatın parçası. O yüzden bunları yerleşik hayata geçirme gibi bir derdi olmuyor. Ancak ne yapıyor? Zaman zaman işte Kıbrıs'a sürgün gerekiyor, sürgün olarak götürüyor. Rahmetli Cengiz Bey 17. yüzyıl sonunu konu edinen ilk önemli çalışmasında bundan bahseder. Son derece önemlidir. Hiç kimsenin bu işleri düşünmediği bir zamanda yapmıştır. II. Viyana bozgunu yıllarında bütün düzen altüst olmuş. 1687-91 yılları arasında Fazıl Mustafa Paşa, aşiretleri yerleşik hayata geçiriyor ama bu lokal oluyor. Öyle bir sistematik yok. Çünkü 19. yüzyıl sonlarına kadar aşiretlerin varlığını görüyoruz. Burada maalesef eksik kalan nokta şudur: 19. yüzyılda Osmanlı'nın aşiretleriyle ilgili bir doktora çalışması yapılmadı. Birkaç kişiye teklif de ettik. Gözleri de korktu. Çünkü Cengiz Bey, ardından Yusuf Bey'in çalışmaları 17. yüzyılın sonu ve 18. yüzyılı tamamlıyor. Bu açıdan ben Tufan Bey'in çalışmasını son derece önemli görüyorum. Devletin aşiretleri yerleştirme gibi bir derdi yok. Zaman ve ihtiyaca göre ve mekana göre bunu yapıyor. Yani sizin söylediğiniz örnekleri, mühimme defterlerini biliyoruz. Hatta Rakka iskânıyla ilgili bir doktora tezi de yapıldı. Yani buralardaki lokal çalışmalar; yani bütün imparatorluğu aynı anda yerleştirmeye çalışmıyor. Ve daha ziyade aşiretlerin yerleşik hayata geçmesi kendiliğinden oluyor. Ne yapıyor aşiret? Yaylak, kış-

lak derken kışlak mahalleri mezra haline dönüşüyor, sonra orası köy bazen kasaba haline dönüşüyor. Ve böyle yerleşim daha çok. Kayseri’de, Tokat’ta. Yani böyle lokal aşiretleri ben de takip ettim. Aşiret uzun yollar kat ederken belli bir yere belli bir dönemde yerleşmiş durumda.. Tufan Bey’in getirdiği şey özellikle bu açıdan değişikliktir. Cengiz Bey’den sonra da en iyi aşiret çalışan birisi olarak görüyorum kendisini. Ben kendisine teşekkür ediyorum.

Ben de teşekkür ediyorum. Benimle ilgili görüşünüzü biraz fazla abarttınız yalnız.

Ben de önemseydiğim için yeniden okumak istiyorum. Ben Erhan Afyoncu Bey kadar da çalışmalarınıza vakıf olmadığım için hakikaten yeni bir şeyler bulayım, öğreneyim diye o bakış açısıyla tekrar bakmak istiyorum.

17. ve 18. yüzyıllarda olan biraz politika haline gelmeye çalışan iskânın ayrıntıları hakkında bir şey söyleyebiliyor muyuz? Karar süreci nasıl işliyor? Mesela o yanlış kararları alan insanların hatası nerede? Süreç hakkında bir bilgimiz var mı? Nereye yerleştirileceğine nasıl karar veriliyor?

İskan mahalli olarak Rakka bölgesinin seçilmesinin sebebinin bölgedeki aşiret dengelerinin bozulması olduğunu söylemişim. Özellikle Arap aşiretlerinin Rakka ve Suriye’de biraz daha baskın hale gelmeleri, oradaki mesela en basit haliyle hac güzergahını tehdit etmeye başlamaları. Ben konuşmam sırasında şöyle bir ifadede bulundum. Osmanlı için Sapanca ile Rakka arasında çok büyük bir fark yok idi. Nerede problem varsa devlet oraya bakar. Çünkü “el, sırtta kaşyacağı yeri bilir.” Devletin orada arızası var, devlet oraya eğiliyor. Ama 18. yüzyılda bu sefer bulunduğu yerde iskân etme politikası geliyor. Çünkü Rakka politikası iflas eden bir politika. Orada hiç kimseyi hiçbir şekilde tutamıyor. Tutamadığı gibi, kaçan Anadolu’nun iç kesimlerinde ikinci bir felakete neden oluyor. Yani bu sefer koyunlarıyla köyleri tahrip etmek yerine bizzat kendisi tahrip ediyor. Bu sefer onu nerede bulursa orada tutacak. Yalnız burada bir şey dikkatinizi çekmek istiyorum. Bütün bir aşiret grubundan söz etmiyoruz. Küçük aşiretinin eşkıyalığı veya Recepli Avşarı’nın eşkıyalığı diye bahsettiğimiz zaman bunlar ortalama 30-60 kişilik gruplar. Mesela Küçük aşireti Anadolu’yu mahvediyor. Gittikleri her yerde perişanlık bırakıyorlar. Hepsini kaç kişi biliyor musunuz: 43 kişi. Cidden, ben de çok şaşırmıştım. Bunların sa-

yıları, dökümleriyle ilgili bir belge buldum: 43 kişi. Bunların bir kısmı da kadın, çocuk. Ama mahvediyorlar geçtikleri yeri. Buna bakarak bütün aşiretler bir anda bulunduğu yere yerleştiriliyor anlayışı da çıkmıyor ortaya. İsimden hareket ettiğimiz için bir genelleme var gibi görünüyor. Oysa, Recepli aşiretinin bir bölümü kendi halinde olup herhangi bir problem yok. Avşarların bir kısmı Çukurova'da. Onlarda hiç problem yok. Kuzu Güdenli Aşireti Çukurova'da hiçbir problem yok; ama oradan 30-40 tane adam, Avşar'dan 30-40 tane adam bütün Bozok, Sivas, Kayseri, Kırşehir, Adana, Çukurova o bölgeyi perişan ediyorlar. Başları sıkıştığı zaman da aşiretin içine kaçıyorlar, tanınmaz hale geliyorlar. Bizim çalışmalarımızda bizi yanıltan mesele şu: Devlet bunları tanımlarken aşiretin adıyla anıyor. Avşar eşkiyası, Küçüklü eşkiyası, Boynu İnceli eşkiyası veya Bozulus eşkiyası diyor. Bütün Bozuluslar bütün Danişmentliler eşkiya ve bütün hepsi bir anda iskân edildi sanıyoruz. Sizin sorunuzun cevabı olarak da şunu söyleyeyim. Bu ikinci politikanın yani 18. yüzyılda bulunduğu yere iskân etme politikasının sebebi de başka türlü bunları takip edememesidir. Çünkü bunları bir yerden bir yere götürmek, nakletmek de çok zor. Hareket halinde olan gruplar. Ve kaybedecekler hiçbir şeyi yok bunların. O zaman bulunduğu yere iskân ediyor. Bu arada az önce hocamız hatırlattı. Derbentlere göndermek ve bunlara bir başka sorumluluk yükleyerek iskâna tâbi tutmak; o da ayrı bir meskûn hâle getirme tarzı.

İskân ederek tehdit etme. İskân, sürgünle benzer bir şey mi oluyor? İskân etmek derken vergi yükümlülüklerinin değişmesini mi anlamak lazım? Nasıl bir tehdit oluyor?

İskân, iktisadî tehdittir. Hilafsız bu böyle. Niye? Hayvancılıkla uğraşan bir topluluğu siz yerleşik hayata geçiriyorsunuz, ziraatle uğraş diyorsunuz. O hayvancılıktan başka bir şey bilmez. Ya da şöyle söyleyelim. Ömrü boyunca iktisadî faaliyet olarak hayvancılığı tanıyor. Anadolu'nun münbit toprakları üzerinde geziyorlar, gerçekten çok verimli topraklarda geziyorlar, ama tarla ekmiyorlar mesela. Bu bir iktisadî tercihtir. Siz bunlara iktisadî tercihini değiştir diye baskı yapıyorsunuz. Koyunla beraber yaylaya çıkmayacaksın diyorsunuz. Aşiretlerin hiç olmazsa yaylaya çıkma konusunda ciddî talepleri ve şikâyetleri var. Ama yaylaya çıktığı anda devletin kontrolünden çıkacağından korku var. Bir daha köyüne dönmezse aynı problemler gene yaşanacak. Yine aşiretler kovalanacak. Bu yüzden koyunlarıyla beraber yaylaya çıkmasına izin

verilmiyor başlangıçta. Bu, aşiretler üzerinde felakete sebep olunca, o zaman her aşiretten bir kişi çoban olarak yaylaya çıkabilir diyorlar. Böyle bir felakette karşı karşıya kalınıyor. Onun için devlet bunları ne pahasına olursa olsun, sorunuzun cevabı babında söylüyorum, politika olarak bir üçüncü felakete karşılaşmamak için tuttuğu yerde iskân etmeye çalışıyor. Mesela boş köylere yerleştiriyor, bir köyün yarısına yerleştiriyor. Dolayısıyla ziraatçı reaya ile birlikte ziraat etmesini de temin etmeye çalışıyor. Bunlara vergi muafiyeti getiriyor. Ama karşılığında bölgede güvenliği temin etme gibi bir görev veriyor. Yani Osmanlı devletinde anladığım kadarıyla bedava hiçbir iş yok. Oturacaksın ve yerleşik hayata geçtin diye vergi vermeyeceksin. Böyle bir şey yok. Bunun karşılığında muhakkak bir görev veriyor. Derbentçi yapıyor geçici olarak. Köprü'nün kenarına kuruyor köyü. Köprücü yapıyor veya su yolcu yapıyor. Bunun karşılığında onlara muafiyet getirmeye çalışıyor. Ama ben gene şu kanaatteyim ki bu bütün Anadolu'ya ve bütün göçebelere teşmil edilecek bir şey değil, bu geçici tedbirler. Çünkü 18. yüzyılda, 19. yüzyıl ortalarında bile hâlâ aşiretler yaylaya çıkmak için dilekçeler veriyorlar. Düşünebiliyor musunuz?

Aşiretler derken Osmanlı nüfusunun yüzde kaç üzerinde konuşuyoruz? İkincisi Osmanlı malum Selçuklu, Abbasi, daha sonra hilafet alarak bir takım devletleri temizleyerek ya da bir takım devletlerin yerine kimileriyle savaşarak kurulmuş bir devlet. Dolayısıyla karşısında rakip devletler var. 19. yüzyılda İngilizler yardım edelim dediği zaman devlet bir politika belirliyor. Ondan öncesinde bir İran problemi yok mu? Araplar üzerinde bir problem yok mu? Dolayısıyla bu iskân politikasının devletler açısından siyasi bir boyutu yok mu? Genelde iktisadi bir şeyle konuyu izah etmeye çalıştık. Böyle anladım en azından. Bu olayların siyasi ve idari bir alt yapısı yok mu? Bir diğeri Moğol istilasında büyük akınlar oldu denildi. Yani aşiretlerin geliş dönemi. Bu dönemde Osmanlı'da malum düşünce hareketleri de oluyor. Daha sonra Rafizi, İran, Osmanlı kavgasının alt yapısı bunlar. Bu aşiretlerin iskân edilmesinde bu düşünce ve inancın bir etkisi yok mu? Bir diğeri malum yerleşik hayata geçmeden devlet olunmuyor. Seyyar kişinin devleti olmaz. Osmanlı devşirme politikasına başlar-ken bir manada kendi içindeki aşiret nüfusu problemine de bir çözüm getiriyor icabında. Göçebeliği teşvik etmesinin altında rakipleri-

ne karşı bir devletleşme politikasını engellemesi, yasallaşma sürecini engelleme mantığı gibi bir takım başka sebepler yok mu?

Ben bütün sorularınızın cevabı olarak "yok" diyeyim. Güzel bir şey oldu. "Yok mu? Yok mu?" kısmının büyük bir bölümü sanırım yok. Tahatta göstermeye çalıştığım noktalar konar-göçerlerin yoğun olarak buldukları yerler.

İzninizle bir şey dikkatimi çekiyor. Siz orada bir çizgi çizdiniz. Cumhuriyet Türkiye'sinde de bu çizgi baki şu anda. Ankara'nın o tarafında farklı bir dünya var, bu tarafında farklı bir dünya var. Yani o eski gelenek sanki devam ediyor gibi

Benim öyle bir niyetim yoktu. Ben Türkmenlerin yoğun olduğu alanları kareler içine almaya çalıştım. Dikkat ederseniz mesela Karadeniz bölgesi Türkmenlerin, Türkmenlerden kastım konar-göçerler, konar-göçerlerin yoğun olarak bulunduğu alanlar değil. Burada yarı konar-göçer gruplar var ama sayıları bir sancak dâhilinde % 1, % 2 düzeyinde belki. Ama Batı Anadolu'da Aydın bölgesini alıp Bursa'ya doğru veya yukarı doğru çıkınca biraz daha seyrekleşiyor. Güney kesimlerde İçel'i alıyoruz. Antalya'ya doğru kaydığımız zaman biraz daha seyrekleşiyor. Ama asıl Çukurova'da ve Orta Anadolu Dulkadir coğrafyasına geldiğimiz zaman bunların genel yerleşik nüfusa oranı % 40'ları buluyor.

Moğol dönemindeki göçler daha çok bu bahsettiğimiz bölgeye doğru mu? Yani biraz da bu aşiretlerin kimlikleri, kökenleri, ideolojileri itibarıyla sormak istedim.

İdeolojisi yok. Kimlikleri de Türkmen. Bunu hiç tartışacak durumda değiliz. Tartışmaya gerek de yok. Türk diye tanımlıyoruz şimdi ama geçmişte de Türkmen diye tanımlıyor idik. O bölgede nüfus olarak yoğunlar. Zaten tartıştığımız da o bölgenin Türkmenleri. Onlar Orta Anadolu'ya, Batı Anadolu'ya geliyorlar, onlar iskâna tâbi tutuluyorlar. Türkmenlerin ideolojisi derken tahmin ediyorum siz dinî anlamda bir ideolojiyi kastediyorsunuz.

Dinî düşünce ya da Osmanlı açısından problem teşkil eden inançlar var.

Genelde isyancılar hükümdar olmayı hiçbir zaman düşünmezler. Zaten mevcut hükümdarla değil de mevcut yönetimle problemleri vardır. Bunların iktidara gelme gibi bir anlayışları falan yoktur. Dinî konu

bugünkü sohbetin dışında bir konu olduğu için ben o meselelere girmedim. Ama devletin, Alevileri veya o dönemdeki tabirle Kızılbaşları yerleşik hayata geçireyim de onları zapturapt altına alayım şeklinde bir politikası yoktu. Çünkü devletin böyle bir derdi yok esasında. Bu yönüyle bakarsanız Anadolu'da Kızılbaş varmış, bunlar İran'a gidermiş, kışkırtılmış... Öyle bir derdi yok Osmanlı'nın. Sınırı kapatıyor, yolu kapatıyor, bitiriyor.

Osmanlı medrese kuruluşu var ve de şeyhülislamlik müessesesinin kuruluş mantığı ve felsefesi diye bir şey var. Yani o bölgede özellikle Şii düşünceye karşı devletin kurumsal bazda aldığı tedbirlerden söz ediliyor. Dolayısıyla devletin böyle bir probleminin olduğu gözüküyor. Yani o bölgede İran girişimine karşı bir set oluşturmaya gerekiyor. O bakımdan, kurumlar açısından ne söyleyebiliriz?

Onu bir makalede okumuş idim. Devletin Şi'a'ya karşı tedbir olarak bazı cemaatleri, tarikatları desteklediği yolunda. Ama işin doğrusu, ne o makale beni tatmin etti -şu anda Kızılbaşlar üzerine çalışma yapıyorum- ne de ben o sonuçlara vardım. Belki daha çalışmanın başındayım. % 20, 30 düzeyindeyim. Şimdilik o kanaati taşıyorum. İleride belki fikrim değişebilir.

Türkmen aşiretleri dışındaki Arap aşiretlerinden daha sonraki dönemlerde problem çıkaranlar olduğundan bahsediyoruz. Bunların iskânı, sürgün edilişleri hakkında neler biliyoruz?

Ben o konuyu doğrusu bilmiyorum. Arap coğrafyasıyla çok fazla ilgilenmedim. Ama onları da Orta Anadolu'da iskân etmediklerini biliyoruz. Herkesi kendi bölgesinde muhafaza etmeye çalışıyor. Devlet bilecek veya bilmeyerek Orta Anadolu'yu epey koruyor yani. Farklı unsurları pek sokmuyor.

Hepinize çok teşekkür ediyoruz. Hocamıza ayrıca teşekkür ediyoruz. Ben teşekkür ediyorum.

Osmanlı'da İskân ve Nüfus Politikaları

Suraiya FAROQHİ*

Hoşgeldiniz arkadaşlar. Bugün Osmanlı'da nüfus ve iskân politikaları konulu toplantıların dördüncüsü gerçekleştireceğiz. Bugünkü konuşmacımız Suraiya Faroqhi Hocamız. Kendisine davetimizi kabul edip buraya geldiği için teşekkür ediyor ve sözü hocamıza bırakıyoruz. Buyurun hocam.

Sağ olun. İlk önce sizden özür dilemem gerekir. Zira bu davet birkaç gün önce geldi. Ve aslında şu anda ben iskân politikası üzerinde çalışmakta değilim. Onun için ben bir yerde biraz acele ettim. Notlarımı topladım, bunun üzerinde biraz düşündüm. Bu nedenle dediğim gibi bu böyle uzun boylu olarak hazırlanan bir konuşma olmayacaktır. Bunun için affınıza sığınıyorum. Bir de biz burada Tanzimat öncesi dönem üzerinde konuşacağız. Çünkü daha sonraki dönem, sadece literatürden bildiğim bir konudur. Bunun uzmanları var ve konuyu herhalde benden çok daha iyi anlatabilecekler.

Biliyorsunuz bu konu üzerinde yapılmış epey çalışma vardır. Ve bir yerde bunları 40'lı yıllarda benim hocam Ömer Lütfi Barkan başlatmıştır. Herhalde hepiniz bu makaleleri biliyorsunuz. Bunlardan bir tanesi *Kolonizatör Dervişler* başlığıyla *Vakıflar Dergisi* nde yayımlanmıştır. Bir diğeri 50'li yıllarda *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası* nda çıkmıştır. Bunlar öylesine tanınmış çalışmalardır ki, bizim gençliğimiz-

Suraiya Faroqhi

* Prof. Dr., İstanbul Bilgi Üniversitesi, Tarih Bölümü.

KOLONİZATÖR TÜRK DERVİŞLERİ

Prof. Dr. Ömer Lütfi Barkan

de bunu Mısır'daki sağır sultan bile işitmiştir deniyordu. Bu nedenle artık bunların sözünü edemeyiz. Öte yandan belki bu çalışmaların arka planını irdelemekte biraz yarar vardır. Biliyorsunuz aslında orada bir çeşit şema var. Osmanlılar yeni bir eyalet fethetmiş veya başka türlü kazanmış oluyorlar. Ondan sonra oradaki hakimiyeti pekiştirmek için başka bölgelerden insan getirmeye çalışıyorlar. Ömer Lütfi Barkan'ın makalelerini okuduğumuzda ilk olarak aklımıza gelen şey işte bu oluyor. Ve biliyorsunuz bu meseleyle yüzeysel olarak bakanlar Türkleştirme ve İslâmlaştırma politikası demişler. O kadar da basit değil. Çünkü İstanbul'a Müslüman olmayanlar da getirilmiştir. Anlaşılan orada önemli olan faal nüfus. Hatta sadece fakirler gelmesin, sermaye sahibi, iş sahibi gelsin, atölye açsın. Yani

ortada karmaşık bir durum vardır. Bir de ikinci bir blok var. Ve bu da epey eskiye inen bir çalışma olan Cengiz Orhonlu'nun *Aşiretleri İskan Teşebbüsü* adlı kitaptır. Biliyorsunuz bu halen piyasada vardır. Ama esas olarak sanırım 1963 yılında çıkmıştır. Orada aşiretlere, konar-göçerlere çok sıcak gözle bakmamıştır. Üstelik bu grupların politik iktidardan pay almaları her zaman önlenmeye çalışılmıştır. Bunu niçin söylüyorum. Çünkü Safeviler'de durum, hiç değilse Şah Abbas dönemine kadar, değişiktir. Şah Abbas döneminde Şah İsmail'i desteklemiş olan aşiretler politik olarak dışlanmışlardır ama bir yüzyıl boyunca bunlar iktidarın merkezinde kalmışlardır. Halbuki Osmanlılarda biz böyle bir şeyi hiç görmüyoruz. Tam tersine bu konar-göçerlerin, bunu Tayyip Gökbilgin'in çalışmalarından biliyoruz, ya orduda bir takım hizmetler vermeleri genellikle Rumeli'dekiler söz konusu olduğunda ya da uzakta oturup, koyun yetiştirmeleri, İstanbul halkı etlerini kasaptan alıp yesin diye koyunlarını İstanbul'a ulaştırmaları öngörülmüştür. Ama politik iktidarda, mahalli ölçeği şimdi konuşmuyoruz, merkezî politikada yer almaları, rol oynamaları istenmemektedir. Ve bunu da Cengiz Orhonlu'nun çalışmasından benim kadar biliyorsunuz. İstenen şey bunla-

rın bir an evvel yerleşmeleri. Bunlar dediğim gibi çok bilinen şeyler. İskân politikası dediğimizde bir de negatif bir takım şeyler var. Yani insanları filan yere getirmek anlamında veya filan yere yerleştirmek anlamında değil, belirli insanları filan yerden uzak tutmak gibi bir politika da söz konusu olabilir. Ve yine bunu epey eskiden beri bilmekteyiz. Zira benim de hocam olan Münir Aktepe 50'li yıllarda bununla ilgili çok önemli olan dokümanları bulup yayınlamıştır. Yani 18. yüzyılda İstanbul'a insan gelmesin diye ciddi önlemler alınmıştır. Yollarda kontroller meydana getirilmiştir. Hatta iş sahibi olanlar kalabalık grup halinde gelmesinler, tek tek gelsinler diye bir takım bürokratik önlemler söz konusu olmuştur. Demek ki bizim konuşmamızın da nüvesini oluşturacak olan bu üç konu çok eskiden beri araştırılmaktadır. Bunları tekrarlayanın hiçbir anlamı yoktur. Ben bunları tekrar size anlatsaydım herhalde siz bana kızardınız. Eğer ben böyle bir şey dinlemek zorunda kalsaydım herhalde kızardım. Halbuki biraz bu işin arka planını irdeleyelim. Biliyorsunuz Osmanlı dokümantasyonu çok zengindir. Ama çok büyük bir kısmı bürokratiktir, yani arşiv malzemesidir. Özel kişiler tarafından yazılmamıştır. Tam tersine Osmanlı idare adamları tarafından, şu veya bu şekilde yazılmış, padişahlar tarafından verilen emirler, sadrazamların korrespondanslarıdır ve şu veya bu şekilde devlet örgütüyle yakından ilgilidir. Halbuki o zaman belirli bir bakış açısı mevcut. Siz de biliyorsunuz eğer bir bürokratik örgüt varsa ve elinizde sadece bu örgüte ait dokümantasyon varsa o zaman bu örgütün verimliliği hakkında bir takım abartmalı fikirlere rastlamamız mümkün. Çünkü normal olarak düşünün resmi bir korrespondansta hiçbir zaman filan şeyi istiyoruz da yapamıyoruz denilmez. Ara sıra denilmiştir ancak bu ender görülen bir şey. Normal şartlarda yapıyoruz, ediyoruz derler. Ve bu Osmanlılara özgü değil. Hangi bürokrasi olursa olsun hepsi aynı. Padişah, sultan veya hükümdar kim ise o emir vermiştir biz de bu emirleri uyguluyoruz denilir. Halbuki bunu sorgulamanın zamanı bence gelmiştir. Yine bununla da yeni bir şey anlatmıyorum sizlere. Herhalde bazı arkadaşlar Lucien Febvre'in kitaplarını görmüş olacaktır. Aslında kendisi bir Fransız bilgini ve Annales ekolünün kurucularındandır. Ömer Lütfi Barkan da Strazburg'da onun öğrencisi olmuştur. Lucien Febvre sık sık bir probleme parmak basmıştır: 16. yüzyılın veya 17. yüzyılın koşullarında neler mümkündü ve neler mümkün değildi? Fernand Braudel'in kitaplarını irdeliyorsanız orada da bu konu ile ilgili olarak bayağı bilgi var. Çok basit şeylerle başlar. Yolların durumu, denizler ne zaman açıktır?

Donanma ne zaman denize girer? Ne zaman İstanbul'a geri döner? Ben doktora öğrencisiyken bizzat dokümanlarla çalışmak zorunda kaldım. Trablusgarp'ta bir adam çıkmış kendini mehdi olarak ilan etmiştir. Şimdi diyeceksiniz ki bunlarla baş etmek Osmanlı donanması için çok zor olmasa gerek. Oysa hiç öyle değilmiş. Ve bir dokümanda da anlatıyorlar. Bizim işimiz zor. Çünkü bu Trablusgarp'takiler aşağı yukarı donanmanın ne zaman geleceğini gayet iyi biliyorlar. Ve o zaman ne yaparlar? Çöle veya özellikle çöldeki dağlara çekiliyorlar. Osmanlılar gemicilerle gelmişler. Gemici ve gemide iş yapan asker öyle çöle çok kolay intibak edemez. Onun için aslında bu insanlar sadece yaz boyunca çölde bir vahada bekliyorlar. Nasıl olsa biliyorlar. Sonbahar gelecek ve Osmanlı donanması çıkacak. Yani bu çok basit bir şey. Ama Osmanlı donanmasının çıkış tarihi belli, geri dönüş tarihi belli. Onun için Trablusgarp gerçekten çok uzakta olan bir yer. Ve aslında herhalde çok büyük çapta olmayan bu isyan hiç de kolay bastırılmamıştır. Bunların dışında teknolojinin ötesinde olan sorunlar da vardır. Örneğin insanların o zamanki yaşayış tarzıyla ilgili olarak yerleştirme politikasının ciddi mukavemetlerle karşı karşıya gelmiş olması sık rastladığımız durumlardır. Yani insanlar isteyerek bunu yapmamışlar. O zaman bu ne için böyle? Siz düşünün 16. yüzyılın bir köyü olsun. Orada para ekonomisi var. Ama köyde insanlar büyük ölçüde karşılıklı olarak hizmet alışverişinde bulunmuşlar herhalde. Biz bunu bilmiyoruz. Bunu söyleyen herhangi bir doküman yoktur. 20. yüzyıl üzerinde yapılmış bir takım etnolojik çalışmalar var. Ve o zaman diyelim ki Söke'nin bir köyüne 70'li yıllarda para ekonomisi tamamen girmiş ama belirli hizmetler köylü aileleri tarafından karşılıklı olarak veriliyor. Parası ödeniyor ama belirli bir sıraya göre herkes bu hizmetlerden yararlanma hakkına sahiptir. Fakat bu hizmetlerden yararlanabilmek için o köyün camiasının içinde olmak gerekir. Birisinin başka bir yerden gelip orada toprak alması veya yerleşmesi durumunda dahi, söz konusu camia ile bağlantı kurmadan bu hizmetlerden yararlanması mümkün değil. Ve o zaman, bunu Nükhet Sirman'ın doktora çalışmasından aldım, tamamen para ekonomisinin içinde olan pamukçuluk yani böyle yeni gelmiş olan bir aile için çok güç olabilir veya hiç de olmayabilir. Çünkü bu karşılıklı hizmet alışverişi o köy camiasının kendi başına örgütlediği bir şey. Bu nedenle arada sırada dokümanlarda insanların gelmek istemediklerini ve kaçtıklarını görüyoruz. Halbuki bunun neden böyle olduğunu biz bence yeteri kadar irdelememiştir. Zaten benim esas konum olmayan bir

şeydi. Ben sadece size bir takım fikirler sunabilirim. Hepimiz birlikte bunun üzerinde düşünelim diye.

İlk etapta yani fetihten sonra yapılan iskânlara bir bakalım. Oldukça iyi bilinenler var. Bir yandan 1450'lerden sonra İstanbul iskânı. Bu birincisi. Bir de oldukça iyi bilinen bir başkası Kıbrıs iskânıdır. Ve her ikisinde eğer monografik çalışmalara bakarsak problemlerin ne olduğunu görüyoruz. İnalçık'ın çalışmasını herhalde çoğunuz biliyor. 1970'lerin başında çıkmıştır. Orada İstanbul'da var olan evlerle ilgili uzun bir tartışma var. Zira önce şehir dışından gelen insanlara denmiş ki size ev verilecek. Ondan sonra bu insanlar yerleştikten sonra anlaşılan padişah fikir değiştirmiş. Evleri kira karşılığında vermeye karar vermiş. Zira Ayasofya vakfına gelir gerekiymiş. Bunun üstüne anlaşılan çok büyük gücü kopmuş. Ve bunu Aşıkpaşazade de anlatmıştır. Başka kaynaklar da anlatıyor. Yerini yurdunu bırakmış bir insanın, bunu biz hep unutuyoruz, elindeki kaynaklar çok sınırlıdır. Bunu nereden biliyoruz? Terekelere baktığımız vakit. Ben biraz Bursa terekeleri üzerinde çalıştım. O zaman çok çarpıcı gelen şey, 18. yüzyılda durum bir miktar değişmiş oluyor ama, 15. yüzyılın sonunda insanların elindeki eşya çok çok azdır. Yani eminim Bursa sicillerinde adı geçenler herhalde en fakir fukara değildir. Buna rağmen insanların üstündeki kıyafeti oluyor, bir de değiştirebilmek, yıkayabilmek için bir kat elbise daha var o kadar. Her şey oldukça kıt. Ev eşyası, evdeki nakit de oldukça kıt. Ve dediğim gibi bunlar nispeten en fakirler değildir. Nitekim sicilde kayıt yaptırmak için bile biraz paraya ihtiyaç vardır. Onun için en fakir olanlar hiç şüphesiz ki o defterlerde yoklar. Ve buna rağmen o dönemde gerçekten insanların evlerinde çok bir şey yoktur. Bu tür rezervleri neredeyse hiç olmayan insanlar başka yerden eğer geldiyse ve bir de üstelik daha önce başka bir şey söylenmişken kira vermeleri de beklenirse şimdi düşünün siz kalır mıydınız? Ben de kaçmanın yolunu arardım böyle bir durumda. Onun için bu bir problemdi.

İkincisi sürgünlerin hukuki statüsü. Ben bunu açıkçası Mina Rosa'nın bir çalışmasını okurken gördüm, anladım. Daha önce hiç düşünmemiştim doğrusu. Sizinle paylaşmak isterim. Bu Museviler arasında geçen bir dava. Bunların rabbilerinin/hahamlarının mahkemesi var. Ve anlaşılan bozulmuş bir nişan. Ve orada nişan çok ciddiye alınıyormuş. Yani nişanı bozmak kolay bir şey değilmiş. Orada oğlan tarafı sürgün. O zaman kız tarafı diyor ki eğer kızımız bu adamla evlenirse sürgün statüsüne girecek. Oysa şimdiye kadar hür olan bir gayrimüslim tebaası

söz konusu. Ve bu şekilde statüsü çok düşmüş olacak. Ve kız tarafı biz bunu sonradan öğrendik diyor. O zaman bu durumu göz önünde bulundurarak biz bu nişanı bozmak istiyoruz demişler. Rabbi (Haham) de kabul etmiş. Çünkü aynen Müslüman hukukunda da olduğu gibi iki taraf arasında hukuki eşitlik aranıyor, isteniyor. Ve sürgün olan bir insan sürgün olmayan bir insanla aynı düzeyde değildir. Şimdi siz düşünün tamam bir sürgün köle kadar değildir. Ama statüsü çok düşmüş oluyor. Düşünün ben orta yerde işimde gücümde iken birden bire sürgün emri çıkar ve bu insanlar birden bire hür bir Müslüman veya hür bir zimmî veya hür bir Yahudi iken birdenbire kendi camiasının içinde statüsü düşecek. Halbuki hiçbir suçu yok, hiçbir şeyi yok. O zaman sırf bunu göz önünde bulundurarak insanların bundan kaçmaları bence aslında daha anlaşılır bir hale gelir. Ve dediğim gibi siz belki bunu daha önceden biliyordunuz ama, bir sürgün prensip olarak bulunduğu yerden ayrılmaz. Ticaret için ayrılacaksa bir sürü merasim gerekir. Ve elbette evlenmek isterse kız tarafı bunu reddedebilir. Orada mahkemenin kararıyla bile pekişmiştir. Bu iki insan aynı statüde değildir. Onun için kız tarafı nişanı bozmakta haklıymış. Bu bir yandan maddi kayıp, öte yandan statü kaybı. Yani pek çok sürgün için eminim ki bu cazip olmamıştı.

15.yüzyılın İstanbul'u çok iyi dokümente edilmiş değildir. Birkaç tane Tarih-i Ali Osman yazarı ile üç beş tane belge üzerinde uğraşabiliriz, o kadar. Halbuki çok daha iyi bilinen bir iskân var. Bu da meşhur Kıbrıs iskânıdır. Ve biliyorsunuz Barkan zamanında bunu başlatmıştır. Ve yakın zamanda Şenol Çelik tarafından çok detaylı yeni bir çalışma yapılmıştır. Ve beni davet edenlere bir kez daha müteşekkirim. Çünkü Şenol Çelik'in makalesini ben okumamıştım. Alelacele bu konferansa hazırlanırken bu makale elime geçti. Yeni, daha 2003 yılında *Günay Kut Armağanı*'nin I. cildinde çıkmıştır. Çok güzel, çok detaylı bir çalışma. Fakat bunu okuduğumuz vakit daha orada İstanbul'daki durumun tersine Osmanlı idaresi eninde sonunda bu teşebbüsün çok başarılı olmadığını bizzat yazdırmıştır. Ve Şenol Çelik bunun üzerinden bir iki kelime ile geçiyor. Oysa ilgili fermanla biz aşağı yukarı 12 bin haneyi oraya sürdük, adada kalanlar birkaç yüzdür deniyor. Tamam bu rakamlar doğru olmak zorunda değildir. Ama herhalde de bir miktar ne söylediğini bilen bir adam tarafından kaleme alınmıştır. Demek ki kendileri de söylüyorlar öyle çok büyük bir başarı olmamıştır. Şenol Çelik'in makalesine baktığımızda çok doğru şeyler söylüyor. Adanın elverişsiz koşul-

larını ele alıyor. Veba salgını, çekirge istilâları. Bunlar orada geçmiyor. Ama o dönemde Kıbrıs'ta çok büyük sorun olan bir şey de sıklıkla rastlanan çekirge istilâlarıdır. Ve tarımı çok zorlaştıran bir şeydir bu istilâlar. Fakat bir de, kendisi de söylüyor, ceza olarak sürülenler var. Ve bunu biraz kibarca laflarla anlatıyor. Oysa Barkan, zamanında daha açık sözlü imiş. Çünkü ne gibi insanların oraya sürüldüğünü anlatıyor. Filan yerde oradaki mescidin ya da caminin halısını çalmış bir adam. Peki bunun cezası ne oluyormuş? Bunu Kıbrıs'a sürmüşler. Başka bir yerde, eğer yanılmıyorsam Eskişehir tarafında ama emin değilim, bir sipahi adamlarıyla kadınlar hamamını basmış. Kasabada büyük rezalet. Bu adamı da Kıbrıs'a sürmüşler. Yani ondan sonra zaten Şenol Çelik de bu tip aşiretlerden bahsediyor. Ve herhangi bir aşiret değil. Şirret ü şekavet ile şöhret yapmış olanlar. Yani kendi kasabalarında kadınlar hamamını basmış olan bir sipahi Kıbrıs'ta daha rahat duracak mı? Yani siz böylesini komşu olarak ister miydiniz? Siz camiye bir halı hediye etmişsiniz. Büyük para, büyük emek. Ondan sonra bu tür bir şeyi çalan adam sizin komşunuz mu olsun? Esas olarak bu insanlar kısmen de aslında fetih sonrasında olan bu koşullardan ötürü kaçmışlar. Yani en nihayet Barkan'ın da yayınladığı metinlere baktığınızda, komşularıyla davalı olanlar özellikle seçilmiştir. Niye? Demek ki toprak açısından sorunları olan insanlara Kıbrıs'ta arazi verebiliriz diye düşünmüş olabilirler. Ama siz de biliyorsunuz bir atasözü var. Ev alma komşu al, değil mi? Düşünün kendi kasabasında veya köyünde sürekli olarak insanlarla iyi veya kötü nedenlerden ötürü kavga etmeye alışmış olan bir adam uçsuz bucaksız yeni bir arazide kendini bulduğu zaman daha iyi olacak mı? Ben tahmin etmiyorum doğrusu. Bana sorarsanız Şenol Çelik'in doğru olarak saydığı doğal afetlerin yanında bir de bu savaştan ötürü harap olmuş bölgede oluşan güvensizlikten ötürü insanlar kaçmışlar. Zaten biraz akrabası olanlar daha önceden de kaçmanın yolunu bulmuşlar. Zira meşhur Mimar Sinan'ın da Kayseri yakınlarında akrabası varmış. Ve o zaman Mimar Sinan yaşlıca ve çok ünü olan birisi. Belli ki idarede belli bir etkisi, söz sahibi olan bir adam. Buna gitmişler ve demişler ki sen bizim büyüğümüzün bize yardım et. Ve gerçekten de Mimar Sinan bir ferman çıkarmıştır. Kendi akrabası sürgün emrine dahil değil diye. Demek ki insanlar eminim bütün bu elverişsiz koşullardan önceden haber almışlar. Ve zaten akrabası, nüfuzu olanlar daha önceden de kaçmanın yollarını bulmuşlar. Yani sonuç olarak kendi çevresinde bir dayanağı ol-

mayan insanlar, bir de resmen suç işlemiş olanlar hepsi bir araya gelmiş. Yani küçük ölçekli bir *wild west* kasabası haline gelmiştir. Ve bana sorarsanız o meşhur metinde -12 bin hane getirdik, birkaç yüz tane kaldı- cümlesindeki sayılar o kadar da önemli olmayabilir. Ama prensip olarak bu sorunlardan ötürü de epey insan kaçmış olabilir.

Üçüncü bir örnek, bu belki daha az bilineni, 18. yüzyılda İstanbul'da geçmektedir. Ve o zaman tam tersine. İnsanların artık İstanbul'a gelmelerini istemiyorlar. Buradaki problem her zaman hububat sıkıntısından ileri gelmektedir. Salih Aynural'ın kitabını umarım görmüşsünüzdür. Çok güzel bir çalışmadır. *İstanbul'un Fırıncıları ve Değirmencileri* adını taşır. Orada hububat açısından 18. yüzyılda yaşanan sıkıntıları çok güzel dile getirmiştir. Veya Münir Aktepe'den Salih Aynural'a kadar giden böyle bir zincirleme var çalışma açısından. Ancak anlaşılan bu ne kadar işlemiştir? diye bir soru işareti olmalıdır. Çünkü Daniel Panzak'ın *Osmanlılar'da Veba* adlı kitabını da biliyorsunuz sanırım. Kısaltılmış haliyle Türkçe'ye de çevrilmiştir. Okunması da kolaydır. 18. yüzyılda İstanbul'da sık sık ciddi veba salgınları yaşanmaktadır. Ve veba salgınlarında da her zaman çok insan hayatını kaybetmektedir. Şimdi üstelik endüstri öncesi şehirlerde yaşam çok zordur. Veba salgını yoksa dahi bir kentin dış göç olmadan yaşaması zor olan bir şey. Bu 19. yüzyılın ikinci yarısında değişir. O zaman bir ara sağlık koşulları kentlerde daha iyi olur. Yani diyelim köylere ve kasabalara göre. Ama 18. yüzyılda öyle bir şey yoktur. Tipik, pre-endüstriyel kentte doğumlar, ölümleri ancak dengeler. Hatta ölümlerin doğumlardan fazla olduğu da sık rastlanan bir olaydır. Oysa İstanbul her zaman dolup taşmaktadır. O zaman demek ki bir gariplik var değil mi? Her tarafta sözüm ona kontroller var. Hatta ben bir tanesini okudum. Çok güzeldir. Bir aile kısa bir süre için, birkaç ay için Edirne'ye gitmiş. Ama ev İstanbul'dadır. Ondan sonra uzun bir bürokratik işlem. Bunlar kendi İstanbul'daki mahallelerinden tanıklar getiriyorlar. Biz doğma büyüme İstanbulluyuz. Evimiz de orada. Geçici olarak Edirne'de bulunmuşuz, geri gitmek istiyoruz. Ve zaten Şenol Çelik'in çalışmasında da bundan örnekler var. Bir idareci Kıbrıs'ta ölmüş. Yakınları kendi memleketlerine dönmek isterler. Bunun için izinleri İstanbul'dan gelmektedir. Yani Kıbrıs'taki sancak beyi bu izni veremektedir. Öte yandan bu işler sanıldığı gibi yürüseydi İstanbul'un gitgide boşalması beklenirdi. Çünkü bir yandan veba salgınları bir yandan zaten normal olarak büyük bir kentin bu sıkıntı içinde olması. Oysa bu-

nu duymadığımızı göre İstanbul'a göç her şeye rağmen vardır. Ben biraz Tunusluların gelmesiyle uğraştım. Çünkü 18. yüzyılda fes satan bir sürü Tunus'lu esnaf varmış. Bu fesler Tunus'ta imal edilmekteymiş. Ondan sonra Tunuslular burada iki tane lonca kurmuş. Hatta lonca binaları dahi varmış. Ve bunların çeşitli kavgaları olduğu için biz bunların durumunu normalinden biraz daha iyi biliyoruz. Ve o zaman şunu görüyoruz. Bunlar tümüyle Tunus'tan gelme. Yani İstanbul'a göç etmiş insanlar. Ve deniyor ki eğer birisi problem yaratırsa, fesleri kalıp çıkarsa, ustalarla kavga ederse, yani kendi loncası bunu artık bunu istemiyorsa o zaman bunun cezası ne olacaktı? Bunu Tunus'a geri göndereceğiz. Ama demek ki böyle olmadığı sürece, yani kendi loncası tarafından kabul edilen bir adam olduğu sürece, göç etmiş olduğu besbelli olduğu halde İstanbul'da kalmasına müsaade edilmiştir.

Başka örnekler de var. Eyüp civarında. O zamanın Eyüp'ü bizim bugünkü Eyüp'ten biraz farklıdır. İstanbul ile Eyüp arasındaki sınır bu Bizans surlarıdır. Yani Bizans surlarının ötesinde olan bir takım ambarlar var. Onlar Eyüp'ün bir parçası. İstanbul'un bir parçası değildir. Fakat o zaman o bölgeye baktığımız vakit nispeten yeni göç etmiş insanlara rastlıyoruz. Arnavutluk'tan gelme, bugünkü Yunanistan'ın ortasından gelmiş insanlar var. Büyük bir kısmı bakkal. Anlaşılan amcadan yeğene, babadan oğluna, yaşlı olanlar geri çekilenler belki memleketlerine geri giderler ama hep o bölgenin bakkalları filan kasabadan gelmektedir. Ve anlaşılan bu da bilinen bir şey imiş. Ve bu insanların gelişlerine de anlaşılan göz yumulmakta. Yoksa bütün hepsinin kadı sicilinde kayıtlı olması mümkün değildir. Bir de tabii bunlar tamamen legal olan şeyler. Diyelim esnaf loncaları çerçevesinde bunlar geliyor. Bir de herhalde gayri resmi olarak gelmişler. Çünkü düşünün bu dönemlerde insanların büyük bir kısmı okur yazar değil. Eğer elinizde herhangi bir yazı varsa ve bunu yoldaki bekçiye gösterirseniz bu zavallı adam yazının içinde ne olduğunu ne bilsin. Onun için eminim bazıları ellerinde tesadüfen bulunan bir hücceti veya başka bir yazıyı göstererek gayri resmi olarak girmişler ve anlaşılan bunların sayısı çoktur. Çünkü şu anda bir takım doktora tezleri yapılmaktadır. Bir tanesi Betül Başaran tarafından yapılmaktadır ve yakında bitecekmiş diye duydum. III. Selim döneminde bir takım böyle kontroller oluyormuş. Doğru dürüst işi olmayanlar memleketlerine geri gönderilsinler diye. Bir sürü böyle iş güç sahibi olmayan insan İstanbul'da bulunduğuna göre demek ki bir defa girebilmişler. Aynı şe-

yi siz de Mübahat Kütükoğlu'nun bir kitabından anlıyorsunuz. Çünkü orada 18. yüzyılda yine aynı şey, medreselerin kontrolü söz konusu. Bakılıyor, hangi hücre kimin üzerinde yazılı. Bu insan gerçekten orada mıdır? Değilse ve bir başkası oturuyorsa bu sahici öğrenci midir, yoksa bir başkası mıdır? Eğer bir başkasıysa yine bunun bir şekilde büyük bir olasılıkla şehir dışından gelmiş olması beklenmektedir. Sonuç olarak bütün bunlar neyi gösteriyor? Osmanlı Devleti yani tüm pre-endüstriyel toplumlarda olduğu gibi çok çabuk yapılabilenin sınırlarına gelmektedir. İnsanlar; aile ilişkilerinden, köydeki ilişkilerinden ötürü gelmek istemiyorlar. Veya Kıbrıs'ta var olan güvensiz, zor şartlardan ötürü kalmak istemiyorlar. O zaman bunun engellenmesi göreceli olarak çok zordur. Ve bunu zaten Şenol Çelik de belirtmiştir. Tamam, bilinen limanlar kontrol altında, ama denizlerin liman olmayan yerlerinde de kayıklarını karaya çekerek, insanlar Anadolu'ya geri dönüyorlarmış. Bu tür şeylerin kontrolü son derece de zordur. Üstelik 17. ve 18. yüzyıl Fransa'sında da aynı şey vardır. O zaman Fransız Protestanları mezhep değiştirmeye zorlanmış ve papaz olmayanların üstelik göç etmeleri engellenmiş. Buna rağmen inanılmaz sayıda her yerde bu insanlara rastlayabilirsiniz. Londra'da bir koloni var. İsviçre'de ve Cenevre'de de bolca var. Berlin'in merkezinde bunlar için özellikle bir kilise yapılmış. O kilise hâlâ duruyor. 18. yüzyılın başında. Sırf Fransa'dan göç etmiş Protestanlar için yapılmıştır. Yani 14. Louis gibi son derece de mutlakiyetçi olan bir kral, ülkeden ayrılmak isteyen ve Katolik olmak istemeyen tebaasının ayrılmasına engel olamamıştır. Bana sorarsanız telefon, kimlik kartı, pasaport vb. şeyler olmayınca bu durum böyle olmak zorundadır.

Son olarak en başta konuştuğumuz şeye, Orhonlu'nun *Aşiretleri İskân Teşebbüsü*'ne değinmek istiyorum. Orada da Orhonlu oldukça açık sözlüdür. Kitabının son bölümünde bu teşebbüsün ne için başarısız olduğunu ayrıntılı olarak analiz etmiştir. Orada problemlerden bir tanesi, ve önemli bir problem, Osmanlı yönetiminin kendi içindeki kararsızlığıdır. Çünkü bir yanda oraya yerleştirilen aşiretler, yerleşik köyleri çöl bölgelerinden gelen bedevilere karşı koruyacakmış. Yani askeri bir fonksiyonu olacaktı. Tabii bunu yapabilmeleri için belirli yerlerde durmaları gerekiyormuş. Oysa o yerler askeri nedenlerden ötürü tercih edilen yerlerdir. Tarıma elverişli olmayabilir. Bir de Orhonlu'nun kitabı çıktıktan sonra konar-göçerlerle ilgili bir sürü etnolojik çalışma çıkmış. Ve bunların ışığında bu kitabı yeniden değerlendirdiğimizde -Gerçi ben

bunu kendim yapmadım zaten öyle bir hazırlığım da yoktur. Ben bunları İsem Bikötegan'ın kütüphane çalışmalarından öğrendim- zaten bu teşebbüslerin benim başta anlattığım bu problemler olmasaydı bile, başarılı olması çok zor olurdu. Çünkü konar-göçer, hayvan, sürü sahibi olan insanlar yerleştirildiği vakit genellikle ilk kaybedilen nesne sürüler oluyor. Satılır, yenir, telef olur, ne olursa olur ama sürü gider. Halbuki tarım yani eğer yeteri kadar su ve arazi varsa bile -ki her zaman olmuyor- o zaman çok kritik olan bir intibak dönemi var. Halbuki bu insanlar bunu kendiliğinden sağlayamazlar. Çünkü ellerinde var olan zenginlik sürüleridir. Ve ilk elden sürüler gitmiş oluyor. O zaman bu insanlara bir şekilde vergi gelirlerinden aylık bağlamak gerekir. Ve bu birkaç yıl boyunca böyle olmak zorunda. Tarımsal işletmeler yerleşinceye kadar. Halbuki 17. yüzyılda böyle bir şey yoktur. Yapılmıyor. O zaman Orhonlu'nun anlattığı sonuç son derece de makul. Ne diyor? Bu insanlar, -yerleştirilenler- kısa süre içinde köylerini terk etmişler. Ve o zaman derbentçilere denmiş ki siz derbentleri kapatacaksınız oysa derbentçiler genellikle bu büyük aşiretlerden korktukları için derbentleri kesinlikle kapatmamışlar. Ve tabii en nihayet bu insanlar artık sürü sahibi değil, tarımsal işletmeleri de doğru dürüst çalışmıyor. Resmen aç kalmışlardır. O zaman Osmanlı belgelerinde gördüğümüz şekliyle bunlar şirret ü şakavete devam ederler. Yani başka ne yaparlar? Değil mi? Normal bir geçim kaynağı ellerinde yokken herhalde şirret ü şakavetten başka çareleri de yoktur. Cengiz Orhonlu'nun bu tespitini İsem Biketogan ve daha başka konar-göçerler üzerinde çalışmış olanların ışığında yeniden değerlendiresek aslında eskilerin deyimleriyle netice mukadder. Başka türlü olması çok zor olurdu.

Artık sonuca geliyoruz. Biliyorsunuz kötü konuşmacı sona geliyorum dediği zaman herkes içinden derin bir oh çeker çok şükür. Ondan sonra bu biraz daha devam eder. Ama öyle yapmamaya gayret edeceğim. Sonuç olarak Osmanlı yerleştirme politikası resmi belgelere yansıdığı şekliyle genellikle olduğundan biraz daha başarılı imiş gibi görülmektedir. Ve bu normaldir. Bu Osmanlılara özgü değildir. Her bürokrat kendi idaresinin gücünü olduğundan biraz daha kuvvetli görmektedir. Yani insanlık hali. Ve bu nedenle elimizde bu sürgünlerden gelen yazılar çok olmadığına göre, ve bu 19. yüzyıldan önce maalesef böyle, biz var olan etnolojik çalışmaların ışığında bu buluşları değerlendirmeye çalışmalıyız. Ve bazen de diyelim hepimiz bir apartmanda, bir mahalle-

de, bir okul camiasının içinde yaşamaktayız. Ve bu yaşamdan ötürü bildiğimiz bazı şeyler var. Ve bunları da bazen bu belgeleri değerlendiren hesaba katmakta yarar var. Ben hep şaşıyorum. Pek çok çalışmada bu tür günlük, basit bilgiler göz ardı edilmiş gibi görünmektedir. Halbuki biz en nihayet bu tür önlemlerin daha gerçekçi bir değerlendirmesine doğru gitmek istiyoruz. Ve o zaman bu olaylara mümkün mertebeye iki tarafından bakmak zorundayız: Yapanlar ve önlemlerin hedefi olan insanların açısından. Teşekkür ederim.

Hocamıza teşekkür ediyoruz. Sorularınızı alabiliriz.

Benim öğrenmek istediğim şey sürgünlerin hukuki statüsü. Kıbrıs örneğinden hareket edersek bu faaliyetler yapılırken yani bir takım insanlar oraya sürgün edilirken devletin bir açıklaması olması ya da bunun bir politikası olması lazım. Bölgeyi İslâmlaştırmak isteyebilir. Bölgede vergilendirme açısından yeni bir düzen tesis etmek isteyebilir. Bu anlamda bir takım faaliyetler yapar. Bir takım açıklamalar yapar. Benim bildiğim kadarıyla gönderilen insanlar arasında muhtelif zanaatlara dikkat ediyor sürgün ederken. Marangoz gönderiyor, inşaat ustası gönderiyor, imam gönderiyor belki. Tüm bu şeyleri değerlendirdiğiniz vakit devletin politikasının tam olarak adı nedir? Onu merak ediyorum. Çünkü ortaya Kıbrıs'ta düzensiz bir faaliyet yapılmış, sadece suçlular gitmiş düzen tesis edilememiş gibi bir tablo ortaya çıktı. Ben bunun pek böyle olmadığını düşünüyorum.

Elbette çeşitli zanaat erbabını göndermişler. Ancak bu zanaat erbabı o zamanın Kıbrıs'ında faaliyetleri için bir piyasa bulabilmiş midir? O çok büyük sorun. Bir de Vera Konstantini'nin bir çalışması var. Henüz yayınlanmadı. Fakat birkaç konferansta konuşmaları oldu. O zaman şunu görüyoruz. Esirlerin sayısı çok yüksek. Kıbrıs gibi nüfusu çok büyük olmayan bir bölgenin bir tane esir defterinde onikibinin üstünde esir kayıtlı. Siz oraya marangoz, imam vs. gönderebilirsiniz ama, çünkü aynı zamanda vebaya da rastlamış bu insanlar, kendi faaliyetleri için bir piyasa bulamamış olabilirler. Ve kaçmış oldukları meydana. Bunu Osmanlı idaresi bizzat söylüyor. Bir de bana sorarsanız eğer o dönemde, ve bu sadece Osmanlılara özgü bir şey değildir, politikalar bizim bildiğimiz anlamda soyut ve net olarak verilmemektedir. Çok daha önemli olan, aynen Cengiz Orhonlu'nun güzel şekilde gösterdiği gibi, aslında

birbirine zıt iki amaç var: Bir yandan bu yerleştirilen aşiretler tarımla uğraşacaklar bir yandan da çölden gelen aşiretlere karşı bir savunma yapacaklar. İkisi birlikte zor yürür. Ve genellikle de yürümemiştir. Halbuki anlaşılın öyle bir soyut analiz yapılmamıştır. O da olsun, bu da olsun demişler. Ve bence onun bir nedeni de şu: Henüz hiçbir yerde iskân politikasında uzmanlaşma diye bir şey yok. Onun için çeşitli yerlerden, sarayda olan çeşitli hiziplerden fikirler geliyor. Eninde sonunda bütün hepsi bir yerde birleştiriliyor. Ve var olan imkanlar dahilinde bir şey yapmaya çalışıyorlar. Ve o zaman yapılabileceklerin sınırı çok çabuk gelmektedir.

Aslında, belki ifade edemedim. Sen, sen Kıbrıs'a gideceksin dediği vakit bir rejim bunu ne şekilde izah ediyor?

İzah etmiyor çok fazla.

Peki sonrasında başarısız olduğunu ifade ettiği vakit başarısızlığını ne şekilde izah ediyor? Yani ne irade ediyorduk? Ne bulduk?

Bakin ben şimdi sizi daha iyi anladım. Biliyor musunuz Osmanlı dokümanında benim de çok aradığım ve çok seyrek olarak bulduğum şey bir politikanın nedenleri. Genellikle yapılabilirlik üzerinde çok uzun tartışabilirler. Ama soyut olarak diyelim belirli bir politikanın meşrulaştırılması üzerinde çok az bilgi var. Ben hac yollarındaki yiyecek problemleri üzerinde çalıştım. Ve orada da bunu görüyoruz. Bir yığın önlem öneriliyor. Ama hiçbiri için öyle külliyetli bir sebep, bunu şu sebepten yapıyoruz, bunu yaptık başarısız oldu, şöyle yapalım, yani külliyetli, sistematik bir politika yoktur. Bana sorarsanız bu endüstri öncesi dönemlerin tipik bir özelliğidir. Yani soyutlaşmış, bugün *conceptual* dediğimiz gelişkin sebep sonuç ilişkilerini aramamak gerekir. Çünkü hiçbir yerde yok.

Bu sultanın kendini algılayış biçimiyle de alakalı olabilir mi? Bir açıklama yapması gerekmiyor sonuçta.

Bana sorarsanız en nihayet orada bürokrasi kendi içinde konuşmaktadır. Bize yönelik herhangi bir şey söylememektedir. Ve herhalde bu biraz da mutlakiyetçi tavrıdan ötürü. Yani tebaaya öyle büyük açıklamalarda bulunmak gerekmiyor bir yerde. Padişah ne derse odur. Onun için herhalde bizim için bu gerekli. Eğer idare bir şey yapmak istiyorsa iyi veya kötü, yalan da olsa bir şey söylemesi gerekiyor. Ama bana so-

rarsanız bu dahi 16. yüzyılda çok fazla aranmıyor. Öte yandan denetime çok daha kolay razı oluyorlar. Ve o da yine Osmanlılarda ve Fransızlarda birbirine çok benzemektedir. Salih Aynural'ın kitabını okuduktan sonra, ben İstanbul'da esnaf olmak istemezdim dedim. Çünkü insan işini öğrenmiş oluyor. Sürekli olarak yanınıza birisinin gelmesi ve sana sen şöyle yapacaksın, böyle yapacaksın demesi açıkçası benim sinirimi bozardı. Halbuki İstanbul esnafı öyle değil. Bunlar sürekli olarak gelen emirlerden fazla rahatsız olmuşa benzemiyor. İşin komik tarafı Fransızlar da aynen öyle. Ankara'da oturan küçük bir grup var. 15-20 kişi. 18. yüzyılda çok da işleri yoktur. Mevsiminde Ankara keçisinin yünlerini alıyorlar. Bunun dışındakiler dedikodu. Bu adamlar sürekli olarak İstanbul'daki Fransa elçisine yazı yazıyorlar. O dosyayı ben de okudum. Açıkçası ben de sıkıldım. Sonra birden bire elçi yazmış, amma da uzun yazıyorsunuz diye. Yani anlaşılan o da benim kadar sıkılmış çünkü inanılmaz dedikodular var. Artık 15 kişi arasında ne olabiliyorsa. Fakat ondan sonra ne geliyor? Uzun bir "ya çok özür dileriz şöyle oldu, böyle oldu". Bu sefer de mektup iki misli uzamış oldu. Yani yine bu insanlar anlaşılan sürekli olarak emir bekliyordularmış. Ben de kendime arada sırada, bütün bunlar Fransız devriminden 20 sene önce oluyor dedim. Halbuki sürekli olarak İstanbul'daki Fransız elçisinden emir bekliyordularmış. Anlaşılan, "biz sizden bir politika istiyoruz. Ve siz bunu bize açıklayacaksınız. Bunu yapamadığınız takdirde hiçbir şey yapmayız" söylemi modern bir söylemdir. Ve o dönemde bu yoktur. Padişahın veya kralın itaatkar kuluyuz gibi bir söylem çok daha yaygındır. Ama bu izlenim. Sonradan yeni belgelerin ışığında değişebilir.

Farklı bölgelere farklı politik sebeplerle sürgün söz konusu herhalde, değil mi?

Evet, öyle. Bunu Şenol Çelik çok güzel anlatıyor. İlk etapta kendi isteğiyle gelenleri aramışlar. Sonra kendi isteğiyle gelenler çok fazla olmayınca, ki o da bir şey gösteriyor, ondan sonra genel bir sürgün, ondan sonra anlaşılan o da bir türlü istenen sonucu vermeyince bu sefer kıyıda köşede kalmış cezalı olanları da alalım türünden bir şey. Biliyor musunuz bu tür emprovizasyonlar başka konularda da görülmektedir. Örneğin 16. yüzyılda Osmanlı donanması genişledikçe kürek çeken insana ihtiyaç duyulmuş. Birden bire kürek cezası diye bir şey uyduruluyor. Oysa bu şeriatte yok, hiçbir yerde yok. Ama birden bire her türlü

suçun, yani at hırsızlığından tutun bilmem nereye kadar gidin hepsinin cezası kürek çekmek oluyor. Bunun da hukuki dayanağı nerede diyebilirsiniz. Halbuki açık, şeriatte yok. Şeriatte geçmemektedir. Yani demek ki o anda kürekçiye ihtiyaç olmuş. Zaten bir yerde de söylüyorlar. Eğer cezası idamı gerektirmiyorsa bütün hepsini alalım toplayalım donanmada kürek çeksinler. Onun için galiba bu biraz böyle olmuş. Ve belki de başarısızlığın bir nedeni de o olmuş.

Benim merak ettiğim husus siz Yahudi bir sürgünden bahsettiniz ve bunun statüsünün düşürüldüğünden, sürgün olma halinin statü kaybına yol açtığından bahsettiniz. Sanırım doğru anladım.

Evet. Öyle.

Çeşitli sürgünler var. Bir suça yönelik veya bir gerekçe dolayısıyla. Burada o sürgün niye yapıldı? O belli değil...

O anlatılmıyor. Zaten o da bir mahkeme kayıdır.

Mesela kasapların İstanbul'a sürgün yapıldığından bahsettiniz. Orada da statü kaybı var mıydı?

Orada kasaplarda statü kaybıyla ilgili olarak hiçbir şey göremedim. Ama iflase gittikleri çok aşık. Orada da yine karışık bir şey. Bir kısmı yerinde istenmeyen adam olduğu için getirilmiştir. Ribâ-hordur, daha başka, narha uymamıştır; çeşitli suçlardan ötürü olabilir. Bir kısmı da anlaşılan İstanbul'da kasaba ihtiyaç olduğu için gönderilmiştir. Ama kasapların statü kaybıyla ilgili olarak bir şey göremedim. Ama maddi kaybı çok büyük.

İskan ve nüfus politikasında özellikle suçluların sürgünlerinde komşuluktan bahsediliyor. Komşulukta, bildiğim kadarıyla, kefalet sistemi uygulanıyor.

Öylesine kim kefil olmak ister? Düşünün.

Evet. İstemez. Herhalde onlar için farklı bir iskân mekanı .

Ancak şu da var. Her yerde her anda kefalet yoktur. Genellikle belirli bir olay olduğu zaman bu olaydan hareketle bir kefalet isteniyor. Örneğin Ankara'da Celâlî İsyanları sırasında, deniyor ki bir kere kapılar açılmış ve Celâlî gelmiş, Ankara'yı soymuş. Bir daha olmasın. O zaman herkes kendine kefil bulsun. Kefil bulamayanlar gitmek zorunda kalsın. Ama bu belirli bir olaydan ötürü uygulanmıştır/uygulanır. Onun için her

an, herkes bir kefil bulmak zorunda değildir. Herhalde bir mescidin halısını çalan adam kendine biraz zor kefil bulur.

İslâmlaşmayla ilgili olarak özellikle daha İslâmlaşması istenilen bölgelere daha muhafazakar, tırnak içerisinde daha dindar aşiretlerin gönderilmesi gibi bir şeyden bahsediliyor.

Ben olsaydım bu konuda biraz daha tedbirli davranırdım. Çünkü en nihayet bu tür şeyler söylentiye dayanıyor. Yani öyle belirli bir şeyle ölçülmesi çok zor olan şeyler. Üstelik dediğim gibi eğer insan bulmakta güçlük çekiyorlarsa önce böyle bir istekle hareket ederler ama yeteri kadar insan bulamadıkları takdirde artık ellerine kim geçerse.

Sunuşunuzda özellikle bize çok sık vurguladığınız bir soru oldu. Siz olsaydınız kaçmaz mıydınız? diye. Nitekim 15. yüzyılda bu tür insanlara kaçkın deniyordu.

Ama kaçkın aslında başka bir şey. Kaçkın olanlar tipik olarak kaçmış olan köle.

II. Murat döneminde Karamanoğulları'ndan bir grup özellikle Balkanlardan, sağ kolda Balçıklar tarafına yerleştirildiler. Nitekim onlarla beraber gitmiş olan bir şeyhe- Fatih'in ölümünden üç gün sonra- rastlıyoruz. 2000 kadar müridi var. özellikle Hasköy, Edirne ve İstanbul arasındaki bölgede gezgin olarak dolaştıkları için kaçkın oldukları zannedilerek tutuklanıyorlar.

Ben her kaçkın köledir demiyorum ama normal olarak evet her bölgede hatta iltizamı almış olan bir kişi var. Kaybolan hayvanları ve kaçmış olan köleleri bulur ve sahibine ulaştırır, bu hizmetin karşılığında para alır. Onun için eğer azad edilmiş bir köle varsa bu her zaman belgesini yanında taşımak zorundadır. Çünkü bu sık sık anlatılan bir şeydir. Tamam kendi kazasında insanlar bunu biliyorlar. O zaman o kadar gerekli değil ama diyelim ticaretle uğraşırken başka yere giderse ve Osmanlı tebaası yani o kökende olmadığı da meydana ise o zaman dokümanını yanında taşıması gerekmektedir. Onun için bütün kaçkınlar kaçmış köledir demiyorum. Ama sıklıkla böyledir.

Bunların toprağa yerleştirmelerinden bahsettiniz. Mesela hocanızın yayınladığı Yörük kanunnâmelerinde, Balkanlardaki bu yörüklerin hiçbir şekilde olamayacağına dair bir fikir var.

Evet, var. Ama bunlar devlete belirli bir hizmet verdikleri için bu durumdalar. Tabii bunun üzerinde Gökbilgin büyük bir kitap yazmıştır. Oysa Anadolu'da durum değişik. Anadolu yörüklerinin taycılık yaptığını görüyoruz. Halime Doğru bunun üzerinde çalışmıştır. Ama aslında bunlar yerleşemezler diye bir şey yoktur. Ve herhalde 16. yüzyılda bir çoğu kendiliğinden yerleşmiştir. Çünkü tahrirlere baktığımızda eski tahrirlerde cemaat diye geçenler birden bire nahiyeye oluvermiş. Onun için demek ki kendiliğinden yerleşenler var. Veya bürokratlar artık yerleştiklerini ümit ederek bunları nahiyeye olarak yazmış da olabilirler. Bu konuda bizim bir şey söylememiz biraz güçtür. Ama böyle bir süreç var. Biz hep unutuyoruz. Dönemler açısından çok büyük farklar var. 17. yüzyılın sonunda uzun ve yorucu bir savaş var Macaristan'da. Başarısız Viyana kuşatmasından sonraki savaş. Ve o zaman şu veya bu şekilde gelirleri artırmak için teşebbüsler var. Ve bu iskân meselesi onlardan bir tanesidir. Çünkü bütün normal yolların emniyetini anlaşılan ihmal etmiş oluyorlar. Onun için yollar eşkıyadan geçilmez bir hale geliyor. Ve hatta III. Ahmet zamanında bununla ilgili olarak epey ciddi bir yapılanma politikası göze çarpmaktadır. Sizin 15. yy veya 16. yy hakkında anlattıklarınız ve benim 17. yüzyılın son yıllarıyla ilgili olarak anlattığımız birbirini tutmak zorunda değildir. Çünkü ortada değişen bir politik konjonktür var.

Benim sorum biraz daha farklı bir alanla ilgili. Yerleşik olmayanların yerleştirilmesi veya bir grup insanın bulunduğu yerden başka bir yere götürülmesi meselesinden bahsettiniz. Benim sorum biraz farklı. Sivas'la ilgili çalışırken bunu fark etmiştim. Anadolu şehirlerine genel olarak baktığımızda 16. yüzyılın ikinci yarısında karma mahalleler ortaya çıkıyor genelde. Benim Sivas'ta gördüğüm de oldu.. Bunun üzerine ben düşünmüştüm. Yeni gayrimüslim mahallesinin ortaya çıkmaması, o tarihten itibaren karma mahallelerin ortaya çıkması. Bunda devletin bir dahli var mıdır? Bu ne kadar kendiliğinden gelişen bir harekettir.

Bana sorarsanız devlet direkt olarak buna müdahale etmiyor. Müdahale şöyle olabilir. Eğer birisi filan mescidin veya filan caminin cemaati yok derse o zaman biz gayrimüslimleri oradan kaldıralım, Müslümanlar gelsin bu camiye cemaat olsun. Öyle önlemleri görüyoruz. Bir de açıkçası bazen düşünüyorum belki biraz da arazi spekülasyonu işin içinde olmuştur. Yani insanlık hali. Ama direkt olarak karma mahalle-

ler bazı yerlerde çok büyük bir devamlılık göstermektedir. Musa Çadır-
cı 19. yy üzerinde çalışmışken bir takım karma mahalleleri bulmuş. Be-
nim üzerinde çalıştığım 17. yüzyıl Ankara'sıyla büyük bir paralellik gös-
termiştir. Bana sorarsanız bu tür şeyler mahalli güç dengelerinden or-
taya çıkan bir şeydir.

*16. yüzyılın ikinci yarısında farklı farklı Anadolu şehirlerinde, daha
öncesinde görülmezken, hem Sivas'ta hem Kayseri'de hem Anka-
ra'da pek çok şehirde var. Bu zamanlamayı düşündüğümüz zaman,
kolektif bir şey olduğu için belki, çarpıcı bir yanı var mı acaba?*

Bununla ilgili bir fermana rastlamadım. Ben de var veya yok diye-
miyorum. Belki günün birinde bir şey buluruz. Ama şimdiye kadar be-
nim bilgimin dışında maalesef.

*Çok teşekkür ederiz. Gerçekten çok doyurucu bir konuşma oldu ho-
cam.*

XIX. Yüzyılda Osmanlı'da Nüfus ve İskan Politikaları

Kemal KARPAT*

Hepiniz hoş geldiniz. Tarih Okumaları dizisi çerçevesinde düzenlediğimiz Nüfus ve İskân Politikaları başlıklı programımızın 5. konuşmasını Kemal Karpat Hocamız yapacak. Konu başlığı XIX. yüzyılda Osmanlı'da İskân ve Nüfus Politikaları. Hocamız sunumunu yaptıktan sonra arzu eden arkadaşlar hocamızı yormamak şartıyla sorular sorabilirler. Sözü fazla uzatmadan sözü hocamıza bırakıyorum. Buyurun lütfen.

Teşekkür ediyorum. Hepinizi candan selamlarım. Konuşmaya başlamazdan evvel her şeyden evvel özür dilemek istiyorum.

Ben dört gün evvel ABD'den geldim. Hâlâ memleketin suyuna, havasına, iklimine intibak etmekle meşgulüm. Fakat bunların üstünde asıl alışması güç olan saat farkı. 8 saat fark var. Burada şimdi saat 19:00 orada 11:00. Yani orada yeni uykudan uyanıyorum. Bunları söylemekten maksadım şu. Bu durum bazen konsantre olmama, doğru dürüst cümle kurmama vs. engel oluyor. Onun için kusuruma bakmazsınız. İkinci nokta, gene özür mahiyetindeki diğer bir nokta; konu o kadar geniş ve o kadar önemli ki nereden başlayıp nerede bitireceğimi ben de bilmiyorum. Hayatının önemli bir kısmını bu konulara vermiş bir kimse olarak hâlâ bu konuyla alakalı hiçbir şey bilmediğimizi fark ediyorum. Onun

Kemal Karpaz

* Prof. Dr., Wisconsin Üniversitesi Tarih Bölümü.

için eminim ki bu konuda benden daha ileri gidecek, yeni çalışmalar yapacak birçok arkadaş vardır, olmuştur. Ben tevazu ile bu kadar yapabildiğimi söyleyebilirim. Daha fazlasını bekleyenler mazur görsünler.

Şunu belirtmek isterim ki Türk olarak, Osmanlı olarak, Müslüman olarak göç ve nüfus meselesi bizim varlığımızın mihverini teşkil etmiştir. Anadolu'ya Türkler ne zaman gelmiştir? Bu konu da dahil, bu meseleler ezbere dayanarak anlatılır. Malazgirt zaferinden sonra yani 1071'den sonra Bizans orduları Alparslan tarafından yenildikten sonra Anadolu kapıları açılmış ve Türkler Anadolu'ya gelmişler. Bunu ben şahsen büyük üstatlardan işittim. Ve ben de böyleymiş diye onlara inandım. Meğerse durum çok farklıymış. Türklerin Anadolu'ya gelişi en azından 8.-9. yüzyıllara gidiyor, 11'e değil. Çünkü aşiretler durmadan göç etmişler, yerleşmişler ve Bizans'ın bir parçası olmuşlardı. Nitekim Bizans ordusunda Alparslan'ın ordusuna karşı çarpışanlar arasında büyük sayıda Türkler vardı, Müslümanlar vardı. Demek ki onlar çoktan beri buraya gelmişler, Bizans hakimiyetini kabul etmişler. Ve imparatorun emrine uyarak kendi milletine karşı çarpışmışlar. Hoş değil ama ilginç bir şey. Yani Türklük, İslâmlık, Anadolu'ya Malazgirt'ten sonra girdi diyenlerin tam aksine Türkler ve Müslümanlık buraya çok daha evvel bin bir küçük kapıdan girmiş, yerleşmiş. Onu biz bilmiyoruz. Çünkü tarihe karşı yaklaşımımız, tarihi incelememiz ve anlamamız peşin hükümlere, evvelden verilmiş kararlara dayanmaktadır. Halbuki tarih bizim bildiğimizden çok farklı bir şekilde cereyan eder. Ve o şekilde ele alınması gerekmektedir. Tarih masal değildir. Tarih hikaye değildir. Tarih bir toplum içinde mevcut maddi ve manevi güçlerin, değerlerin durmadan birbiriyle etkileşmesiyle, ortaya yeni sentezler yaratmasıyla durmadan hareket halindedir. Tarih durmadan hareket eder. Ve tarihi o şekilde anlamak gerek. Çünkü bugün dün olacaktır. Ve dünkü hayat bugünden o kadar farklı değildir. O halde bugün yaşadığımız hayatı bundan yüz, iki yüz, üç yüz sene evvelki hayattan çok farklı görmemek lazım. O zamanki hayatla bugünkü hayat arasında geçilmez uçurumlar kurarsanız, ne geçmiş anlarsınız ne bugünü anlarsınız. O halde tarihe yeni bir gözle bakmak lazım. Tarihi yapan güçleri anlamak gerek. Ve bu güçler içinde şüphesiz ki göçün ve iskânın birinci derecede önemi vardır.

Biz Türkler durmadan göçmüşüz, durmadan yeni yerlerde yeni yurt yapmışız. Ve bu konu Türkiye'de en az incelenen konudur. Acaba bir Osmanlı nüfus tarihi var mıdır? Tek tük eserler vardır. Evet vardır bir tane, o da benim. İngilizce'den lütfen tercüme edilmiş, *Osmanlı Nüfusu* diye

mütevazı bir eser. O da 19. yüzyılda nüfusu kapsar. Başlangıç mahiyetinde bir çalışmadır. Bana diyeceksiniz ki niye sen bu nüfusla uğraşmaya başladın? Çünkü ben tarih incelemeye başladığım zaman "acaba bu tarihin dinamikleri nedir?" diye kendi kendime sordum ve yine kendi kendime cevap verdim. Bunların arasında ana güç insandır. İnsanı kişi olarak ve toplum olarak anlamamız gerek. Kişi olarak onu sevk eden güçler nedir? Kültürü, dini, o insanların bir araya gelerek kurdukları toplumları da harekete geçiren bazı kuvvetler vardır. O halde toplumu ve bilhassa Türkiye Cumhuriyeti'ni daha iyi anlamak için behemehal insanları anlamak, insanların gelip geçtikleri yerleri, yerleşimlerini bilmek lazımdır dedim. O halde nüfus birinci derecede önemlidir. Nüfusa birinci derecede önem vermek gerekir. Ve kendi kendime bugünkü Türkiye Cumhuriyeti'nin nasıl kurulduğunu anlamak için mutlaka nüfus hareketlerini, iskânını bilmek gerektiğine karar verdim. Ve kendi aklıma göre Osmanlı'nın son yüzyılını ve Cumhuriyet'in kuruluşunu bir bakıma da bu tarih açısından göçlere, iskânlara birinci derece önem vermekle anlaşılabilceğine kanaat getirdim. Belirtmek istediğim ana fikir, tarihte nüfus meselelerinin ve iskânın önemidir. Ve bir bakıma Osmanlı tarihini de anlamak için bu meselelere tekrar eğilmek ve bu nüfus, iskân vs. meselelerini yeni bir gözle ele alıp incelemek gerekir.

Benden evvel dört konuşmacı gelmiş, hepsi çok muhterem kişilerdir. Ümit ederim ki onlar bu konularda bazı bilgiler vermiştir. Onları tekrar etmeyeceğim. Fakat yine de bir iki noktaya değinmek istiyorum. Türklerin Balkanlar'a geçişi aşağı yukarı 14. yüzyılın ortalarındadır: 1354. O zaman Balkanlar'da Türk var mıydı? Yok muydu? Vardı. Ta 1263'te Saltuk Baba'nın, Saltuk Dede'nin emrinde veyahut da onun tesirinde kalan onikibin çadır Türkmen bugün Bulgaristan'ın, Romanya'nın Karadeniz bölgesine yerleşmişlerdir. Ve orada Baba Saltuk'un, yahut Saltuk Dede yahut da Sarı Saltuk hepsi birdir, adamları Babadağ kasabasını kurmuşlardır ki bu kasaba hâlâ mevcuttur. Daha ortada Osmanlı yok, bizim bildiğimiz sultanlar, padişahlar yok. Saltuk Dede'nin, onikibin çadırlık Türkmenlerin niye oraya gittiğini pek uzun anlatmayacağım. Anlatırsam öbür söyleyeceklerime vakit kalmayacak. Yalnız şunu söyleyeyim. Bu öyle büyük yerlerle fetih amaçlarıyla yapılmış bir hareket değil. Sarı Saltuk ve Türkmenler İzzettin Keykavus'u tutardı. İzzettin Keykavus o zaman Konya sultanı olan ve Moğolların idaresini kabul eden abisinin aleyhine yürümüş, Moğollarla çarpışmış, Moğollar'a yenilmişler ve Moğollar'ın korkusundan dolayı kurtuluşu Bizans'ta bulmuşlar. İzzettin

Keykavus Bizans imparatorunun akrabası olduğu için, nitekim onun annesi Bizans imparatorunun kız kardeşiydi, dayısından yardım istemiş, aman mahvolduk diye. Dayısı da gel benim topraklarıma sığın demiş. Ama birisi Hıristiyan, kiliseye gider, öbürü gayet iyi bir Müslüman. Moğol daha henüz tamamen Müslüman olmamış. Böylece bu adamlar Konya ve civarından kalkarak 12 bin çadır Türkmen Bizans topraklarına yerleşip orada yurt kurmuşlar. Ve ondan sonra Babadağı sultanların ziyaret ettiği bir yer olmuş. Vakıflar yapılmış. Ve hatta Sarı Saltuk ilahileştirilmiş. Ve hakkında çeşitli menkıbeler söylenmiş. O kadar güzel, o kadar büyük menkıbeler ki halk bunu geceleri, bilhassa Ramazan geceleri toplar ve zamanın meşhur ozanlarından dinlerler. Ve Sarı Saltuk ilahileşiyor. Sultan Mehmet Fatih'in oğlu Cem daha isyan edip kaçmazdan evvel ordu kumandanı iken oralarda kışladı. Ve uzun kış geceleri ne yapacağını bilmiyor, o da menkıbe dinlerdi, Sarı Saltuk menkıbeleri. Ne kadar da hoşuna gitti. Ve bunları toplayalım dedi. Ve toplandı. Mehmet Rumi isminde birisi o zaman topladı. Pek de bilerek becererek değil, ne işittiyse rastgele topladı. Onun için Sarı Saltuk menkıbeleri; ta Orta Asya'dan tutunuz, Viyana'ya ve daha ötelere kadar bir sürü rivayetler, menkıbeler, hikâyelerle doludur. Ve bu kitabın ismi *Saltukname*'dir. Ve bu Topkapı Müzesi'nde mevcuttur. Şimdiye kadar bunu kimse alıp doğru dürüst incelememiştir. Onu Latin harflerine çevirmiştir İzmir'de profesör bir arkadaş. Onun ötesinde kimse bununla meşgul olmamıştır. Çok uzun bir hikayeyi ben daraltarak bu hale getirdim. Göç bu. Bunun temelinde yatan ana hadise nedir? Sarı Saltuk mu, onun maceraları mı, yaptıkları mı, fethettikleri mi mühim veyahut da onunla beraber oraya giden 12 bin çadır mı mühim? Bu bir göçtür, bir yerleşmedir. Ana olayı tespit ederseniz ondan sonra buradan çıkacak neticeleri daha iyi anlarsınız. O zaman da Rumeli'yle Anadolu arasındaki irtibatın çok eskilere gittiği, Osmanlı'dan evvel olduğu bunun harple, fetihle değil, normal bir göçle olduğu, sulhâne bir şekilde olduğu anlaşılır. Ve böylece hiç olmazsa bir yerde Türkler Balkanlar'ı zorla fethettiler, astılar, kestiler, onun için Türkleri Balkanlardan atmak ana vazifemizdir diyen Bulgarların. Rumenlerin, Slavların haksızlıkları ortaya çıkar. Çünkü Balkan tarihini inceleyen bir kimse bu tarihin kasten yanlış bir temele oturtulduğunu yazar. Bulgar tarihçileri, Sırp tarihçileri derler ki Osmanlılar, Türkler zorla buraya geldiler, burayı işgal ettiler ve bizi 500 sene boyundurukları altında tutular. Şimdi diyeceksiniz ki ne manası var bunun? 19. yüzyıldaki Balkanlar'daki Müslümanları, Türkleri söküp atarken binlercesini öl-

dürürken, Bulgarların Sırp'ların kullandıkları fikir, meşruiyet kaynağı buydu. Türkler buraya zorla geldi, yerleşti, bizi memleketimizden mahrum etti. Böylece biz bu adamları geldikleri yere göndermektee haklıyız. Yani bir yerde bir hukuki hak, manevi hak veriyor kendine. Zorla yerleştin, zorla seni buradan kaldırıp atacağım diyor. Ama arkadaşlar bunlar çok mühim meselelerdir, tarihi bilmezseniz göçün ne olup ne olmadığını bilmezseniz bu meseleleri doğru dürüst anlamazsınız. Ama Osmanlı oraya gidip yerleşmiş mi? Yerleşmişti. Türkler gitmiş yerleşmiştir Balkanlar'a. Nasıl yerleşmiştir? Acaba Osmanlı'nın bir nüfus siyaseti var mıydı? Yok muydu? Vardı. Kendine gittiği yerlerde dost arardı. İtimat edeceği, güveneceği dost arardı. Şayet güveneceği dost bulmazsa oraya güveneceği kendi Türk'ünü getirirdi. Bu milliyetçi miydi? Değil miydi? Hiç milliyetçilikle alakası yok. Güvenle alakası var. Tamamıyla siyasi, askeri bir meseledir. Ama neyle oluyor bu? Göçle oluyor. Alıp senin Anadolu'da Türkmen'ini gelip oraya yerleştiriyor. Çünkü bir yerde ona itimad vardı. Benimle aynı dili konuşuyorsun, benle aynı kültüre sahipsin ve benim sana itimadım olacaktır. Ama diyeceksiniz bu ne dereceye kadar günümüzde vaki? Bu günümüzde de vakidir. Çok ilginçtir geçen sene Eylül ayında Antakya'da bir konferans oldu. Milletler arası bir konferans ve buluşma yeri Antakya. Orada ben de vardım. Antakya tarihini biliyorsunuz. Antakya başta Suriye'ye, Fransız mandasına verilmiş, ondan sonra müstakil bir devletçik haline getirilmiş ve o devlet 1939'da -Fransa'nın da muvafakatiyle- Türkiye'ye katılmaya karar vermiştir. Ve onun ilk cumhurbaşkanı kimdir biliyor musunuz?

Tayfur Sökmen.

Tayfur Sökmen kimdir? Tayfur Sökmen, Reyhanlı aşiretinin bir üyesidir. Reyhanlı aşireti Türkmen obalarından birisidir. Ve ilk onların oralara yerleşip oralarda yaşamaları hakkında hüküm veren Kanunî'dir. Bunlar konar-göçer oldukları için, yazın Sivas civarına gider, kışın Hatay'a Reyhanlı Kırıkhan bölgesine gelir orada kışlarlar. Gidip gelir. Ve daima başlarında beyleri olmuştur. Ve bu beyler kâh Osmanlı'ya karşı isyan ediyor, kah onunla işbirliği yapıyor. Ve Osmanlı'nın siyasetini o bölgelerde onlar uyguluyordu. Ve bu aşiretleri ilk toprağa yerleştirme gayreti 18. yüzyılın ikinci yarısında olmuştur. İlk Türk köyleri o şekilde teşekkül etmiştir. Fakat orada çok Arap da var. Hıristiyan Arap var, Müslüman Arap var, Alevi Arap var, Sünni Arap var vs. Çok karışık bir bölgedir. Bu Reyhanlı aşiretleri, yahut da obaları diyelim, tarihi çok

önemlidir. Birbiriyle karışmışlar, dışarıdan başka aşiretleri almışlar, onları asimile etmişler, Türkmenleştirmiş ve günümüze kadar gelmiş. Ve nihayet o bölge I. Dünya Savaşı'ndan sonra Fransız mandasına verilmiştir. Yani Suriye'nin bir parçası olarak görülmüş. Fakat orada bu Reyhanlı aşireti ilk İngilizlere, sonra Fransızlara karşı gerilla harbi açmıştır. Ve nihayet millî mücadele esnasında çok ilginçtir Mîsâk-ı Millî yayınlandığı zaman acaba Hatay bölgesi millî misaka girdi mi girmedi mi diyor Reyhanlı aşireti. Oranın halkı soruyor bunu. Ve bunu Tayfur Sökmen soruyor. Telgraf gönderiyor. Biz Türk müyüz? Değil miyiz? diyor. Yani sen beni Türkiye'nin dışında mı bırakıyorsun, Türkiye'nin içine mi alıyorsun diyor. Soruyor. Çünkü onlar gerilla harbi yapmakta. Ve Atatürk siz Mîsâk-ı Millî'ye dâhilsiniz diyor. Tamam efendim diyor ve gerilla harbine devam ediyor. Ve nihayet bu adamlar sayesinde bu Reyhanlı aşireti ve diğer aşiretler sayesinde seçim yapılıyor. Mevcut Arapların siyasetine karşı geliniyor. Onlar kendi adamlarını getirmek istiyorlar. Bunlar kendi adamlarını koyuyorlar. Ve nihayet sonunda 1939 senesinde Hatay Misak-ı Millî sınırları içine giriyor. Bunun kökeninde ne yaşıyor? Bu aşiretler ve onların Reyhanlı, Kırıkhan ve birçok bölgedeki yerleşmeleri yatıyor. Bütün bölgeyi onlar tutmuş, o sayede gerilla harbi yapıyorlar. Orada Fransızları vs.yi mağlup ediyorlar ve bugünkü Hatay Türkiye'nin bir parçası oluyor. Bu hikaye Osmanlı devrinde Reyhanlı aşiretiyle başlıyor. Ve bunlar aşiret reisi olarak geliyorlar. Artık Osmanlı'dan fazla misal vermeden 19. yüzyıla gelelim.

Okullarda size III. Selim'den bahsederler. Reformlar başladı derler. Medeniyet, batılılaşma, modernleşme derler. Doğru. Bunlar nizam-ı cediddir vs. ama ondan evvel Anadolu'da 18. yüzyılın sonlarına doğru büyük bir aşiret yerleştirme hareketi vardır. Osmanlı'da *sedentarization* deniyor buna yani toprağa bağlı yaşam. Çünkü Osmanlı bu devirde bu göçer konar ya da göçebe dediğimiz yaşam tarzına bir son vermek, yerleşik düzene geçmek için büyük adımlar atıyor. Bu modernleşmeyi inceleyen kimsenin mutlaka bilmesi, yazması gereken şeydir. Bunlar var nizam-ı cedidden evvel. Ve bunlar incelenmemiştir. Rahmetli Orhonlu'nun incelemesi vardı. Rahmetli Cengiz Orhonlu'nun ismini bilen kaç kişi var burada? Rahmetli oldu. Benim yakın arkadaşım. Çok yakın arkadaşım. Ben o kitabı okudum. Ve çok takdir ettim. Ve bu kitaptan o devirde bizim en büyük tarihçilerimizden birisine söz açtım, çok önemli bir kitap dedim. Aşiretlerin tarihi olur mu? dedi. Fakat o modernleşmenin başlangıcı bir bakıma. Hepsi değil, başlangıcı. Osmanlı'nın Balkanlara

geçiş bu şekilde olmuştur. Güvendiği yerlere güvendiği kimseleri yerleştirecek. Ama bazen ceza şeklinde yerleşmeler olmuştur. Bunu yine rahmetli hocam Ömer Lütfi Barkan ilk olarak ifade etmiştir. Çalışmaları oldukça önemlidir. Fakat ceza şeklinde belirli sahalara yerleştirilenlerin sayısı o kadar da büyük olmasa gerek. Yani nüfus miktarını değiştirecek şekilde olmasa gerek. 5000-10000 olabilir ama biz milyonlardan bahsediyoruz. Bunlar nasıl gitmiştir oraya? Normal şekilde gitmiş. Kasabalar kurulmuştur, ticaret yoluyla gitmiştir, şu yolla, bu yolla gitmiştir. Bosna tarihini incellerseniz bu konularda Bosnalıların güzel çalışmaları var, görürsünüz. Yerleşmeler nasıl olmuş? Ticaret bugün nasıl gidiyor? Bugün biliyorsunuz Romanya'da on bin Türk işletmesi var. Küçük bakkaliyeden tutunuz, kocaman bir fabrikaya. Bu on bin kişi bir on bin, on beş bin kişiyi daha oraya çekmişti. Yirmi beş, otuz bin Türk daha oraya gitmişti. O zaman da böyle olmuştur. Gitmiş, yerleşmiş, toprak almış, akrabalarını getirmiş, akrabaları da akrabalarını getirmiş. Topraklar daha iyi, daha münbit olunca ziraata girişmişler ve bunun için Balkanlar'da Türk göçebe toplumları yoktur. Anadolu'da mevcut kalmıştır. Hâlâ daha vardır. Ama Rumeli'de yoktur. Bunun bir manası var mı? Vardır. Demek ki oraya gelenler yeni bir hayat kurmak, yeni bir düzen içinde yaşamak için gelmişler. Devletin bunda parmağı olmuş mudur olmamış mıdır? Olmamıştır. Büyük çapta serbest olmuştur. Açık bir kolonizasyon siyaseti yoktur. Yer yer vardır. Emniyet nedeniyle vardır. Ama Osmanlı'nın bir kolonizasyon siyaseti yoktur. Ve nihayet 19. yy geliyor. 19. yüzyıldaki büyük göçlerin ana nedenleri tamamıyla siyasidir.

Birinci göç Kırım'dan. Kırım'dan göçler gerçi 1783'te Kırım'ın Rusya'ya katılmasıyla başlamıştır. Fakat o tarihte o göçler o kadar büyük sayıda değildi. Fakat Kırım'dan yani bugünkü Rusya'dan (Ukrayna) Osmanlı topraklarına göçler bir gelenek şeklindeydi. Çünkü oradaki Müslümanlar Anadolu'daki Müslümanları yabancı olarak bilmiyordu, tanıymıyordu. Ama Anadolu'ya göçtükleri zaman, geleneği kurdukları zaman yine de aman kardeşlerimize kavuşalım falan diye gelmiyorlardı. Neden geliyorlardı? Bilhassa Kırım'da bir han diğerinin yerine geçince o tahtını kaybeden hanın adamları protesto mahiyetinde oradan Anadolu'ya gelirlerdi. Onun için Anadolu'da 18. yüzyıldan evvel bile Tatar göçleri bulursunuz. Hatta ondan daha evvel de gider kuzeyden gelenler. Burada göç konusunda iki fikir ortaya çıkıyor: İlki; kuzeyden gelenler kardeşlik, ırk, kan çekiciliğiyle geliyordur. İkinci görüş ise yani benim ilettiğim görüş şu; onlar kendi topraklarında vücuda gelen taht, grup,

parti çekişmeleri nedeniyle birbirine kızarak buraya geliyor. Ama neden buraya geliyor da neden Fransa'ya, Almanya'ya gitmiyorlar? Mesele burada. Çünkü bir yerde bu temel unsurlarla işliyor. Dil birliği, din birliği, tarih birliği, bunlarla çalışıyor. Size tarihin maddi unsurlarını anlatırken daha temelde yatan başka temel unsurlarını da inkar etmiyorum. Mesele bunları birbiriyle bağdaştırmak, bir arada toplamak. Zor da kaldığı zaman o Kırım Tatarı: "Bunlar da bizden, oraya gidelim" diyor, Osmanlı da gel diyor. Tatarân diyor ona. Vesikalarda öyle geçer. Tatarân, taife-i Tatarân gibi geçer. Çok ilginç şeyler bu göç meseleleri. Birini tutarak, diğerini inkar edemezsiniz. Din, dil, Müslüman olmazsa gelmezdi buraya. Gayet açık. Demek istediğim şu. Ruslar 1783'te Kırım'ı işgal edince, daha doğrusu Rusya'ya katınca, daha evvel, 1774'te işgal etmişlerdi, oranın halkı biz Hıristiyan bir hükümdarın idaresinde yaşamayız der. Bakınız burada din ortaya giriyor. Çünkü bir yerde İslâmiyet'te bunlar yazılıdır. Müslüman, Müslüman olmayan bir hükümdarın emrinde yaşayamaz diyor. Ve iyi bir Müslüman kendini öyle bilir. Ama bunun da aksi tarafı var. Çünkü İslâmiyet ilk kurulurken Mekke'de ve orada büyük güçlüklerle, baskılarla karşılaşınca Hz. Peygamber onları nereye göndermiştir? Hıristiyan olan Habeşistan'a göndermiştir. Eski bir tabirle hem nalına hem mihına vuruyorum. Bunu kasten yapıyorum. Bir yerde bu tarih dediğinizin ne kadar *flexible*, bir yerde düz bir hat üzerinde yürüdüğünü anlatıyorum, bir yerde de onun ne kadar esnek olduğunu. Ve tarihi anlatan ve inceleyen de böyle olmalı. Her tarafını görmeli. Kırım'dan gelenlerin bir kısmı öyle inanmışlar. Hakiki Müslüman bir gavurdan emir almaz. O anda sultanın emrine giriyor, göçmüş gelmiş. Ama o kadar da fazla olmamış bu göçler. Asıl büyük Kırım Göçü 1856 Paris Muahedesinden sonra olmuş. 1853-1856'da Kırım Müslüman halkı müttefik ordularına; yani Fransız, İngiliz ve Osmanlı ordularına hizmet etmişlerdir. Yani Rusların tabiriyle vatan hainliği yapmışlardır. Kendilerine sorarsanız biz hürriyetimiz için çabaladık diyorlar. Burası bizim vatanımız. Ruslar geldiler, bizi işgal ettiler. Biz hürriyetimizi kazanmak için Osmanlılarla, Fransızlarla, İngilizlerle işbirliği yaptık diyorlardı. Ama sonunda Rusların bunları Orta Asya'ya süreceği ilan edilince veyahut da şayia halinde dolaşmaya başlayınca korktular ve geldiler. İngiliz, Fransız, Osmanlı vapurları hepsi onları getirdi. İlk göç bu.

İkinci göç Kafkas göçü. Burada Şeyh Şamil çok önemlidir. 25 yıl Şeyh Şamil Rus idaresine karşı çarpıştı. Osmanlı'dan yardım istedi.

Yardıma gönderildi ama başarılı olamadı. Ve nihayet en sonunda 25 yıl savaştıktan sonra Şeyh Şamil Ruslara teslim oldu. Büyük bir hürriyet savaşı. Kırım savaşında arkadan vurulmaktan korkan, Kafkas cephesinden vurulacağından korkan ve çok sayıda Müslümanın bulunduğu topraklara itimat edilemeyeceğini düşünen Ruslar; yolu, çıkarı oranını halkını göçe mecbur etmekte buldu. Yani Rusya kendi emniyetini sağlamak için, Kafkaslardaki emniyetini sağlamak ve Orta Asya'ya yayılma programını gerçekleştirmek için mutlaka Kafkaslardan gelecek tehlikeyi yok etmek istedi. Ve onun için milyonlarca masum Çerkez, Abhaz, otuz kırk ayrı dil konuşan grupları (ama hepsi Müslüman) çıkarttı. Zorla, öldürerek, keserek çıkarttı. Bu facialar bize anlatılmamıştır. Kimseyi mahkemesiz hapse atmayan ve bunları yapanları mahkum eden Batılılar orayı görmemişlerdir. Biz de görmedik. Ta ki bunları ben İngiliz arşivlerinde buldum. Bizim tarihçilerimiz bunu anlatmadılar bize. Ama oradan 1862-1864'e kadar ilk hamlede 1,5-2 milyon kadar Kafkas Müslümanı geldi. Buraya ölenler, öldürülenler girmiyor. Benim hesabıma göre 800 bin kadar ölmüştür, öldürülmüştür. Dünyanın en büyük facialarından birisidir bu Kafkaslar. Okuyunuz vardır bunlar. Türkçe değil. Çünkü bizim Türkler başkalarının bize yaptıklarını makul görürler, bize yapılan şeyleri mahkum etmezler. Yazmıyoruz bunları. Yazamıyoruz. Kırımlılardan sonra Çerkezler gelmiştir.

Ve nihayet Balkan Harbi: 1877-1878. Balkan Harbi'nin ana sebebi Rusya'dır. Balkan Harbi Rusya'nın herhangi bir neden olmadan Osmanlı'ya karşı savaş ilan etmesiyle başlamıştır. Ortada sebep yok. Ve ben bunu Rus tarihçileriyle tartıştım. Ve bana -komünizm zamanında- nihayet ne dediler biliyor musunuz? "Efendim, bizim o devirdeki Çar hükümeti -en zebun, otokrat hükümet- Hıristiyan kardeşlerimizin Bulgarların, Sırpaların Türk hakimiyeti altında yaşamasına artık tahammül edemedi. Onları hürriyete kavuşturmak için savaş açtı. Bu savaş hürriyet savaşıdır." Kimin hürriyeti, yeni tabiriyle özgürlüğü? Bulgar'ın, Sırp'ın, Ortodoks Hıristiyan'ın. Asıl maksat neydi? Maksat şuydu: Rusya, ona tâbi olacak, onun emrini Balkanlarda yerine getirecek bir Bulgaristan kurmak istiyordu. Nitekim kurdu. Ama o devirde bugünkü Bulgaristan dediğimiz ülkenin halkı aşağı yukarı % 55'i Müslüman, % 45'i Hıristiyan'dı. Ve ben rakamları biraz çekinerek veriyorum. Çünkü tersini iddia edenler çok olduğu gibi, Müslümanların % 60-65 olduğunu da iddia ediyorlar. Şu da muhakkak ki bugünkü Bulgaristan'ın bazı bölgelerinde Müslümanlar kâhir ekseri-

yetteydi. Bilhassa Silistre, Şumnu, Karnuba gibi bölgelerde. Ruslar orada kendilerine tâbi bir Bulgaristan kurmak için ekseriyetin, çoğunluğun Bulgarlarda olmasını istiyordu. Mesele gayet basit. Müslüman düşmanlığı, Türk düşmanlığı diye bir şey belki vardı. Ama Rus'un asıl amacı orada bir Bulgar çoğunluğu meydana getirmektir. Onu da nasıl temin ederseniz? Oradaki Müslümanı, Türk'ü oradan alıp atmakla. Alıp atacaksın, öldüreceksin. Bu hukuka, insanlığa karşı bir suç. Ama efendim onlar zaten burayı böyle aldı, işgal ettiler. Bak tarih yazıyor diye kendilerinin yazdığı tarihi önünüze serecekler. İşte böyledir. Biz bir şey yapmıyoruz, bizim vatanımızı zorla işgal etmiş olan işgalcileri buradan defediyoruz. Bu kadar. Öldürmekle. 1877-78 Balkan Harbi bir fecaattir.. Hakkında ne kadar çok şey söylenirse yine o fecaati yeterince anlatamaz. Bu fecaatin gerçek tarihi nerede yazılı? Yine soruyorum size. Şimdi son zamanlarda bazı kitaplar çıktı. Herhangi bir yerde yazılı mı? Cumhuriyet devrinde Osmanlı tarihini yazdılar. Bundan laf edilmedi. Ben de bunun başlarında bulunan bir kimseyi şahsen tanıdım, rahmetli oldu. Bilhassa kendisi Balkan Harbi'nde 10-11 yaşında bir çocukken yerinden sürülmüş, bunu kendisi anlatıyor. Dağları taşları aşarak canını Türkiye'de bulmuş. Ama yazdığı tarihinde bunlar yok. Bunlar olmuş bitmiş. Ben söylemem. Söylemek de istemem. Ama karşı taraf bunu devamlı söylüyor ve aleyhimde kullanıyor. Bulgaristan bu işi 1989'a kadar yaptı. Ta ki oradaki Türkler isyan edip de dolayısıyla rejimin değişmesine yardım ettiler de serbestlediler. Ama orada hâlâ yaşıyorlar, sağ olsunlar. Bundan sonra nihayet aynı şekilde Balkan Harbi'nde göç fecaati. Dörtüüz bin ölü, bir milyondan fazla göçmen. Bu kısmı bitiriyorum. Bağlayayım. Kırım göçmeni 1856. Çerkez göçü, Kafkas göçü 1862-1864. Balkanlar göçü 1877-78. Ama mesele bununla bitmiyor. Göç böyle değil. Çünkü bir göç bir yerden başlarsa durmadan devam eder. Yani göçün başlangıcını tespit edebilirsiniz ama sonu yoktur. Niçin? Çünkü göç edenlerin hâlâ geride kalmış akrabaları vardır, hakları vardır, hatıraları vardır. Ve durmadan o kalanlar gelenleri arayarak onlara kavuşmak için göç ederler. Buna ara göçler de diyebilirsiniz, devamlı göçler de diyebilirsiniz. Bu göç hikayesi devamlıdır, bir başladı mı sonu yoktur. Bu şekilde gelenlerin sayısı yedi milyon kadardır. Yani II. Dünya Savaşı'na kadar. Ondan sonrakileri anlatmayacağım. Çok vakit alacak. Ama geri gidenler olmuş mudur? Evet. Geri giden de olmuştur. Mesela Ruslardan kaçıyorum diye buraya gelenler bir müddet sonra "Kırım'da Ruslar altında daha iyiydi buralar. Bizim hükümet Müslüman, iyi; ama bunlar idare diye bir şey bilmiyorlar, çok geri adamlar, hadi biz ge-

ri gidelim. Orası daha ileri” diyerek gitmiş sonra tekrar gelmiş. Geri dönenler de var. Bulgaristan’dan göç edip buraya gelenler, Bulgaristan AB’ye girme teşebbüsünde bulunup da Şengen vizesi yani Avrupa’yı serbest gezme müsaadesini alınca bunların bir kısmı Bulgaristan’a dönüp eski vatandaşlıklarını aldılar, sırf o pasaport uğruna. Ama gene Türk kaldılar. Bu defa iki vatandaşlık aldılar. Hepsi değil ama. Burada, arkadaşlar, Bulgaristan’dan gelen Türkleri kötülemek maksadıyla bir şey söylemiyorum. Olay olarak bir kısmı geri döndü. Bu her zaman olmuştur. Ve her yerde olmuştur. Türkiye’den Amerika’ya göç eden birçok adam gerisin geriye, buraya gelmiştir. Hatta Amerika’ya ilk giden Türklerin % 90’ı dönmüştür. Sayı olarak da çok değildir. 1900’le 1920 arasında aşağı yukarı beş bin kadar Türk Amerika’ya göçmüştür. Bunlardan, hayatta kalanlarının, % 90’ı dönmüştür Türkiye’ye. Diyeceksiniz ki Amerika gibi bir memleket bırakılır mı? Bırakıyor adam. Oraya yaşamak için gitmemiş, para kazanmak için gitmiş. Ve böyle yeter derecede para kazandığını düşündükten sonra dönmüş gelmiş. Ama oraya gidenler köylerinde villalar yaptırıyor, yaşayacağıym diyor ve gelmiyor, o ayrı mesele. Normal bunlar, bu göç meseleleri.

İskân meselesine gelelim. Bir yüzyıl zarfında yedi milyon dedim. Osmanlılar bunu nasıl karşıladılar? Bu sorunu nasıl hallettiler? Büyük bir meseledir bu. Çünkü göç olayının ikinci yarısı yerleştirme meselesidir. Ve yerleştirme aslında göçten de çok daha mühim. Bu kısım biraz teknik olduğu için, kısa keseceğim. Osmanlı’da bir nüfus yerleştirme politikası, anlayışı vardı. Misal verdim aşiretleri yerleştirmek. Yerleştirme düşüncesi başlı başına büyük bir olaydır. Yani o toprağa bağlı düşünce var. 19. yüzyılda çok daha fazla olmuştur. Cevdet Paşa bunları uzun uzadıya anlatır. Burada ilk yapılan işlerden bir tanesi, tipik Osmanlı bürokratik kafası, derhal komisyon kurmuştur ve adı da İskân Komisyonudur. Daha 1840’larda kuruluyor İskân Komisyonu. Ve duruma göre durmadan değişiyor. Ve bir iskân politikası güdülmeye başlanıyor ki bu da incelenmemiştir gene. Bu iskân politikası neydi? İskân politikası şuydu: Gelenleri, bunlara muhacir/göçmen diyelim, belirli amaçları yerine getirebilecek vazifelerle dönüştürmek ve onları, onlara en büyük ihtiyaç olan bölgelere yerleştirmek. Burada da gene eski Osmanlı tecrübesi çok mühim. Yerleştiriyor, yerleştirirken bir kere o büyük kitleyi parçalıyor. Çerkezleri örnek verdim, aşiret şeklinde gelmiş bir millet olarak. Bunların hepsi aynı yere gitmek istiyor ve birbirinden ayrılmak istemiyor. Gene özür dileyeceğim. Bunlar o kadar büyük uzun

meselelerdir ki bunların hepsini anlatmak saatlerce sürüyor. Onun için kesiyorum. Osmanlı gerek Çerkez, gerek Tatar, gerek başka yerden gelenleri aynı bir mıntıkaya koymuyor, parçalıyor dört beş parça olarak. Mesela Sivas'ta Uzunyayla vardır. Var mı Uzunyaylalı?

Uzunyayla'yı biliyorum.

Orada çok Çerkez var. Oralı mısın? Uzunyayla'da büyük bir Çerkez kitlesi vardır.

Pınarbaşı'nda.

Onları parçalayamamış, orada kalmış. Ama bu tarafta da var. Bunu amansızca yapmıyor. Sen oraya, buraya demiyor ama şöyle olur böyle olursa siz buraya gidin daha iyi olur diyor. Ondan sonra onların başında bulunanları kazanıyor. Onların başında bulunanların şehre yerleşmelerini temin ediyor. Çünkü şehirde onları çok daha iyi kontrol ediyor ve onlar vasıtasıyla köyde kasabada bulunanları kontrol ediyor ki bu da Osmanlı'nın geleneksel bir kontrol şeklidir. Başları elde et, onlar vasıtasıyla kontrol et. Bugün de böyle. Mebuslar vardır Ankara'da. Onların birçoğu aşiret başıdır Doğu Anadolu'dan gelen. Bugünkü modern Cumhuriyet hükümeti hâlâ bölgelerini partiler şeklinde bu mebuslarla kontrol ediyor. Bakarsınız filanca bölgede büyük ismi olan, onun arkasında bir aşiret olan kimselerdir. Türkiye çok nefis modern bir memlekettir. Ama bir yerde hâlâ eski şeylere dayanıyor. Onsuz da olmuyor. Bir yerde hepimiz ailemize, soyumuza bağlıyız. Bunlar inkar edilemez. Onların başını alıyor, şehre yerleştiriyor. Onlar vasıtasıyla da kontrol ediyor. Bazen maaş da bağlıyor onlara. Fakat bu gelenler, bu başlar öyle sıradan adamlar değil. İçlerinde alimler var. Hanedan kurmuş, hanedan mensubu adamlar var. Kırım'dan gelmiş göçmenler arasında hanedan var. Çatalca'da Subaşı diye bir köy var. Orada Kırım hanlarının mezarları vardır. Handır bunlar. Oradan gelmiş, burada kalmış. Osmanlı onu tutuyor. Çünkü han burada kaldıkça orada kalan halk üzerinde etkisi oluyor. Çatalca'ya giderseniz bir merak edip Subaşı köyüne gidiniz. Orada Kırım hanlarının çok nefis mezar taşları vs. vardır. Bu şekilde kontrol kurduruyor. Ondan sonra gelenlerin, toprağın bol bulunduğu ve işlenmediği bölgelere yerleşmelerini sağlıyor. O devirde yani 1850'lerde Osmanlı Devleti'nde ziraata müsait fakat işlenmeyen topraklar, Mithat Paşa'nın emrinde çalışan bir mühendisin hazırladığı rapora göre, % 50 kadar. Bilhassa Balkanlar'da Dobruca gibi yerlerde % 50 kadar yer var. Anadolu'da da işlenmiyor. Yeterince iş-

gücü yok. Ne olmuş? Bir yerde Osmanlı'nın son yılları nüfus kaybıyla geçmektedir. Korkunç bir nüfus kaybı vardır. Sermaye yemiştir Osmanlı. Dışarıdan muhacir gelince o nüfus boşluğu doldurmuş ve işlenecek toprakları işlemiştir. Bu konuda araştırma yapan arkadaşlar şunu göstermiştir. 1830'larda vergi miktarı diyelim bir milyon kuruştur, asrın sonunda vergi üç-dört misline çıkmış. Neden? Vergi biliyorsunuz öşürden alınır. Ziraatta verim üç dört misli artmış. Hani biz deriz, Abdülhamit modernleşmeye girdi, bir sürü şeyler yaptı. Parayı nereden buldu? O devirde yerleşen muhacirler ot dolu arazileri işlemiş, münbit hale getirmiş eski tabiriyle ve oradan vergi, öşür vermiştir ve bu öşür üç dört misline çıkmıştır. Büyük bir gelişme bu. Hiçbir yerde yazılı değil bunlar. Yahut da üç beş kişi biliyor. Demek ki bir yerde hükümet bunları boş topraklar üzerinde yerleştiriyor. Ve bunlar çiftçi oluyorlar. Zirai üretim artıyor, zirai üretim arttığı için zirai mahsuller ticareti de gittikçe artıyor. Ve böylece şehirlerde oluşmakta olan bir Osmanlı orta sınıfı ortaya çıkmaya başlıyor. Zirai verimin artması yani gelirin artmasıyla ticaretin artması el ele gidiyor. Ticaret ise bir orta sınıfın ortaya çıkmasına yardım ediyor. Doğru, şehirlerdeki ticaretlerin önemli bir kısmı gayrimüslimlerin elinde. Ama toprak Müslümanların elinde. Çok büyük bir şeydir bu. Bunu anlamayan, Türkiye'nin nasıl ayakta kaldığını anlamaz. Toprak sahibi olanlar Müslümanlardır. Ve bunların önemli bir kısmı muhacirdir. Toprağın verimine göre muhacirlere toprak veriliyor. Beş dönümden tutunuz, altmış, yetmiş, yüzyirmi dönüme kadar toprak var. Önemli olan toprağın büyüklüğü değil verimidir. Siz bana beş bin dönüm arazi verdiniz. Bir şey üretmiyorsa neye yarar? Yani onları mülk sahibi yapıyor. Bu mülk meselesi de birinci derecede önemlidir bizim tarihimizde. Modern cemiyet dediğimiz bugünkü cemiyetin temeli özel mülkiyete dayanır. Beğenelim beğenmeyelim Osmanlı'da bilirsiniz miri arazi hakimdi. Bu muhacirlerin toprağa daha yakın, daha bağlı ve daha şevkle çalışmasını temin etmek için adeta özel mülkiyet olarak veriliyor toprak. Geçiş oradan başlıyor. Ondan sonra Abdülhamit devrinde, İttihat Terakki devrinde bu topraklar tapu şeklinde onlara veriliyor. Yani muhaceretin diğer bir önemli yanı özel toprak mülkiyetine gidış. Ama büyük toprak sahipleri oluşmuyor. Oluşması için daha müddet lazım. Burada da gene iskân siyasetleriyle karşılaşıyoruz. Bir kısmına para verilerek yardım ediliyor. Buğday veriliyor, mısır veriliyor, ev yapılıyor. Fakat çok ilginç noktalardan biri ev yapımıyla ilgilidir. Birçok yerlerde muhacirlerin, gelenlerin evini yerli halk yapıyor. Hem Müslüman hem Hıristiyan katılarak yapıyor. Bu çok ilginçtir.

Yani başlı başına incelenmeye değer bir konudur. Sonradan gelen muhacirlerin yani 20. yüzyılda gelen muhacirlerin evini hükümet yaptırmıştır. Ama o devirde, 19. yüzyılda, ki benim konuşmam 19. yy üzerinde duruyor, bilhassa yerli halk yapıyor. Birisi odunu getiriyor, birisi kirecini, onlar ev yapıyor. Ve burada hakim olan ruh nedir? Yardım. Yardım etmek, müşkül vaziyette olan kişiye yardım etmektir. Ve burada, her yerde değil fakat bazı yerlerde, Hıristiyanlar da katılıyor. Ermeniler, Rumlar da katılıyor yer yer. Ondan sonra askerden muafiyet gibi, vergiden iki sene üç sene beş sene muafiyet gibi şeyler var. Onlar zaman zaman değişmiştir. Neticede ne olmuştur? Neticede çok büyük şey olmuştur. 1820'lerde Osmanlı nüfusu yirmi, yirmi iki milyona kadar düşmüştü. Büyük bir düşüş rakam olarak. Mesela Suriye falan bir buçuk milyon, Irak topu topu üç dört milyon, Anadolu on milyon çıkıyor, Rumeli yedi, sekiz milyon. Elimizde bazı istatistikler var onlar bunu gösteriyor. İstatistikler 1831 nüfus sayımı. Ki buna ben kitabımda da temas ettim, rakamlarını da verdim. Bahsettiğim *Osmanlı Nüfusu* isimli kitapta var onlar. Fakat durumu 1870'te incellerseniz hayret edilecek şey var. Nüfus % 42 artmış. Ben de gördüğüm zaman şaşım. Yirmi yirmi iki sene içinde nüfus artışı % 42 olmuş. Ve bu nüfus yalnız artmakla kalkmıyor, Anadolu'da konsantre oluyor. Anadolu'daki nüfus aşağı yukarı on yedi, on sekiz milyona, yirmi milyona çıkıyor. Ama diyeceksiniz bu ne oluyor sonra? Bugünkü gibi aman nüfus çoğaldı diye düşünülüyor. O zaman nüfus azlığı var. Onu dolduruyor. Orduya, savunmaya adam yetiştiriyor. Mesela Çerkezlerin önemli bir kısmı orduya katılmıştır, muhacirlerin bir kısmı orduya katılmıştır. Mesela Çanakkale'de ölen subayların arasında muhacir, dışarıda doğmuşların nispeti % 12'dir. Onu bizim askeri bir tarih kitabından okuduk. İsimlerini vermiş doğum yeri neresi diye. Oradan çıkardım. % 12. Ve ondan sonra gelenler, yahut bazılarının belki babaları, dedeleri gelmiş. Bunlar bizzat kendileri gelmiş. Demek istediğim muhacir kökenli olanların yüzdesi benim verdiğim % 12'den çok daha fazla. Ben ancak dışarıda doğanları verdim. Yirmi otuz yaşında. Türkiye'de doğanların babalarının nereden geldiğini söyleyemiyorum. Dolayısıyla nispet daha fazla. Ama bunlar önemli değil bir bakıma. Sırf nüfus artışını göstermek için ve bunların millî müdafaaya tesirini vs. göstermek için önemli. Sizin askeriniz, nüfusunuz olmazsa asker çıkaramazsınız. Asker çıkaramaz, kendinizi müdafa edemezsiniz. Gayet basit. 19. yüzyılda bu şekilde nüfus artışı Anadolu'nun bilhassa daha kuvvetlenmesine, oluşmasına, gençleşmesine, Türkleşmesine ve İslâmlaşmasına yardım etmiş oldu. Çünkü gelen

halk Müslümandır. Büyük bir kısmı Türkçe konuşur. Türkçe konuşmayanlar da Müslümandır ama Osmanlı idaresi altında yaşamışlardır, o idarenin kültürüne, hayat tarzına, cemiyet görüşlerine, değerlerine alışkırlar. Onlara yabancı demek de doğru değildir.

Şimdi iki sonuç vardır önümüzde. Birinci sonuç; bütün bunların neticesinde ne olmuştur? Bütün bunların neticesinde yepyeni bir toplum ortaya çıkmıştır. Bir toplumun gücü değişmektedir. Bu değişme hem yer değişmesi hem de tabiri caizse, kullanmak istemiyorum ama, kan karışımıyla oluyor. En güçlü milletler böyle bir karışımdan meydana gelen milletlerdir. Nasıl Amerika bugün dünyanın en kuvvetli devleti haline gelmişse burada o halk karışımından, Slavından tut, Çerkezine, bugün Türkler de orada, yepyeni bir topluluk, Amerikan topluluğu çıkmıştır. Göçler eski Osmanlı topluluğunu değiştirmiş, ona yeni kan vermiş, yeni can vermiş, yeni ufuklar açmış ve buradan yeni bir toplum ortaya çıkmıştır. Bu toplumun kuvvetli, yani birbirine bağlılık içinde yaşamasına yardım eden birinci derece unsur, ki Amerika'da bu yoktur, bunun yalnız bir toplumsal kişisel karışım değil aynı zamanda bir kültür karışımı, gelenek karışımı olmuş olmasıdır. Ama bunların hepsi adeta birleştirici bir şemsiye altında olmuştur. İşte bunların büyük bir kısmı Müslüman, Osmanlı kültürüyle yetişmiş, Osmanlı değerlerini paylaşan, Osmanlı idaresi altında yaşamış, aynı dilden olan bir kitledir. Bu birleşik bir kitledir. Her ne kadar yer itibarıyla, dil itibarıyla bazıları farklı olsalar da örneğin Çerkez Çerkezce konuşur vesaire ama bunlar temelde asıl kimliklerini, asıl benliklerini yeni bir toplum oluşturmaktan alıyorlar. Göçlerin neticesi budur. Yepyeni bir toplum ortaya çıkarmasıdır. Bu toplumun bu şekilde ortaya çıkmasının on kat daha kuvvetlenmesi ve gelişmesi 1950'den sonra köyden şehre olan göçlerle olmuştur. O zaman halen birbirinden ayrı hayat süren, birbirinden farklı gelenekleri olan vs. kitleler -ki bu muhacirlerin bir kısmı gittikleri bölgede yerli halka karışmışlarsa da bir kısmı aynı şeyleri muhafaza etmişlerdir- daha da kaynaşmışlardır. Köyden şehre göç 1950'lerden sonra bunları bir kere daha eritmiş ve bugünkü Türk toplumunu ortaya çıkarmıştır. Tarih yeni bir şekilde ele alınır, yeni bir şekilde anlaşılır, anlatılır ve benimsebilir ise o zaman Türkiye'nin nasıl yenileştiği, her güçlüğe rağmen, çok farklılıkları olan bir cemiyet olmakla beraber neden bu kadar kuvvetli olduğu çok daha iyi anlaşılabilir. Ve bu da tarihe, topluma ve insana yeni bir bakışla yaklaşmakla, onu sevmekle, anlamakla mümkün olur. Eğer size bir şeyler verebilmişsem ne mutlu bana.

Soru sormak isteyen varsa buyursunlar.

Sarı Saltuk'tan başlayarak 1960 sonrasında Avrupa'ya gidenleri karşılaştığımızda acaba Osmanlı'dan ve Türkiye Cumhuriyeti'nden batıya göç edenlerin büyük çoğunluğunun kurulu düzenle çıkarları örtüşmeyen bir grup olduğu ifade edilebilir mi? Yani buradaki mevcut sistemden azami ölçüde yararlanabilen insanlar mı gitmişler, yoksa kenarda olan, marjinal kalan, öteki olarak görülen insanlar mı gidip orada bir kitle oluşturmuşlardır?

Kısmen marjinal kimseler gitmiştir Avrupa'ya ve Amerika'ya. Bura-ya gelmezden evvel anlatıyordum. Şimdi Amerika'da bir Türk toplumu kuruluyor. Onun nasıl kurulduğunu anlatıyordum. Bunların içinde marjinal kişiler var, fakat kazancı yerinde elit gruplar da var. Birbirinden ayıramazsınız bunu. Ve bunların büyük bir kısmı kazanç maksadıyla gitmiş. Fakat o maksatla giden adam yine beraberinde kültürünü, dilini, geleneğini taşır ve bir dereceye kadar onları yeni ortamda yaşatmak ister. Me-sele burada çıkıyor. Acaba bu yeni gelenlerle eski ortamda yaşayanlar arasında bir anlaşma, bağdaşma olur mu olmaz mı? Bu Almanya'da kolay kolay olmuyor. Sebepleri; Almanların gerçek manada bir anlaşma felsefeleri yok, onların bir asimilasyon felsefesi var. Yani bir Alman ırkını, Almanca dilini vs. öğrenmesini istiyorlar. Bizimki ise direniyor. Almanya'yı seviyorum muhtacım size, burada maaşım var, şuyum var ama ben Türk ve Müslüman olarak kalmak istiyorum diyor. Amerika'da kısmen neden bu böyle olmuyor? Çünkü Amerika'nın 200 senelik bir göçmen tecrübesi var. Her gelen oraya gelmiş. Her gelen başta para yapıp memleketine dönmek için gelmiş. Ama Amerika ona imkanlar sağlamış. İstediyin gibi yaşa, istediğin gibi dilini konuş, istediğin dini kabul et, istediğin zaman memleketine dön demiş. Bu şartlar içinde yetişen adam orada vay anasına bu cemiyet çok iyiymiş benim hem Amerikalı olmama, hem Müslüman olmama, hem Türk olmama müsaade ediyor, üstelik para kazanıyorum, üstelik Türkiye'ye gidip geliyorum diyor. Onun için Amerika'daki nüfus iskân problemleri Almanya'daki problemlerden çok farklıdır. Almanya'da yerleşmiş, demokratik manada bir iskân politikası olmadığı için, kültür politikası olmadığı için oraya intibak daha güç. Amerika'da bu intibak daha kolaydır. Burada marjinal kişiler - elitler farkı biraz yok oluyor. Ve biraz da elitlerle bu marjinal dediğiniz kimselerin paylaştıkları dil, din gibi bazı değerler ön plana çıkıyor, birleştirici rol oynuyor. Ama bazen bu gibi özünü koruma çabası çok sert bir tutuculuğa dö-

nüşüyor. Almanya'da olabildiğine sert var bu. Yani Türkiye'de bile göremeyeceğiniz kadar dilci şucu bucu şey var. O şekle de dönüştüğü oluyor. Yahut onun tersi oluyor. Tamamıyla Almanlaşıyor. Dilini, dinini her şeyini unutupuyor. Ama büyük kitle bunun ikisinin arasında kalıyor. Ve bana kalırsa bu Almanya'da böyle gidecektir. Amerika'da başka bir sonuç verecektir modern göç meselesi. Bu, üzerinde de çalıştığımız başka bir konu. Bu hususta bir kitap hazırlıyorum. Amerika'daki Türklerin göçü ve orada cemaat kurmaları falan. Daha uzun anlatabiliriz.

Ermeni tehcirine karar verenler, beyan ettikleri gerekçelerin dışında Osmanlı'nın kötüye doğru gittiğini, Anadolu'ya hapis olacak şekilde eridiğini gördükleri ve Anadolu'da daha da homojen İslâmlaşmış bir kitle temini için mi böyle bir şeyi yapmışlar ve bu tehcire karar vermişler?

Böyle bir arzuları olabilir. Çünkü İttihat ve Terakki devri. Bunların bir kısmı Balkanlar'dan geliyordu. Balkandan kovulmuş, Balkan Harbi'nde cefa çekmiş kimselerdi. Yani böyle bir hissin bulunabileceği kuvvetle muhtemeldir. Fakat bunları fiilen çıkarmak gibi bir düşüncenin vaki olacağını sanmıyorum. Çünkü İttihat ve Terakki 1908 ihtilalini/devrimini yabancı unsurlarla birlikte yapmıştır. Bunun en büyük destekçileri Türklerden ziyade Rumlar, Ermeniler, Bulgarlardır. Anlatırlar, çeteler dağlardan inip sarmaş dolaş olmuşlar. Hepimiz biriz, bir vatanda yaşamak istiyoruz demişler. İttihat ve Terakki de onları yaşatmak istiyor. Çünkü onların gözünde Abdülhamit'in istibdadı en kötü düşmandı. Ama bir müddet sonra gerçeklerin çok başka olduğunu gördüler. Fakat ben hiçbir zaman İttihat ve Terakki'nin; Ermenilerden, Rumlardan azad edilmiş bir cemiyet kurmak istediklerine inanmıyorum. Çünkü başlangıcında yapılarında, ana felsefelerinde bu yoktu. İttihad-ı muhtelif dedikleri fikir vardı: Farklı toplumların birliği. Fakat Balkan Harbi büyük bir sükutu hayal oldu. Çünkü onlar Türk, Müslüman oldukları için öldürüldüler, çıkarıldılar. Ve bunların bir kısmı bunların akrabasıydı. Yani İttihat ve Terakki başlarıydı. O değiştirdi. Ama ille de bu dereceye gelmedi. Çünkü bizim geleneğimizde, Osmanlı geleneğimizde bunlar yok. Bu gibi soykırımın vs. olması için bir yerde felsefi, dini bir temel olması lazım. Mesele Almanların Yahudilere karşı giriştiği soykırım da Hıristiyanlığın tesiri büyüktür. Yahudiler İsa'yı öldürdüler gibi bir düşünceden hareket ediyor. Bizde böyle bir şey yok. Diyeceksiniz ki efendim, önemli değil. Çok önemlidir. Rumların buradan gidişi anlaşmayla oldu büyük çapta. Erme-

nilerinki ise çok daha karışık. Ve bu hususta benim size tavsiye edebileceğim yeni çıkmış bir kitap var. Gunter Lewy isminde bir kişinin yazdığı ve şimdiye kadar Batı'da yazılmış en bîtaraf kitap. Gunter Lewy çok önemli bir kimsedir, büyük bir yazardır. Amerika'da iyi tanınmıştır. Ve bu meseleleri bütün çıplaklığıyla, ne Ermeni'yi ne Türk'ü tutmadan ele almıştır. Ama kendisinin de söylediği gibi kitabını ne Ermeni beğenecek, ne Türk beğenecek. Fakat söyledikleri doğrudur. Yani bazı Ermeniler öldürülmüştür. Parası için öldürülmüştür mesela. Onu anlatıyor. Ama neticede Gunter bile şu neticeye varıyor: Planlı bir soykırım yoktur. Neden bu kitabı bizim yayınevleri alıp yayınlamadılar bilmiyorum. Bilen okumuştur. Ben de yeni okudum. Ermeniler mesela bu kitabı hiçbir yere tanıtmadı. Batı yayını da tanıtmadı. Çünkü burada birçok kimsenin geçim vasıtası olan kaynak ortadan gidecek. Artık bu bir kült haline, din haline geldi. Ermeni genosidini Türkler gerçekleştirmiştir, onlara ceza verin. Neden? Dibini araştırırsanız Türkler Müslüman. Avrupa'ya karşı direnmişler onun için. Eninde sonunda o noktaya varıyor iş. Yabancı. Yabancılığın sebebi de nedir? Irk, dil değil din. Bunu Amerika'da yaşayan bir kimse olarak size söylüyorum. Onun için sizin argümanlarınızı hiçbir zaman dinlemek istemez. Kaç kişiye ben bu meseleyi makul şekilde, soğukkanlılıkla anlatmak istedim, anlattım da. Sırtıp kaldılar: "Ha. Türk'sün değil mi, Türk'ü savunacaksınız." Gerçeği söylüyorum. Ben iki tarafı da anlamak isteyen, anlatmak isteyen bir insanım. Onun için dosttan fazla düşmanım var. Hem nalına hem mihına diyorum. İki taraflı. Ama ikna edemiyorum adamı. Türksün, Müslümansın onun için sen Türk tarafını tutacaksın ben senin karşına ne çıkarırsam çıkarayım, sen yine Türkleri tutacaksın. Rakam veriyorum. Olmuyor. Bir yerde maalesef geçilmez bir duvar var. Gelip ona çarpıyorsunuz. Gunter Lewy çok tanınmış bir yazar. Çok önemli kitapları var. Amerika'da çok tanınmış. Ama bu kitabı bir yerde tanıtılmamış. Görmedim tanıtma yazısını.

Başlığı nedir?

The Armenian Massacres in Ottoman Turkey, A Disputed Genocide.
Sözde genoside diyor.

Hocamıza çok teşekkür ediyoruz.